

Kriminalističke teme

RIJEČ UREDNIKA

Eldan MUJANOVIĆ

Poštovani čitaoci,

pred Vama se nalazi prvo izdanje časopisa „Kriminalističke teme“ za 2018. godinu, koje sadržajno obuhvata šest iznimno interesantnih naučnih i stručnih radova koji razmatraju različite probleme iz domena kriminalistike, kriminologije, sigurnosnih studija, te međunarodnog i krivičnog procesnog prava. Shodno tome, na ovaj način je nastavljen kontinuitet objavljivanja radova koji proširuju naučne spoznaje o nedovoljno istraženim fenomenima, iz druge perspektive sagledavaju već etablirane teme te otvaraju nova naučnoistraživačka pitanja iz pomenutih oblasti.

Prvi rukopis koji objavljujemo u ovom izdanju jeste izvorni naučni rad pod naslovom „Punitivnost studenata visoke policijske škole“. Navedeni rad polazi od pretpostavke da u pogledu punitivnosti, postoje razlike između studenata tzv. *criminal justice* studijskih programa i studenata ostalih studijskih programa, te utvrđuje postojanje pomenutih razlika u odnosu na spol, dob, političku orijentaciju i važnost religije za učesnike u istraživanju. Sljedeći izvorni naučni rad pod naslovom „Strah od terorizma i terorističkih akata među studentskom populacijom“ bavi se problematikom utjecaja strateško-političkog i novinarsko-senzacionalističkog pristupa na strah od terorizma među studentima univerziteta u Beogradu, Splitu i Sarajevu. Ovo izdanje se nastavlja preglednim naučnim radom „Pogodnost kadrova za rad u organima bezbjednosti“ koji izučava specifičnosti za odabir kadrova koji obavljaju poslove iz domena bezbjednosti, te ukazuje na posebnosti obrazovnog procesa koji služi educiranju pomenutih kadrova. Nadalje, sadržaj je upotpunjen preglednim naučnim radom pod naslovom „Upravljanje imovinom stečenom krivičnim djelima u međunarodnom i poredbenom pravu“ u kojem je na sistematičan način izvršen prikaz odredaba relevantnih međunarodnih konvencija i drugih dokumenata u oblasti upravljanja trajno i privremeno oduzetom imovinom, te izvršena komparacija pravnih sistema koji su analizirani za potrebe ovog rada. Osim prethodno navedenih, objavljujemo i stručni rad pod naslovom „Pravni položaj i zaštita prijavitelja korupcije u Bosni i Hercegovini“ u okviru kojeg se ističe uloga i značaj prijavitelja u prevenciji i okrivljanju korupcije i ujedno se ukazuje na nivo (ne)ujednačenosti pravnog položaja prijavitelja korupcije u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Ovaj broj završavamo stručnim prikazom zimske škole „Digitalna forenzika i informacijska sigurnost“ koja je u periodu januar-februar 2018. godine održana u Sarajevu.

U konačnici, želim izraziti zahvalnost svim članovima Redakcije i recenzentima koji su svojim sugestijama i prijedlozima unaprijedili kvalitet ovog izdanja časopisa „Kriminalističke teme“, te se nadam da će čitaoci u ovom izdanju pronaći zanimljive teme koje korespondiraju sa sferama njihovog interesovanja.

Glavni i odgovorni urednik,
Dr sc. Eldan Mujanović

PUNITIVNOST STUDENATA VISOKE POLICIJSKE ŠKOLE PUNITIVITY AMONG POLICE COLLEGE STUDENTS	1
<i>IRMA KOVČO VUKADIN</i> <i>MIRJANA KONDOR-LANGER</i> <i>VLADIMIRA ŽAKMAN-BAN</i>	
STRAH OD TERORIZMA I TERORISTIČKIH AKATA MEĐU STUDENTSKOM POPULACIJOM	23
FEAR OF TERRORISM AND TERRORIST ACTS AMONG THE STUDENT POPULATION	
<i>ALMIR PUSTAHIJA</i>	
POGODNOST KADROVA ZA RAD U ORGANIMA BEZBJEDNOSTI PERSONNEL SUITABILITY FOR EMPLOYMENT IN SECURITY AGENCIES	59
<i>BAKIR ALISPAHIĆ</i>	
UPRAVLJANJE IMOVINOM STEČENOM KRIVIČNIM DJELIMA U MEĐUNARODNOM I POREDBENOM PRAVU	71
MANAGEMENT OF PROCEEDS OF CRIME IN INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW	
<i>ELDAN MUJANOVIĆ</i> <i>DARKO DATZER</i> <i>NERMIN KADRIBAŠIĆ</i>	
PRAVNI POLOŽAJ I ZAŠTITA PRIJAVITELJA KORUPCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	97
LEGAL STATUS AND PROTECTION OF CORRUPTION REPORTERS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	
<i>ENA KAZIĆ</i>	
ZIMSKA ŠKOLA “DIGITALNA FORENZIKA I INFORMACIJSKA SIGURNOST” WINTER SCHOOL “DIGITAL FORENSICS AND INFORMATION SECURITY”	117
<i>RENATA KLAČAR</i>	

PUNITIVNOST STUDENATA VISOKE POLICIJSKE ŠKOLE

Izvorni naučni rad

Irma KOVČO VUKADIN
Mirjana KONDOR-LANGER
Vladimira ŽAKMAN-BAN

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Punitivnost je koncept koji se istražuje u okviru kriminologije u posljednjih nekoliko desetljeća. Obzirom na nedovoljnu teoretsku određenost, punitivnost se uglavnom shvaća kao tendencija preferiranja retributivnih sankcija u politici suzbijanja kriminaliteta. Istraživanja punitivnosti su uglavnom provedena u općoj i studentskoj populaciji. Istraživanja provedena u studentskoj populaciji često nalaze razlike između studenata tzv. *criminal justice* studijskih programa (studijski programi koji obrazuju buduće stručnjake nepравниčke profesije za rad u kazneno-pravnom sustavu) i ostalih studijskih programa koji svjedoče o većoj punitivnosti studenata tzv. *criminal justice* studijskih programa. Znatno manji broj istraživanja se bavi obilježjima punitivnosti studenata tzv. *criminal justice* programa što je osnovna ideja ovog rada.

Ciljevi rada (naučni i/ ili društveni): Cilj rada je stjecanje uvida u punitivnost studenata Visoke policijske škole kao studenata iz područja kaznenog pravosuđa te utvrđivanje postojanja razlika u punitivnosti obzirom na spol, dob, političku orijentaciju i važnost religije za sudionike.

Metodologija/dizajn: Tijekom akademske godine 2014./15. provedeno je anketiranje studenata Visoke policijske škole tijekom nastave (N= 141). Korištene su tri mjere punitivnosti: 1. stav o primjerenom kažnjavanju različitih kaznenih djela, 2. podržavanje smrtne kazne i 3. podržavanje zaoštavanja kažnjavanja kao učinkovite prevencije kriminaliteta.

Ograničenja rada/istraživanja: Ograničenje istraživanja odnosi se na mogućnost generalizacije rezultata.

Rezultati/generalni zaključak: Kod prve mjere punitivnosti, utvrđeno je postojanje statistički značajnih razlika u težini predviđenih sankcija između muškaraca i žena u tri od ukupno 15 analiziranih kaznenih djela. Povezanost težine predviđenih sankcija sa dobi sudionika je utvrđena kod osam od 15 analiziranih kaznenih djela, sa političkom orijentacijom kod dva analizirana kaznena djela, a sa važnošću religije kod šest kaznenih djela. Smrtnu kaznu podržava polovica sudionika, nisu utvrđene razlike u

odnosu na spol, dob, političku orijentaciju sudionika i važnost religije. Polovica sudionika se uglavnom slaže s tvrdnjom da je zaoštavanje kažnjavanja primjereno i učinkovito sredstvo za sprječavanje kriminaliteta. Nisu utvrđene razlike u odnosu na spol, dob, političku orijentaciju sudionika te važnost religije.

Opravdanost istraživanja/rada: Dobiveni rezultati ukazuju na postojanje razlika u određenim mjerama punitivnosti. Rad daje doprinos diskusiji o operacionalizaciji koncepta punitivnosti.

Ključne riječi

punitivnost, spol, dob, politička orijentacija, religija, studenti, policija

UVOD

Punitivnost je koncept koji je u proteklih nekoliko desetljeća izazivao pažnju kriminologa, dominantno na području SAD-a, a u posljednjih nekoliko desetljeća i u drugim svjetskim regijama i državama. Svojevrsna popularnost ovog koncepta proizlazi iz njegove političke iskoristivosti u području kaznenog pravosuđa. Politika suzbijanja kriminaliteta bi trebala biti relativno komplementarna stavovima javnosti o primjerenim oblicima suzbijanja i reagiranja na kriminalitet jer u suprotnom građani iskazuju nepovjerenje prema državnim institucijama. U političkom smislu to uglavnom znači svojevrsno „povlađivanje“ građanima u smislu odgovaranja na njihova traženja bolje zaštite (što uglavnom podrazumijeva represivnije odgovore na kriminalitet) u kontekstu održavanja ili zadobivanja podrške građana. Ovakva motivacija za izmjene pravnih normi u području kaznenog prava je primjetna u mnogim državama i izaziva zabrinutost stručnjaka u ovom području jer nije utemeljena na stručnim i znanstvenim analizama i predstavlja parcijalne pokušaje „smirivanja“ javnosti, odnosno „očuvanja“ biračkog tijela.

Pregled aktualnih međunarodnih spoznaja o punitivnosti upućuje na zaključak kako je pomalo paradoksalno da usprkos brojnim provedenim istraživanjima ne postoji slaganje znanstvenika oko razumijevanja koncepta i posljedično njegove istraživačke operacionalizacije. Tako gotovo svi autori koji objavljuju radove iz ovog područja u uvodnim dijelovima radova konstatiraju kako je koncept nedovoljno teorijski objašnjen, kako je multidimenzionalan te kako postoje problemi s njegovom operacionalizacijom. To je vjerojatno i razlog nepodudarnosti rezultata istraživanja u odnosu na značajne korelate ili prediktore punitivnosti.

U objavljenim radovima s ovog područja se zapravo vrlo rijetko nalaze same definicije pojma – uglavnom se autori zadovoljavaju uvodnom konstatacijom kako ne postoji suglasje u definiranju pojma i prezentiraju vlastitu istraživačku operacionalizaciju. Kury, Kania i Obergfell-Fuchs (2004, str. 52) o punitivnosti govore kao o „stavovima prema kažnjavanju“, Adriaenssen i Aertsen (2015, str. 104) ga definiraju kao „stav prema ciljevima kažnjavanja, specifičnim oblicima kaznenih sankcija, intenzitetu kaznenih sankcija i specifičnim politikama sankcioniranja“. Courtright i Mackey (2004, str. 317) navode kako je punitivnost „stav prema sankcioniranju i kažnjavanju koji uključuje retribuciju, zatvaranje i nedostatak brige za počinitelja“. Maruna i King

(2009) navode kako bi se u preciznijem smislu riječi, punitivnost mogla smatrati podržavanjem oštrijih kaznenih sankcija i kaznenih politika neovisno o cilju ovih aktivnosti. „Oštrije“ sankcije uključuju povećanje broja sankcioniranih počinitelja kaznenih djela (što se iščitava iz podrške tvrdnji da se veliki broj počinitelja „izvuče“), povećanje intenziteta kažnjavanja (koje je razvidno iz podrške tvrdnji da je kazna zatvora preblaga sankcija) te povećanja trajanja kaznene sankcije (razvidno iz podrške dugotrajnim kaznama zatvora i doživotnom zatvoru).

Kury i sur. (2004) smatraju kako se može razlikovati nekoliko dimenzija punitivnosti. Prva dimenzija koju ovu autori elaboriraju je mikro makro razina. Tako navode da se na individualnoj (mikro perspektiva) punitivnost može shvatiti kao „kažnjavajući mentalitet“ (*penal mentality*) ili potreba za kažnjavanjem. Na toj razini su značajna istraživanja korelata i odrednica punitivnosti poput stavova, vrijednosti i pretpostavki. Osim na individualnoj, punitivnost se može promatrati na nad-individualnoj razini (makro perspektiva) u odnosu na cijelu populaciju. Ova dimenzija punitivnosti se, prema ovim autorima, pojavljuje u socijalnom diskursu i može se pratiti posebice u medijima. Sljedeća dimenzija koju ovi autori opisuju odnosi se na kaznenu legislativu kao ishod političkog diskursa koju nazivaju političkom punitivnošću. Ova legislativa se odnosi na različita područja – uvođenje novih inkriminacija, povećanje gornjih granica kažnjavanja (duljina sankcija za pojedina kaznena djela), produljenje gornjih granica za pritvor, promjenu prioriteta u području izvršenja kazne zatvora sa rehabilitacijskog ka represivnom pristupu i slično. Osim političke, punitivnost se može promatrati i iz primijenjene perspektive, tj. iz sudske perspektive (sudska punitivnost) koja se odnosi na donošenje konkretnih odluka o sankcijama kao i odluka o uvjetnom otpustu.

Temeljem prethodno navedenog je jasno da svakom istraživaču punitivnost može značiti različiti sadržaj. Upravo zbog toga postoje i vrlo različiti metodološki pristupi u istraživanju punitivnosti. Pregled provedenih istraživanja na temu punitivnosti pokazuje kako postoje vrlo različite operacionalizacije samog koncepta koje se uglavnom fokusiraju na određenu dimenziju koja se istražuje. U smislu detaljnosti operacionalizacije konstrukta se može govoriti o kontinuumu na čijem se jednom kraju nalaze vrlo generalne operacionalizacije koje su vrlo često predmet kritike (npr. procjenjivanje punitivnosti određene populacije pitanjem podržavanja smrtno kazne. Ovakva mjera punitivnosti se posebno kritizira kada se primjenjuje u državama koje nemaju smrtnu kaznu kao opciju kažnjavanja). Na drugom kraju se nalaze razvijene skale mjerenja određenih dimenzija punitivnosti.

Adriaenssen i Aertson (2015) navode kako je, u smislu metodoloških pristupa, najzastupljenija kvantitativna istraživačka tradicija koja u ovom području provocira dosta pitanja. Temeljno pitanje odnosi se na rijetku reprezentativnost uzoraka na kojima se provode istraživanja što onemogućava generalizaciju rezultata. Pregled provedenih istraživanja ukazuje na studentsku populaciju kao najčešće analiziran prigodni uzorak pa je opravdano postavljenije pitanja koliko se rezultati na ovoj populaciji mogu generalizirati za opću populaciju. I u smislu dizajna instrumenata su se pojavljivala brojna pitanja, posebice u odnosu na specifičnost postavljenih pitanja i mogućnost donošenja zaključaka na temelju dobivenih odgovora (Kugler i sur., 2013) te na pitanje pozicioniranja specifičnog pitanja u kontekstu drugih pitanja u upitniku. Iz tih razloga su se počele koristiti konkretnije varijable (predložene sankcije za konkretna kaznena djela), skale te tzv. vinjete (kratak opis počinjenog kaznenog djela sa osnovnim informacijama o počinitelju i žrtvi) (npr. Chen i Einat, 2015a; Kugler i sur., 2013; Tajalli, De Soto i Doozier, 2013).

Kvalitativni pristup se znatno rjeđe koristi u istraživanjima punitivnosti – znatno manji broj istraživača je koristio npr. fokus grupe u prikupljanju detaljnih informacija o punitivnosti sudionika istraživanja (Adriaenssen i Aertsen, 2015). Osnovni problem kod ovog pristupa je mogućnost generalizacije rezultata, no ono što predstavlja moguću prednost kvalitativnog pristupa je upravo činjenica slabog razumijevanja koncepta pa kvalitativni pristup može dati značajne rezultate upravo u smislu boljeg razumijevanja temeljnog konstrukta ili njegovih specifičnih dimenzija (Adriaenssen i Aertsen, 2015). Kury i Obergfell-Fuchs (2008) su koristili usmeni intervju i naglašavaju značaj izbora metode istraživanja obzirom da su usporedbom rezultata usmenog intervjua i kvantitativnog pristupa (korištenja upitnika) došli do rezultata kako je razina punitivnosti znatno niža u slučaju korištenja usmenog intervjua nego klasičnog upitnika. Neki autori (Verfaillie, 2012; prema Adriaenssen i Aertsen, 2015) se zalažu za etnografski pristup koji dozvoljava istraživaču da analizira proces oblikovanja mišljenja, dok neki koriste metodu slučaja (Mitchell, 1998; Nicholls, Mitchell, Simpson, Webster i Hester, 2012) – ispitanicima se prezentira slučaj i zatraži od njih da izreknu primjerenu sankciju. Adriaenssen i Aertsen (2015) navode i tzv. hibridnu metodu koja predstavlja kombinaciju kvalitativne fokus grupe i kvantitativnog reprezentativnog istraživanja.

Iz svega navedenog je razvidno kako primjena različitih metoda i operacionalizacija mjerenja punitivnosti može dati drugačije rezultate. Obzirom da, prema spoznajama autorica, ne postoje studije koje su provjeravale punitivnost primjenom različitih operacionalizacija unutar istog metodološkog pristupa, ovaj rad predstavlja doprinos u davanju odgovora na pitanje kakve rezultate o punitivnosti dobivamo korištenjem različitih operacionalizacija punitivnosti. Specifični ciljevi ovog rada su: 1. utvrditi razinu punitivnosti studenata Visoke policijske škole kroz 3 mjere punitivnosti, 2. utvrditi socio-demografske i osobne korelate punitivnosti studenata Visoke policijske škole kroz 3 mjere punitivnosti, 3. usporediti rezultate u odnosu na korištene mjere punitivnosti.

KORELATI PUNITIVNOSTI - PREGLED LITERATURE

Punitivnost (u bilo kojim operacionalizacijama) sada predstavlja trajniji interes istraživača što je rezultiralo u priličnom korpusu spoznaja o različitim korelatima punitivnosti koje Adriaenssen i Aertsen (2015) sistematiziraju u sljedećih 5 skupina:

1. Socio-demografski: spol, dob, rasa, obrazovanje
2. Osobne vrijednosti: politička ideologija, religija, uvjerenje u pravičnost svijeta
3. Viktimizacijsko iskustvo
4. Emocije: strah od kriminaliteta
5. Znanje (informiranost) o kriminalitetu.

Obzirom da bi prikazivanje svih korelata znatno premašilo potrebe ovog rada, u nastavku poglavlja se prikazuju aktualne spoznaje za one korelate koji su predmet analize ovog istraživanja, a to su spol, dob, politička ideologija i religioznost. Za razliku od uobičajenog načina navođenja rezultata provedenih istraživanja, osobita pozornost u prikazima posvećuje se uzorku sudionika i operacionalizaciji punitivnosti kao potvrda prethodno navedenih razlika u operacionalizaciji punitivnosti. Ti podaci se navode kod prvog spominjanja istraživanja.

Spol

Analiza punitivnosti prema spolu ispitanika pokazuje različite rezultate – neki autori pronalaze razlike (i tu postoje razlike u smjeru razlika – neki autori nalaze veću punitivnost muškaraca, dok drugi nalaze veću punitivnost žena), a neki autori ne nalaze postojanje statistički značajnih razlika u punitivnosti u odnosu na spol ispitanika. Tim redoslijedom su prikazani rezultati istraživanja.

Nikolić Ristanović, Dimintrićević i Stevković (2008) su na uzorku 360 studenata beogradskog Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju primjenom iste mjere punitivnosti našli kako žene češće od muškaraca odabiru restorativne oblike društvene reakcije, kako se znatno češće od muškaraca zalažu za ne kažnjavanje prekida trudnoće, dok u podržavanju smrtne kazne nisu pronađene razlike između studenata i studentica.

Kury, Meško, Mitar i Fields (2009) su istraživali stavove slovenskih policijskih službenika prema kažnjavanju (N=965). Punitivnost je operacionalizirana pitanjem o prikladnoj društvenoj reakciji na ponuđenih 19 kaznenih djela i prekršaja. Ponuđeno je 8 mogućih reakcija 1. nema potrebe za društvenom reakcijom do 8. kazna zatvora. Rezultati pokazuju kako žene predlažu lakše sankcije za određena kaznena djela od muškaraca.

O'Connor Shelly, Waid i Dobbs (2011) su na uzorku 1.069 studenata triju sveučilišnih kampusa na tri različita geografska područja analizirali punitivnost studenata. Kao mjera punitivnosti je korištena skala od 11 tvrdnji o različitim mjerama suzbijanja kriminaliteta (primjer čestice: korištenje smrtne kazne za maloljetnike koji počine ubojstvo) u odnosu na koje su ispitanici trebali izraziti stupanj podrške na ljestvici od 10 kategorija. Analiza podataka za kompletan uzorak pokazuje da su žene manje punitivne od muškaraca.

Chen i Einat (2015a) su proveli istraživanje na uzorku izraelskih policijskih i zatvorskih službenika (N=206), studenata preddiplomske razine kriminologije (uvjet za upis je 7 godina radnog iskustva). Zatvorski službenici su bili stariji od policijskih službenika i među njima je bilo znatno manje žena nego kod policijskih službenika. Kao mjera punitivnosti je korištena skala punitivnih stavova (Courtrights i Mackey, 2004) – skala se sastoji od 15 tvrdnji, a od ispitanika se traži izražavanje stupnja slaganja na ljestvici od 6 kategorija odgovora. Autori navode kako je spol jedina socio-demografska varijabla za koju je utvrđena statistička povezanost s punitivnim stavovima. Rezultati ukazuju na veću punitivnost policijskih službenika od zatvorskih službenika. Kao jedno od mogućih objašnjenja ovakvog rezultata autori navode tvrdnje Gilligan (1982) prema kojoj muškarci i žene koriste različito moralno rezoniranje – muškarci temelje svoje odluke o ispravnosti nečega (*right and wrong*) na „etici pravde“, dok žene svoje moralne odluke temelje na osjetljivosti na potrebe drugih i pretpostavci odgovornosti za brigu (skrb). Ova „etika skrbi“ koja je karakteristična za žene, je prediktivna za veću podršku počiniteljima kaznenih djela u odnosu na kažnjavanje počinitelja kaznenih djela. Kao drugo moguće objašnjenje, autori navode rodne razlike u socijalizacijskim iskustvima jer su, prema shvaćanjima određenih autora, rodne razlike prije socijalno konstruirane nego što su suštinske karakteristike određenog spola.

Chen i Einat (2015b) su proveli istraživanje na uzorku 477 studenata studijskih programa kriminologije i *criminal justice* sa tri sveučilišta u Izraelu. Kao mjera punitivnosti je korištena skala punitivnih stavova (Courtrights i Mackey, 2004) – skala se sastoji od 15 tvrdnji, a od ispitanika se traži izražavanje stupnja slaganja na ljestvici od 6 kategorija odgovora. Autori nalaze kako su muškarci punitivniji od žena.

Cohn, Barkan i Halteman (1991) su analizirali punitivnost na uzorku opće populacije (N=1413) u SAD-u (korišteni su podaci opće socijalne studije). Kao mjera punitivnosti korišteno je jedno pitanje (Jesu li sudovi prestrogi prema počiniteljima kaznenih djela?) u odnosu na koje su ispitanici izražavali stupanj slaganja na ljestvici od tri ponuđena odgovora. Rezultati za cijeli uzorak govore o nešto većoj punitivnosti žena.

Tsoudis (2000) je analizirala stavove o kažnjavanju studenata srednje-zapadnog sveučilišta u SAD-u (N=200). Kao mjeru punitivnosti koristila je tri pitanja (preventivna uloga smrtne kazne, uvođenje bičevanja kao sankcije u SAD, počinitelji kaznenih djela trebaju patiti) u odnosu na koja su studenti izražavali svoje slaganje na ljestvici od 11 kategorija. Dobiveni rezultati pokazuju kako studentice podržavaju strože kažnjavanje.

King i Maruna (2009) su analizirali korelate punitivnosti na uzorku britanskih građana (N=940). Punitivnost su operacionalizirali kao osobnu razinu podržavanja oštrijeg sankcioniranja i/ili politike suzbijanja kriminaliteta s naglaskom na povećanje broja osoba koje treba kazniti, te težini i duljini sankcija. Autori navode kako su instrument razvili temeljem postojećih pitanja i skala punitivnosti, no kako njihov instrument ne predstavlja nijednu već korištenu kombinaciju pitanja ili skalu. Ispitanici su zatraženi da iskažu stupanj slaganja sa osam ponuđenih tvrdnji na Likertovoj ljestvici od šest kategorija, a rezultat je korišten kao ukupan rezultat na skali. Rezultati su pokazali kako spol nije prediktivan u objašnjenju punitivnosti.

Falco i Martin (2012) su analizirali stavove prema kažnjavanju na uzorku 519 studenata preddiplomske razine na jednom sveučilištu u sjeveroistočnom dijelu SAD-a. Kao mjeru punitivnosti, koristili su skalu punitivnosti koju su razvili Mackey i Cuortright (2000), a koja se sastoji od 15 čestica u odnosu na koje ispitanici iskazuju stupanj slaganja. Njihovi rezultati ne ukazuju na statistički značajan utjecaj spola na punitivnost studenata.

Tajalli, De Soto i Dozier (2013) su proveli istraživanje odrednica punitivnih stavova studenata dvaju sveučilišta u Texasu i dvaju sveučilišta u Wisconsinu prema počiniteljima kaznenih djela (N=2.273). Kao mjera punitivnosti korišteno je 6 scenarija koji predstavljaju različito česta kaznena djela (razbojništvo, silovanje, zlostava, provala, prodaja droge i konzumiranje droge). Ispitanici su zamoljeni da, nakon što pročitaju svaki scenarij, na skali od 1 (rehabilitacija) do 11 (retribucija) procijene primjerenu sankciju za počinitelja. Autori su pretpostavili da će žene biti manje punitivne od muškaraca, no nije utvrđena značajna veza spola i punitivnosti.

Dob

I kod dobi postoje oprečni rezultati. Najveći broj istraživanja ukazuje na pozitivnu korelaciju dobi i punitivnosti, premda postoji određen broj istraživanja u kojima se nalazi negativna povezanost, a postoje i istraživanja u kojima nije utvrđena povezanost između dobi i punitivnosti.

Tako, primjerice, O'Cooner Shelley i sur. (2011) i Chen i Einat (2015b) nalaze kako su stariji studenti punitivniji od mlađih studenata. No, postoje i suprotni rezultati. Serrano-Maíllo i Kury (2008) su analizirali punitivnost na uzorku mlađe španjolske populacije (15 do 29 godina, N=1.433). Kao mjeru punitivnosti konstruirali su indeksnu varijablu koja je sadržavala dva pitanja: podržavanje smrtne kazne za teška kaznena djela i mišljenja o potrebi kažnjavanja konzumiranja droga. Rezultati su pokazali kako su mlađi ispitanici punitivniji od stariji ispitanika.

Također, postoje i istraživanja u kojima nije utvrđena povezanost između dobi i punitivnosti (Chen i Einat, 2015a; King i Maruna, 2009; O'Cooner Shelley i sur., 2011).

Politička orijentacija

Rezultati povezanosti političke orijentacije i punitivnosti su jednoznačni – sva istraživanja ukazuju na pozitivnu povezanost konzervativizma i punitivnosti (Falco i Martin, 2012; King i Maruna, 2009; O'Connor Sheley i sur., 2011; Tajalli i sur., 2013).

Religioznost

Kod pitanja povezanosti religioznosti i punitivnosti ne postoje jedinstveni rezultati što može odražavati različite operacionalizacije religioznosti. Tako King i Maruna (2009) nalaze negativnu povezanost između religioznosti/spiritualnosti i punitivnosti i kao moguće objašnjenje navode operacionalizaciju religioznosti. Oni su koristili pitanje koliko se osoba smatra religioznom/spiritualnom te smatraju da bi rezultati možda bili drugačiji da su koristili pitanje frekventnosti pohađanja vjerskih službi.

Za razliku od njih, O'Connor Shelly i sur. (2011) navode kako su religiozniji studenti znatno punitivniji od manje religioznih studenata (religioznost je mjerena kao uvjerenje o važnosti doslovnog tumačenja Biblije), dok Falco i Martin (2012) u svom istraživanju ne nalaze statistički značajan utjecaj religioznosti na punitivnost studenata.

METODE RADA

Uzorak

Podaci koji se koriste u ovom radu su dio međunarodnog istraživanja „Stavovi studenata o kriminalitetu, kažnjavanju u homoseksualnosti“ koje je provedeno u Hrvatskoj, Kaliforniji i Teksasu. Cilj istraživanja je bio utvrditi i usporediti stavove studenata – budućih stručnjaka u kaznenom pravosuđu prema navedenim temama. Istraživanje je u Hrvatskoj provedeno na uzorku studenata prava, socijalnog rada, socijalne pedagogije i Visoke policijske škole. Za potrebe ovog rada koriste se podaci za uzorak studenata Visoke policijske škole.

Istraživanje je provedeno tijekom akademske godine 2014/15. na način da su studenti Visoke policijske škole anketirani u „papir olovka“ formatu. Za provođenje istraživanja je pribavljena suglasnost Etičkog povjerenstva Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Profesori koji realiziraju nastavu na različitim studijskim godinama zamoljeni su da na početku nastave dozvole anketarima da provedu anketiranje.

Visoka policijska škola u Zagrebu je jedina visokoškolska ustanova u Hrvatskoj koja izvodi preddiplomski i diplomski studij kriminalistike (stručni studij) koji dominantno upisuju policijski službenici (u istraživanju je sudjelovalo 61 % studenata preddiplomskog studija i 39 % studenata diplomskog studija, samo druge godine). Policijski službenici su odabrani za analizu punitivnosti jer se radi o osobama koje su zaposlenici Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske i (na određeni način, tj. u okviru radnog mjesta) sudjeluju u provođenju politike suzbijanja kriminaliteta. Za razliku od uzoraka drugih istraživanja u kojima postoji prilična heterogenost analiziranih uzoraka u odnosu na spoznaje o kriminalitetu (a što je jedan od ispitivanih korelata punitivnosti), ovakav uzorak predstavlja homogeniju populaciju u tom smislu. Opći podaci o sudionicima su prikazani u Tablici 1 iz koje je razvidno kako, ukupno gledano, žene čine jed-

nu četvrtinu uzorka¹), prosječne dobi od 30 godina. Većina ispitanika se definira umjerenog temeljnog političkog opredjeljenja (na skali liberalno – konzervativno), religija im ima prilično veliku ulogu u životu, no skoro nikada ne prisustvuju vjerskim obredima.

Tablica 1. Opća obilježja uzorka

	N		(N=141)
rod	141	M	73,8
		Ž	26,2
dob	139		M=30 (21-42) SD=4,70
godina studiranja	141	prva preddiplomska	29,1
		druga preddiplomska	22,7
		treća preddiplomska	9,2
		druga diplomatska	39,0
temeljno političko opredjeljenje/uvjerenje	140	ekstremno liberalna	1,4
		Liberalna	17,1
		umjereni liberalna	17,1
		Umjereni	40,7
		umjereni konzervativna	15,7
		Konzervativna	5,7
uloga religije u životu	141	uopće nema ulogu	3,5
		ne veliku ulogu	36,9
		prilično veliku ulogu	42,6
		veliku ulogu	17,0
prisustvovanje vjerskim službama		skoro nikada	44,4
		jednom mjesečno	28,9
		dva do tri puta mjesečno	12,6
		jednom tjedno	11,9

Instrument

Punitivnost se obično mjeri česticom podržavanja smrtne kazne, izborom kazne za određeno kazneno djelo te kreiranjem kompozitnih čestica. U ovom radu koristimo detaljniju operacionalizaciju punitivnosti, tj. punitivnost mjerimo kroz 3 načina. U pitanju punitivnosti u odnosu na specifična ponašanja/kaznena djela² od sudionika je zatraženo da se izjasne koja bi vrsta reakcije države bila najprimjerenija. Navedena su sljedeća ponašanja: 1. vožnja automobila pod utjecajem alkohola, 2. krađa vrijednosti do 2.000,00 kuna, 3. provala u kuću/stan, 4. tjelesni na-

¹ manja zastupljenost žena je razumljiva i reflektira generalno nižu zastupljenost žena u policiji – 2013. godine je u MUP-u RH bilo zaposleno 17,2 % policijskih službenica (Balgač, 2014).

² lista ponašanja obuhvaća kaznena djela definirana Kaznenim zakonom, ali i druga kažnjiva ponašanja definirana drugim zakonskim propisima (npr. vožnja automobila pod utjecajem alkohola) te ponašanja koja nisu kažnjiva (npr. prekid neželjene trudnoće - abortus).

pad koji je rezultirao neophodnom liječničkom pomoći, 5. krađa vrijednosti do 400,00 kuna, 6. konzumiranje heroina, 7. silovanje, 8. pomaganje u izvršenju samoubojstva, 9. nasilno otimanje ručne torbice, 10. krađa automobila, 11. ozljeđivanje nekoga nožem ili vatrenim oružjem, 12. udaranje vlastitog djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć, 13. udaranje homoseksualne osobe (zbog njene seksualne orijentacije) tako da joj je potrebna liječnička pomoć, 14. prisiljavanje supruge na spolni odnos (bračno silovanje) i 15. prekid neželjene trudnoće (abortus). Ponuđene opcije državne reakcije su rangirane od ne reagiranja države (1), preko blažih oblika reagiranja do dugotrajnog zatvora (9). Ova mjera punitivnosti predstavlja modificiranu operacionalizaciju punitivnosti koju su koristili Kury i Obergfell-Fuchs (2008b) u Njemačkoj.

Druga korištena mjera punitivnosti je stav prema smrtnoj kazni. Sudionici su pitani podržavaju li smrtnu kaznu i za koja kaznena djela.

Kao treća mjera punitivnosti je korištena čestica o stavovima o strožem kažnjavanju kao učinkovitim sredstvu sprječavanja kriminaliteta.

Od nezavisnih varijabli se koriste spol, dob, politička orijentacija (1. ekstremno liberalna – 7. ekstremno konzervativna) i uloga religije u životu (1. uopće nema ulogu – 4. velika uloga).

Osim deskriptivne statistike, za postizanje ciljeva istraživanja je korišten t- test za nezavisne uzorke, hi-kvadrat test i korelacijska analiza.

REZULTATI

Kažnjavanje pojedinih kaznenih djela

Sudionici istraživanja smatraju da bi se država trebala suzdržati od formalne reakcije kod slijedećih ponašanja (poredano prema visini relativnih frekvencija): prekid neželjene trudnoće, udaranje homoseksualne osobe, konzumiranje heroina, krađa u vrijednosti do 400,00 kuna, pomaganje u samoubojstvu, krađa u vrijednosti do 2.000,00 kuna, udaranje djeteta tako da mu je potrebna liječnička pomoć te bračno silovanje. Dugotrajni zatvor ispitanici u najvećem broju slučajeva smatraju prikladnom društvenom reakcijom u slučaju silovanja, ozljeđivanja nekoga nožem ili vatrenim oružjem, udaranju djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć te bračnog silovanja. Rad za opće dobro kao jednu od tzv. alternativnih sankcija ispitanici u najvećem broju slučajeva smatraju prikladnom reakcijom u slučajevima konzumiranja heroina, krađe u vrijednosti do 2.000,00 i 400,00 kuna, a uvjetnu osudu u slučajevima udaranja odrasle osobe do te mjere da mora potražiti liječničku pomoć te pomaganja u samoubojstvu.

Tablica 2. *Percepcija primjerene društvene reakcije za određena ponašanja/kaznena djela, deskriptivna statistika (postotci i medijan - C)*

Ponašanja:	N	% odgovora za svaku kategoriju									C
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
vožnja automobila pod utjecajem alkohola	140					63,6	11,4	10,7	13,6	0,7	5,00
krađa nečega u vrijednosti do 2.000,00 kn	141	0,7	3,5	22,7	2,1	12,8	22,0	14,9	21,3		6,00
provala u kuću/stan s namjerom da se nešto ukrade	141		0,7	4,3	0,7	3,5	5,7	13,5	70,2	1,4	8,00
tako udariti odraslu osobu da mora potražiti liječničku pomoć	141		3,5	2,1	1,4	20,6	10,6	20,6	41,1		7,00
krađa nečega u trgovini vrijednosti do 400,00 kn	141	1,4	11,3	31,9	1,4	12,8	21,3	11,3	7,8	0,7	5,00
konzumiranje heroina	141	2,1	2,8			9,9	22,7	15,6	41,1	5,7	7,00
silovanje	141								29,1	70,9	9,00
pomaganje nekome da počini samoubojstvo	141	1,4	2,1		1,4	0,7	4,3	20,6	61,0	8,5	8,00
nasilno otimanje ručne torbice	141		2,1	1,4		13,5	15,6	9,9	56,7	0,7	8,00
krađa automobila	141			1,4		2,8	2,1	3,5	86,5	3,5	8,00
ozljeđivanje nekoga nožem ili vatrenim oružjem	141					1,4		1,4	62,4	34,8	8,00
udaranje vlastitog djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć	141	0,7	1,4	0,7		2,1	1,4	17,0	61,7	14,9	8,00
udaranje homoseksualne osobe (zbog njene seksualne orijentacije) tako da joj je potrebna liječnička pomoć	141	5,0		1,4	1,4	10,6	6,4	17,7	53,2	4,3	8,00
prisiljavanje supruge na spolni odnos (bračno silovanje)	141	0,7	4,3		4,3	2,1	2,1	12,1	61,7	12,8	8,00
prekid neželjene trudnoće (abortus)	138	49,3	2,9	1,4		0,7	3,6	13,0	20,3	8,7	2,00

Legenda (kategorije):

1. država ne treba reagirati	6. rad za opće dobro
2. upozorenje s prijetnjom kazne	7. uvjetna kazna
3. počinitelj treba samo nadoknaditi štetu	8. zatvor
4. mirenje počinitelj – žrtva	9. dugotrajni zatvor
5. novčana kazna	

Za potrebe utvrđivanja razlika i korelacija, kategorije su rekodirane pa su u daljnjim analizama korištene slijedeće kategorije:

1. država ne treba reagirati (1) i upozorenje (2)
2. reparacija (3) i medijacija (4)
3. novčana kazna
4. alternativne sankcije (ROD i uvjetna osuda)
5. zatvor
6. dugotrajni zatvor

T-test za nezavisne uzorke pokazuje kako se studenti različitog **spola** razlikuju u stavovima o primjerenom kažnjavanju u svega tri od ukupno petnaest analiziranih ponašanja: udaranje vlastitog djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć, udaranje homoseksualne osobe (zbog njene seksualne orijentacije) tako da joj je potrebna liječnička pomoć i prisiljavanje supruge na spolni odnos (silovanje). Ženske sudionice znatno češće od muškaraca smatraju kako su za takva ponašanja primjerenije „teže“ sankcije.

Tablica 3. Spolne razlike u percepciji primjerene društvene reakcije za određena ponašanja/kaznena djela (aritmetičke sredine, standardne devijacije i rezultati t-testa)

	M		Ž		t-test
	M	SD	M	SD	
1. vožnja automobila pod utjecajem alkohola	3,52	,737	3,50	,811	,131 p>,05
2. krađa nečega u vrijednosti do 2.000,00 kn	3,45	1,148	3,49	1,346	-,150 p>,05
3. provala u kuću/stan s namjerom da se nešto ukrade	4,57	,868	4,59	,832	-,166 p>,05
4. tako udariti odraslu osobu da mora potražiti liječničku pomoć	3,97	1,028	4,19	1,050	-1,094 p>,05
5. krađa nečega u trgovini vrijednosti do 400,00 kn	2,92	1,196	2,89	1,390	,130 p>,05
6. konzumiranje heroina	4,22	1,123	4,43	,835	-1,045 p>,05
7. silovanje	5,72	,451	5,68	,475	,520 p>,05
8. pomaganje nekome da počini samoubojstvo	4,63	,935	4,65	1,060	-,076 p>,05

	M		Ž		t-test
	M	SD	M	SD	
9. nasilno otimanje ručne torbice	4,38	,917	4,27	,962	,643 p>,05
10. krađa automobila	4,88	,586	4,89	,516	-,155 p>,05
11. ozljeđivanje nekoga nožem ili vatrenim oružjem	5,27	,595	5,41	,498	-1,245 p>,05
12. udaranje vlastitog djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć	4,74	,985	5,03	,499	-2,261 p<,03
13. udaranje homoseksualne osobe (zbog njene seksualne orijentacije) tako da joj je potrebna liječnička pomoć	4,16	1,183	4,70	,878	-2,912 p<,01
14. prisiljavanje supruge na spolni odnos (bračno silovanje)	4,49	1,262	4,97	,833	-2,615 p<,03
15. prekid neželjene trudnoće (abortus)	2,84	1,989	2,58	1,888	,683 p>,05

U svrhu utvrđivanja povezanosti između percepcije primjerene društvene reakcije na određena ponašanja/kaznena djela i dobi ispitanika, napravljena je korelacijska analiza čiji rezultati (Tablica 4) ukazuju na postojanje statistički značajne povezanosti dobi sa percepcijom primjerene društvene reakcije u odnosu na slijedeća ponašanja/kaznena djela: vožnja automobila u alkoholiziranom stanju, krađa u vrijednosti do 400,00 ili 2.000,00 kuna, konzumiranje heroina, silovanje, nasilno otimanje ručne torbice, ozljeđivanje nekoga nožem ili vatrenim oružjem, udaranje vlastitog djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć te prekid neželjene trudnoće (abortus). Kod gotovo svih varijabli kod kojih je utvrđena statistički značajna korelacija, smjer korelacije upućuje na negativnu povezanost što znači da stariji ispitanici primjerenim društvenim odgovorom smatraju blaže oblike društvene reakcije. Jedino je kod varijable „nasilno oduzimanje ručne torbice“ utvrđena pozitivna korelacija koja govori o tome kako stariji ispitanici primjerenijom smatraju teže oblike društvene reakcije. Treba, međutim, primijetiti kako se u većini slučajeva radi o prilično niskim koeficijentima korelacija.

Tablica 4. Povezanost između percepcije primjerene društvene reakcije na određena ponašanja/kaznena djela i dobi ispitanika- koeficijent korelacije (Spearmanov koeficijent korelacije - rho)

	rho
vožnja automobila pod utjecajem alkohola	-,225**
krađa nečega u vrijednosti do 2.000,00 kuna	-,210*
provala u kuću / stan s namjerom da se nešto ukrade	-,123
tako udariti odraslu osobu da mora potražiti liječničku pomoć	-,039
krađa nečega u trgovini u vrijednosti do 400,00 kuna	-,132
konzumiranje heroina	-,233**
silovanje	-,281**
pomaganje nekome da počini samoubojstvo	-,053
nasilno otimanje ručne torbice	,229**

	rho
krađa automobila	-,153
ozljeđivanje nekoga nožem ili vatrenim oružjem	-,210*
udaranje vlastitog djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć	-,179*
udaranje homoseksualne osobe (zbog njene seksualne orijentacije) tako da joj je potrebna liječnička pomoć	,058
prisiljavanje supruge na spolni odnos (bračno silovanje)	-,078
prekid neželjene trudnoće (abortus)	-,235**

*p<0,05 **p<0,01

Korelacijska analiza provedena u svrhu provjere postojanja povezanosti između percepcije primjerene društvene reakcije na određena ponašanja/kaznena djela i političke orijentacije ispitanika pokazuje postojanje statistički značajne povezanosti u svega jednoj varijabli - krađa automobila (Tablica 5). Smjer koeficijenta korelacije ukazuje na to kako konzervativniji ispitanici za krađu automobila primjerenim smatraju teže oblike društvene reakcije.

Tablica 5. Povezanost između percepcije primjerene društvene reakcije na određena ponašanja/kaznena djela i političke orijentacije ispitanika - koeficijent korelacije (Spearmanov koeficijent korelacije - rho)

	rho
vožnja automobila pod utjecajem alkohola	-,071
krađa nečega u vrijednosti do 2.000,00 kuna	,046
provala u kuću/stan s namjerom da se nešto ukrade	,121
tako udariti odraslu osobu da mora potražiti liječničku pomoć	-,003
krađa nečega u trgovini u vrijednosti do 400,00 kuna	,088
konzumiranje heroina	,051
silovanje	,003
pomaganje nekome da počini samoubojstvo	,131
nasilno otimanje ručne torbice	,070
krađa automobila	,282**
ozljeđivanje nekoga nožem ili vatrenim oružjem	,138
udaranje vlastitog djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć	,137
udaranje homoseksualne osobe (zbog njene seksualne orijentacije) tako da joj je potrebna liječnička pomoć	-,023
prisiljavanje supruge na spolni odnos (bračno silovanje)	-,143
prekid neželjene trudnoće (abortus)	,051

*p<0,05 **p<0,01

Korelacijska analiza provedena u svrhu provjere postojanja povezanosti između percepcije primjerene društvene reakcije na određena ponašanja/kaznena djela i važnosti religije ispitanicima pokazala je postojanje statistički značajne povezanosti u pet od ukupno petnaest analiziranih varijabli (Tablica 6). Smjer koeficijentata upućuje na to da ispitanici kojima religija ima veću ulogu u životu znatno češće od onih kojima religija nema veliku ulogu u životu strože oblike društvene reakcije smatraju primjerenima u slučaju slijedećih ponašanja/kaznenih djela:

konzumiranje heroina, silovanje, pomaganje u samoubojstvu, ozljeđivanje nekoga nožem ili vatrenim oružjem i prekid neželjene trudnoće (abortus).

Tablica 6. Povezanost između percepcije primjerene društvene reakcije na određena ponašanja/kaznena djela i važnosti religije ispitanicima- koeficijent korelacije (Spearmanov koeficijent korelacije - rho)

	r	rho
vožnja automobila pod utjecajem alkohola	,000	,000
krađa nečega u vrijednosti do 2.000,00 kuna	,004	,022
provala u kuću/stan s namjerom da se nešto ukrade	,009	,035
tako udariti odraslu osobu da mora potražiti liječničku pomoć	,062	,052
krađa nečega u trgovini u vrijednosti do 400,00 kuna	,167*	,157
konzumiranje heroina	,255**	,253**
silovanje	,179*	,189*
pomaganje nekome da počini samoubojstvo	,258**	,240**
nasilno otimanje ručne torbice	-,074	-,032
krađa automobila	,119	,190*
ozljeđivanje nekoga nožem ili vatrenim oružjem	,169*	,194*
udaranje vlastitog djeteta toliko da mu je potrebna liječnička pomoć	,061	,079
udaranje homoseksualne osobe (zbog njene seksualne orijentacije) tako da joj je potrebna liječnička pomoć	,085	,073
prisiljavanje supruge na spolni odnos (bračno silovanje)	-,004	-,013
prekid neželjene trudnoće (abortus)	,188*	,171*

*p<0,05 **p<0,01

Stav prema smrtnoj kazni

Stav prema smrtnoj kazni je druga korištena mjera punitivnosti u ovom istraživanju. Ispitanicima je najprije postavljeno generalno pitanje o podržavanju smrtne kazne. Dobiveni podaci pokazuju kako polovica ispitanika (50,4%) podržava smrtnu kaznu.

Osim generalnog pitanja o podržavanju smrtne kazne, ispitanicima je postavljeno dodatno pitanje o tome podržavaju li smrtnu kaznu za određena kaznena djela. Iz Tablice 7 je razvidno kako postoji najveća podrška smrtne kazne za kaznena djela ubojstva, terorizma i silovanja.

Tablica 7. Kaznena djela za koja ispitanici podržavaju smrtnu kaznu- postotci

	N	% da
Ubojstvo	141	45,4
Silovanje	141	30,5
podmetanje požara	141	1,4
veleizdaja	141	13,5
Otmica	141	5,0
Terorizam	141	36,9
organizirana trgovina drogom	141	12,1

Kao i u prvoj mjeri punitivnosti, napravljena je analiza podržavanja smrtne kazne u odnosu na spol, dob, političku orijentaciju i važnost religije ispitanicima. U svrhu provjere postojanja razlika u odnosu na spol ispitanika, napravljen je hi-kvadrat test kojim nije utvrđeno postojanje razlika u podržavanju smrtne kazne između muških i ženskih ispitanika ($\chi^2=0,020$; $p>0,05$).

U odnosu na podržavanje smrtne kazne za ubojstvo, silovanje i terorizam također nisu utvrđene razlike između muškaraca i žena.

U svrhu provjere razlika ispitanika koji podržavaju smrtnu kaznu obzirom na njihovu dob, napravljen je t-test čiji rezultati govore o nepostojanju statistički značajnih razlika među ispitanicima ($t=-1,706$; $p>0,05$).

Za utvrđivanje razlika u podržavanju smrtne kazne s obzirom na političku orijentaciju ($\chi^2=5,12$; $p>0,05$) i važnost religije ($\chi^2=4,78$; $p>0,05$), napravljen je hi-kvadrat test čiji rezultati ukazuju na nepostojanje statistički značajnih razlika u analiziranim obilježjima.

Kod analize podržavanja smrtne kazne za tri kaznena djela za koja je iskazana najveća podrška (ubojstvo, silovanje i terorizam) utvrđena je statistički značajna razlika jedino u podržavanju silovanja u odnosu na dob ispitanika – mlađi ispitanici više podržavaju smrtnu kaznu za silovanje od starijih ispitanika ($t=2,354$; $p<0,03$).

Primjerenost postojavanja kaznenih sankcija

Kao posljednja mjera punitivnosti analizirano je mišljenje ispitanika o primjerenosti i učinkovitosti postrožavanja kaznenih sankcija kao sredstva za sprječavanje kriminaliteta. Iz deskriptivne statistike (Tablica 8) je razvidno kako se ispitanici uglavnom slažu s ponuđenom tvrdnjom.

Tablica 8. *Primjerenost i učinkovitost postrožavanja kaznenih sankcija kao sredstva za sprječavanje kriminaliteta (postotci, aritmetička sredina i standardna devijacija)*

	%	M	SD
1. u potpunosti se slažem	22,1	2,24	1,01
2. uglavnom se slažem	50,0		
3. neodlučan/na sam	10,7		
4. uglavnom se ne slažem	15,7		
5. u potpunosti se ne slažem	1,4		

U svrhu provjere postojanja razlika u podržavanju postrožavanja kaznenih sankcija između ispitanika različitog spola, napravljen je t-test čiji rezultati ne ukazuju na postojanje statistički značajnih razlika ($t=-,049$; $p>0,05$).

Korelacijska analiza provedena u svrhu provjere povezanosti podržavanja postrožavanja kaznenih sankcija i dobi ispitanika nije pokazala postojanje statistički značajne veze ($r=,128$; $p>0,05$). Nije pronađena statistički značajna povezanost ni između podržavanja postrožavanja kaznenih sankcija i političke orijentacije ispitanika ($r=-,053$; $p>0,05$) te važnosti religije u životu ispitanika ($r=,002$; $p>0,05$).

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada odnosio se na utvrđivanje razine punitivnosti studenata Visoke policijske škole mjerene trima mjerama, sociodemografskih korelata punitivnosti i razlika u rezultatima s obzirom na različite korištene mjere.

Kao **prva mjera punitivnosti** korištena je percepcija primjerene društvene reakcije u odnosu na određeni broj ponašanja/kaznenih djela. Najniži stupanj punitivnosti (država ne treba reagirati) ispitanici izražavaju za prekid neželjene trudnoće, dok najveći stupanj punitivnosti (kazna dugotrajnog zatvora) izražavaju za silovanje. Skoro polovica ispitanika smatra kako država ne bi trebala reagirati (u smislu sankcije) u slučaju prekida neželjene trudnoće, dok čak 20,3 % ispitanika smatra kako bi primjerena društvena reakcija u tom slučaju bio zatvor. Podrška mogućnosti legalnog obavljanja prekida trudnoće je predmet brojnih rasprava, posebice u tradicionalnim društvima jer se radi o etičkom pitanju prava na život. Stavovi prema pobačaju se također operacionaliziraju na različite načine što ograničava mogućnost jasne usporedbe rezultata različitih istraživanja. Tako se, primjerice, rezultati ispitanika ovog istraživanja mogu samo djelomično uspoređivati s rezultatima Europskog istraživanja vrijednosti iz 2005. godine u kojem se rezultati odgovora na pitanje „Ako žena ne želi dijete, treba imati mogućnost izbora“ kreću od 23 % podrške u Poljskoj do 66 % podrške u Češkoj. U Svjetskom istraživanju vrijednosti se pitanje prekida neželjene trudnoće (abortusa) operacionalizira mišljenjem o opravdanosti prekida neželjene trudnoće (abortusa) na skali odgovora od 1 (nikada) do 10 (uvijek). Srednje vrijednosti rezultata za određeni broj odabranih zemalja pokazuju kako postoji široki raspon koji se kreće od 2.5 u Poljskoj do 7.8 u Švedskoj.

Velika podrška strogog kažnjavanja za silovanje se također može sagledavati iz konteksta tradicionalnog hrvatskog društva u kojem zaštita seksualnog integriteta žena ima osobitu vrijednost.

U ovoj mjeri punitivnosti su pronađene razlike između ispitanika u odnosu na spol koje govore o većoj punitivnosti žena kod nasilja prema djeci, homoseksualnim osobama i ženama u braku (bračno silovanje). Interesantno je da nema statistički značajne razlike u odnosu na silovanje, već samo u slučaju specifičnog oblika silovanja. Kada se pogledaju varijable u kojima je utvrđena statistički značajna razlika, može se primijetiti da se u svim varijablama radi o određenim „ranjivim“ skupinama što ide u prilog razmišljanju Gilligan (1982) prema kojoj socijalizacija ima drugačiji učinak na percepciju pravde za muškarce i žene. Kod žena je u tom smislu svojstvenija briga za drugoga (tzv. etika brige/skrbi), dok je kod muškaraca učestalija fokusiranost na razlikovanje dobrog od lošeg (tzv. etika pravde).

Interesantno je da nisu utvrđene razlike u odnosu na prekid neželjene trudnoće (abortus). Nikolić Ristanović i sur. (2008) u uzorku beogradskih studenata Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju te Kury i sur. (2009) u uzorku slovenskih policijskih službenika, su uz korištenje gotovo istog pitanja dobili razlike koje govore o manjoj punitivnosti žena u odnosu na prekid neželjene trudnoće (abortus).

Kod dobi je utvrđeno postojanje statistički značajne negativne povezanosti s punitivnošću kod sedam analiziranih ponašanja, dok je pozitivna povezanost pronađena u svega jednoj varijabli. Rezultati ovog istraživanja idu u prilog manjem broju istraživanja u kojima se pronalazi veća punitivnost mlađih ispitanika (Serrano-Maíllo i Kury, 2008). Mlađa dob u analiziranom uzorku je uglavnom povezana i s manjim radnim iskustvom (i mogućom većom rigidnošću zbog nesigurnosti zbog manjeg iskustva) pa bi to moglo biti jedno od objašnjenja dobivenih rezultata.

U odnosu na političku orijentaciju je utvrđena značajno veća punitivnost konzervativnijih ispitanika u odnosu na krađu automobila, što možda može odražavati veće vrijednost imovine, tj. vlasništva u ovoj skupini ispitanika.

Statistički značajna povezanost je utvrđena i između značaja religije i punitivnosti, što je sukladno rezultatima drugih istraživanja (Hirtenlehren, 2008; Kutateladze i Crossman, 2009; O'Connor Shelly i sur., 2011).

Kao **druga mjera punitivnosti** korišteno je podržavanje smrtne kazne kao dihotomne varijable. Polovica ispitanika podržava smrtnu kaznu što je više od podatka koji navode Kovčo Vukadin i Vukosav (2011) za uzorak hrvatskih studenata prava, rehabilitacije, socijalne pedagogije i Visoke policijske škole (38 % podržava smrtnu kaznu) i podatka koji za njemačke građane navode Kury i Obergfell – Fuchs (2008) (30-40 % građana podržava smrtnu kaznu), a manje od podataka koje navode Nikolić Ristanović i sur. (2008) za uzorak beogradskih studenata Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (62% podržava smrtnu kaznu), Jiang i sur. (2007) za uzorak američkih (60 % podrške) i kineskih (70 %) studenata, Krajewski (2009) za građane Poljske (63 % podrške), te Kury i sur. (2009) za uzorak slovenskih policijskih službenika (72 % podrške).

Interesantno je da u ovoj mjeri punitivnosti nisu utvrđene razlike odnosno povezanost punitivnosti sa spolom, dobi, političkom orijentacijom i značaju religije u životu ispitanika. Naime, spol se smatra najkonzistentnijim prediktorom podržavanja smrtne kazne (Lambert i sur., 2016) i to tako da muškarci više podržavaju smrtnu kaznu od žena. No, rezultati istraživanja i nisu tako jednoznačni, Tako primjerice Lambert i sur. (2016) u analizi rodni razlika u podržavanju smrtne kazne i razlikama između japanskih i američkih studenata nalaze uobičajenu prediktivnu vrijednost spola u podržavanju smrtne kazne, no u uzorku japanskih studenata nalaze značajnost, ali u drugom smjeru. Američki studenti znatno češće od studentica podržavaju smrtnu kaznu, dok je kod japanskih studenata upravo obrnuto – studentice više podržavaju smrtnu kaznu od studenata. Također, Lambert i sur. (2014) nalaze prediktivnu vrijednost spola u američkom uzorku, no ne nalaze ju u uzorku studenata iz Bangladeša, Kine i Nigerije. Takve rezultate objašnjavaju drugačijom socijalizacijom, ženskom društvenom neovisnošću (kod američkih studentica) i većom ekonomskom kontrolom nad vlastitim životom, dok nepostojanje razlika kod studenata iz drugih analiziranih zemalja objašnjavaju obiteljskom kontrolom, patrijarhalnom kulturom, kolektivnim pritiskom i manjom ekonomskom neovisnošću žena. U analiziranom uzorku bi se nepostojanje razlika, kako za spol, tako i za ostala analizirana obilježja eventualno mogla objasniti policijskom kulturom, tj. svojevrsnim utjecajem konteksta zaposlenja u Ministarstvu unutarnjih poslova Republike Hrvatske i (u odnosu na spol) činjenicom nastojanja žena u policijskoj profesiji da budu „što sličnije“ muškim kolegama obzirom da se radi o dominantno „muškoj profesiji“.

Kao **treća mjera punitivnosti** korišteno je mišljenje ispitanika o primjerenosti i učinkovitosti postrožavanja kaznenih sankcija kao sredstva za sprječavanje kriminaliteta. Rezultati pokazuju kako se ispitanici uglavnom slažu s tvrdnjom da je postrožavanje kaznenih sankcija primjereno i učinkovito sredstvo za sprječavanje kriminaliteta pa možemo reći kako ovi podaci svjedoče o priličnoj punitivnosti ispitanika. Ovaj rezultat se možda može objasniti primarno represivnom funkcije policije. Ni u ovoj mjeri punitivnosti nisu pronađene razlike ili povezanost između punitivnosti i spola, dobi, političke orijentacije i značaja religije u životu ispitanika. Kao moguće objašnjenje nepostojanja razlika u ovoj mjeri punitivnosti možemo ponoviti mogući homogenizirajući utjecaj institucije zaposlenja.

Zaključno se može reći kako studenti Visoke policijske škole pokazuju različitu punitivnost, ovisno o tome koju mjeru punitivnosti koristimo. U smislu analiziranih korelata punitivnosti, utvrđene su određene razlike samo u mjerenju punitivnosti u odnosu na konkretna ponašanja što je sukladno određenom broju istraživanja, a nije sukladno drugom broju istraživanja. U svakom slučaju – postojanju značajnosti, jednom ili drugom smjeru povezanosti ili razlika, te nepostojanju razlika, u literaturi postoji uvijek određeni broj istraživanja kojem su sukladni dobiveni rezultati. To može govoriti o velikoj varijabilnosti predmeta mjerenja ili (što je, čini nam se, vjerojatnije) o nejasnosti (ili prerobusnog definiranja) samog predmeta mjerenja (punitivnosti).

Na kraju, treba se osvrnuti i na ograničenja ovog istraživanja. Prvo ograničenje odnosi se na mogućnost generalizacije rezultata. Studente Visoke policijske škole ne možemo smatrati reprezentativnim za studentsku populaciju u Hrvatskoj (jer se studenti Visoke policijske škole u mnogim obilježjima razlikuju od opće studentske populacije), a niti u potpunosti i za policijske službenike (obzirom da policijski službenici mogu pohađati i studijske programe izvan Visoke policijske škole). Drugo ograničenje odnosi se na mogućnost davanja socijalno poželjnih odgovora (tj. onoga što ispitanici smatraju poželjnim odgovorima) što nije rijetkost u istraživanju stavova, a što nije provjeravano dodatnim skalama. Treće ograničenje odnosi se na veličinu kompletnog upitnika – upitnik nije primarno zamišljen samo za mjerenje punitivnosti, već i ostalih konstrukata – stavova prema homoseksualnim osobama, atribuiranju uzročnosti kriminala, povjerenju u tijela kaznenopravnog sustava te viktimizaciji, a redosljed skupina pitanja nije rotiran. Obzirom na navedena ograničenja, u budućim istraživanjima bi vrijedilo koristiti neke od razvijenih skala za mjerenje različitih dimenzija punitivnosti i koristiti istovrsne uzorke ispitanika kako bi se poboljšala mogućnost usporedbe rezultata istraživanja.

Usprkos navedenim ograničenjima, ovo istraživanje daje doprinos razumijevanju punitivnosti kao konstrukta u smislu postavljanja dodatnih pitanja o opravdanosti shvaćanja punitivnosti kao konstrukta u situaciji ne postojanja jasne definicije što rezultira time da možemo zaključiti da postoji toliko definicija i shvaćanja konstrukta koliko postoji i autora koji su se bavili konstruktom. Ako postoji interes da se stavovi građana ili određenih specifičnih populacija o određenim generalnim ili specifičnim pitanjima u odnosu na kažnjavanje ili na sprječavanje kriminaliteta u društvu nazivaju konstruktom, onda bi doista bilo važno postići konsenzus oko razumijevanja pojma i razvoja instrumenata za njegovo mjerenje. U suprotnom, generalizacije rezultata istraživanja i mogućnost usporedbe rezultata ostaju dosta otežane.

LITERATURA

- Adriaenssen, A., Aertsen, I. (2015). Punitive attitudes: towards an operationalization to measure individual punitivity in a multidimensional way. *European Journal of Criminology*, 12(1), 92-112.
- Balgač, I. (2014). *Izješće o provedenom istraživanju o samoprocjeni rodne osjetljivosti policijske prakse*. Zagreb: MUP RH.
- Chen, G., Einat, T. (2015a). The relationship between criminology studies and punitive attitudes. *European Journal of Criminology*, 12(2), 169-187.
- Chen, G., Einat, T. (2015b). To punish or not to punish – that is the question: attitudes of criminology and criminal justice students in Israel toward punishment. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 1-21. DOI: 10.1177/0306624X15595061.
- Cohn, S.F., Barkan, S.E. Halteman, W.A. (1991). Punitive attitudes toward criminals: racial consensus or racial conflict. *Social Problems*, 38(2), 287-296.
- Courtright, K.E., Mackey, D.A. (2004). Job desirability among criminal justice majors: exploring relationships between personal characteristics and occupational attractiveness. *Journal of Criminal Justice Education*, 15(2), 311-326.
- Falco, D.L., Martin, J.S. (2012). Examining punitiveness: assessing views toward the punishment of offenders among criminology and non-criminology students. *Journal of Criminal Justice Education*, 23(2), 205-232.
- Gilligan, C. (1982). In a different voice: psychological theory and women's development. Cambridge, MA: *Harvard University Press*.
- Hirtenlehner, H. (2008). Which sentencing goals do victims of crime in Austria support? Impressions from an urban victim cohort. In: Kury, H. (ed.) *Fear of crime – punitivity. New development in theory and research*. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 425-446.
- Jiang, S., Lambert, E.G., Wang, J. (2007). Capital punishment views in China and the United States: a preliminary study among college students. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51, 84-97.
- King, A., Maruna, S. (2009). Is a conservative just a liberal who has been mugged? Exploring the origins of punitive views. *Punishment and Society*, 11(2), 147-169.
- Kovčo Vukadin, I., Vukosav, J. (2011). Students' attitudes towards risk, victimization and punishment in Croatia. In H. Kury & E. Shea (Eds.) *Crime and crime policy. Punitivity: International developments*, Vol. 2: Insecurity and Punitiveness Bochum: Universitaetverlag Dr. Brockmeyer, 379-399.
- Krajewski, K. (2009). Punitive attitudes in Poland – the development in the last years. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 15 (1-2), 103-120.
- Kugler, M.B., Funk, F., Braun, J., Gollwitzer, M., Kay, A.C., Darley, J.M. (2013). Differences in punitiveness across three cultures: a test of American exceptionalism in justice attitudes. *Criminology*, 103(4), 1071-1114.
- Kury, H., Kania, H., Obergfell-Fuchs, J. (2004). Worüber sprechen wir, wenn wir über Punitivität sprechen? Versuch einer Konzeptionellen und empirischen Begriffsbestimmung. *Kriminologisches Journal*, 36, 51-88.

- Kury, H., Meško, G., Mitar, M., Fields, C. (2009). Slovenian police officers' attitudes towards contemporary security threats and punishment. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 32(3), 415-430.
- Kury, H., Obergfell-Fuchs, J. (2008). Methodological problems in measuring attitudes to punishment (punitivity). In: Kury, H. (ed.) *Fear of crime – punitivity. New development in theory and research*. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 277-302.
- Kury, H., Obergfell-Fuchs, J. (2008b). Measuring the fear of crime. How valid are the results? In: Kury, H. (ed.) *Fear of crime – punitivity. New developments in theory and research*. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 53-84.
- Kutateladze, B., Crossman, A.M. (2009). An exploratory analysis of gender differences in punitiveness in two countries. *International Criminal Justice Review*, 19, 322-343.
- Lambert, E., Jiang, S., Elechi, O., Khondaker, M., Baker, D., Jin, W. (2014). A preliminary study of gender differences in death penalty views of college students from Bangladesh, China, Nigeria, and the United States. *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*, 12, 44–68.
- Lambert, E.G., Jiang, S., Williamson, L.C., Elechi, O.O., Khondaker, M.I., Baker, D.N., Saito, T. (2016). Gender and capital punishment views among Japanese and U.S. College students. *International Criminal Justice Review*, 26(4), 337-358.
- Maruna, S. King, A. (2009). Once a criminal, always a criminal? „Redeemability“ and the psychology of punitive public attitudes. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 15, 7-24.
- Nicholls, C., Mitchell, M., Simpson, I., Webster, S., Hester, M. (2012). *Attitudes to sentencing sexual offences. Sentencing Council Research Series 01/12. UK Sentencing Council*. Dostupno na https://www.sentencingcouncil.org.uk/wp-content/uploads/Attitudes_to_Sentencing_Sexual_Offences_web1.pdf, preuzeto 10.09.2017.
- Nikolić-Ristanović, V., Dimitrijević, J., Stevković, Lj. (2008). Feelings of insecurity, victimization experience, and students' attitudes toward punishment. In: Kury, H. (ed.) *Fear of crime – punitivity. New development in theory and research*. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 375-378.
- O'Connor Shelley, T., Waid, C.A., Dobbs, R.R. (2011). The influence of criminal justice major on punitive attitudes. *Journal of Criminal Justice Education*, 22(4), 526-545.
- Serrano-Maíllo, A., Kury, H. (2008). Insecurity feelings and punitivity: relationship in a national sample of adolescents and young adults in Spain. In: Kury, H. (ed.) *Fear of crime – punitivity. New development in theory and research*. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 321-348.
- Tajalli, H., De Soto, W., Dozier, A. (2013). Determinants of punitive attitudes of college students toward criminal offenders. *Journal of Criminal Justice Education*, 24(3), 339-356.
- Tsoudis, O. (2000). Does majoring in criminal justice affect perception of criminal justice? *Journal of Criminal Justice Education*, 11(2), 225-236.

PUNITIVITY AMONG POLICE COLLEGE STUDENTS

Original Scientific Paper

Abstract

Reason for writing and research problem(s): Punitivity is a concept that has been explored within criminology over the last few decades. Given the insufficient theoretical clarity, punitivity is mainly perceived as the tendency of preferring retributive sanctions in the crime policy. Researches of the punitivity are mainly conducted with general and student population. Studies conducted among students often reveal differences between criminal justice students and other students in a way that criminal justice students are more punitive. Small number of studies explore punitiveness of the criminal justice students alone and the idea of this paper is to fill that gap.

Aims of the paper (scientific and/ or social): Aim of this paper is to get an insight into the punitiveness of Police College students in Zagreb (police officers) as criminal justice students and to test differences regarding their gender, age, political orientation and an importance of the religion.

Methodology/ Design: Students filled out the questionnaire during their classes in academic year 2014/15 (N=141). We used three measures of punitivity: (1) attitude about appropriate sanction for several criminal offences, (2) attitude toward death penalty and (3) support of the harsher sanctions as effective crime prevention measures.

Research/ Paper limitation: Limitation of this research refers to possible generalization of results.

Results/ General Conclusion: For the first measure of the punitivity, we found gender differences in 3 out of 15 items. Correlations of the harsher sanctions with the participants' age were found in 8 items, with political orientation in 2 items and with the importance of the religion in 6 items. Half of the participants support death penalty. We found no differences regarding their gender, age, political orientation and the importance of the religion. Half of the participants mostly agree with the idea that harsher sentences are appropriate and effective measure for crime prevention. We found no differences regarding their gender, age, political orientation and the importance of the religion.

Research/ Paper Validity: Results demonstrate differences in certain measures of punitivity. Paper contribute to the existing discussion about operationalization of punitivity.

Key words: punitivity, gender, age, political orientation, religion, students, police

Podaci o autorima

Irma Kovčo Vukadin, redovita profesorica u trajnom zvanja na Odsjeku za kriminologiju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Nositeljica je i izvoditeljica slijedećih predmeta: Socijalna patologija, Penologija II, Mediji i kriminalitet, Trgovanje ljudima (ERF) i Primijenjena viktinologija (Visoka policijskoj školi). Znanstvena područja interesa su joj kriminologija, penologija i viktinologija. Objavila je brojne znanstvene radove u navedenim područjima.

E-mail: irmakv@yahoo.com

Mirjana Kondor-Langer, diplomirala je na Visokoj policijskoj školi u Zagrebu, a potom je doktorirala na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Zaposlena je u Ministarstvu unutarnjih poslova Republike Hrvatske, a nakon višegodišnjeg rada na istraživanju složenih kaznenih djela imovinskih i krvnih delikata, za čiju razriješenost je višestruko nagrađivana, prelazi na Visoku policijsku školu u Zagrebu gdje u svojstvu višeg predavača sudjeluje u izvođenju nastave na više predmeta. Autorica je i koautorica više znanstvenih i stručnih radova te je članica Međunarodnog kriminalističkog udruženja i Hrvatske udruge za europsko kazneno pravo.

E-mail: mklanger@fkz.hr

Vladimira Žakman-Ban, redovita profesorica na Odsjeku za kriminologiju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Nositeljica je i izvoditeljica više predmeta iz područja penologije (Penologija I, Kazneno izvršno pravo i penologija, Etička motrišta u penologiji). Penologija je primarno područje njenog znanstvenog interesa u kojem je objavila brojne znanstvene radove.

E-mail: vladimira.zakman-ban@erf.hr

STRAH OD TERORIZMA I TERORISTIČKIH AKATA MEĐU STUDENTSKOM POPULACIJOM

Izvorni naučni rad

Almir PUSTAHIJA

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Tematski i strukturalno, rad je inspiriran željom autora da naučnim metodama pokuša provjeriti da li stepen i količina proizvodnje straha od terorizma i vršenja terorističkih akata kod studentske populacije ima uticaja na (ne)postojanje značajnih razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada i postojanja interesa za informacijama o istim (korištenjem različitih vrsta medija kao izvora informacija o terorizmu), uzimajući u obzir spolnu strukturu ispitanika, geografsku poziciju obitavanja i dr.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Cilj rada bi se mogao definisati kao pokušaj da se istraživanjem straha od terorizma kao takvog, prvenstveno u Bosni i Hercegovini počne posvećivati veća pažnja kao naučnoj determinisanoj kategoriji, pored već postojećeg strateško-političkog ili češće novinarsko-senzacionalističkog pristupa.

Metodologija/Dizajn: Elementarne metode na kojima se temelji ovo istraživanje kroz testiranje hipoteza, bazirane su na analizi primarnih podataka prikupljenih anketnim istraživanjem, uz korištenje metode analize sadržaja, deskripcije, klasifikacije i specijalizacije, komparativne metode, te statističke metode uz obradu empirijskih podataka

Ograničenja istraživanja/rada: Ograničenja ovog istraživanja, eventualno, mogu proisticati iz nemogućnosti sprovođenja istraživanja u većem broju gradova (pored sprovedenog u Beogradu - R. Srbija; Splitu - R. Hrvatska; Sarajevu - Bosna i Hercegovina), uzimajući u obzir društveno okruženje koje je/nije utoliko izloženo terorističkom djelovanju ili terorističkim prijetnjama.

Rezultati/Nalazi: Istraživanje je provedeno na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu (Srbija), Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu (Hrvatska) i studenata Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije i Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu (Bosna i Hercegovina) na uzorku od (N=1200) ispitanika, uvažavajući opći ambijent sigurnosne kulture i sigurnosnih (terorističkih) prijetnji, prilika i rizika na navedenim područjima. Rezultati su pokazali da je pol značajan prediktor straha od terorizma i terorističkih napada, kao i da postoje statistički značajne razlike u poređenju između tri države uzajamno, kada je u pitanju intenzitet straha od

terorizma i terorističkih napada, Pored toga nalazi govore da nema statistički značajne razlike u intenzitetu straha od terorizma i interesa za informacije o terorizmu i terorističkim aktima, osim u slučaju ispitanika iz Bosne i Hercegovine, kao i da ne postoji korelacija sa korištenjem medija u prikupljanju informacija o terorizmu i terorističkim aktima.

Generalni zaključak: Bez obzira na mjeru u kojoj je zastupljen, pokazalo se da strah od terorizma i terorističkih akata kao opći konstrukt postoji, zbog čega je važno i dalje provoditi istraživanja u ovom segmentu.

Opravdanost istraživanja/rada: Opravdanost rada leži u činjenici da on predstavlja jedan od začetaka naučno-istraživačkog opusa prije svega u domaćoj/lokalnoj naučnoj zajednici i najužem obliku u kome je definisana tema, te će zasigurno potaknuti buduća istraživanja iz ove oblasti.

Ključne riječi

strah od terorizma i terorističkih akata, sigurnost, studentska populacija

UVOD

Sigurnost se ubraja u primarne ljudske potrebe, koje prerastaju u jednu od osnovnih životnih funkcija istovremeno predstavljajući permanentno djelanje u svim erama razvoja čovječanstva. Sigurnost bi se mogla promatrati i kao vizuelna prepreka koja dijeli dvije podjednako jake sile sa konstruktivističkim i destruktivističkim karakterom, uzimajući u obzir činjenicu da naspram sigurnosti postoji njegova suprotnost, odnosno nesigurnost, prijetnje itd.

Gledajući u tom pravcu Furedi (2005, s. 117) nesigurnost karakterizira kao življenje u strahu gdje je opasnost produkt djelovanja jedne prijetnje ili više vrsti prijetnje.

Kao digresiju na spomenuto, a kroz politički kontekst Kovačević & sar. (2013, str. 239-240) ističu da je sigurnost uvijek relativan koncept, i da je uslijed toga nesigurnost stanje gdje počinje politiziranje značenja sigurnosti.

No, vraćajući se ipak suštinski na polje prijetnji i stvaranja nesigurnosti, a promatrano iz kuta modernog globalizacijskog kontinuuma i suvremenih prijetnji sigurnosti, možemo sa sigurnošću ustvrditi da ta uloga pripada terorizmu, kao izvoru kontinuiranog ugrožavanja. U tom kontekstu terorizam po svom etiološkom i fenomenološkom određenju, ali i pragmatičnom aspektu ne dozvoljava posjedovanje ličnog prava da se živi slobodno bez straha i bojazni. „Strah od nepoznatog neprestano poziva na djelovanje koje je usmjereno na najgore scenarije“ (Furedi 2009, s. 127). Te situacije nam implicitno govore da pojedinac, ali i društvo u cijelosti ne mogu funkcionirati u takvim uvjetima, jer se po *defaultu* traži rješenje u otklanjanju prijetnji i potencijalnih ugroza.

Terorista u današnjem suvremenom svijetu može biti svatko, a teroristički akt može biti izvršen svugdje. Proizvodnja straha i rađanje osjećaja nesigurnosti u konačnici i jeste oružje terorizma. U tom kontekstu Erić (2007) ističe da je „strah osnovna emocija u prisustvu opasnosti koja je pretnja telesnom i psihičkom integritetu osobe. To je normalna reakcija i doprinosi čovekovom

prilagođavanju na date okolnosti i preživljavanju, i nastavlja da je strah determinišući činilac u životu čoveka koji utiče na razvoj ličnosti i dostizanje identiteta“.

Stangor (2010, str. 523-526) zaključuje da je strah primarna emocija, kao i sreća, tuga, iznenađenje, ljutnja i gađenje, što znači da se u različitim kulturama izražava na isti ili sličan način. Strah kao emocija nas oblikuje kao ličnosti i tjera nas da se krećemo naprijed, da budemo bolji, efikasniji, međutim ona nas zna i paralizirati. Naravno, teroristi to znaju i trude se to iskoristiti u svakom kontekstu. Mogli bismo s pravom konstatirati da proizvodnja straha nije isključivi cilj kod terorista, to je postao primarni oblik njihovog dejstva iz koga proističe da je isti postao uspješno oružje samo po sebi.

Strah od terorizma i vršenja terorističkih akata, kao i samo definiranje terorizma je deklarativno teško određivo i sveobuhvatno prihvatljivo, a uz to spada i u kompleksan društveni fenomen, ali i ogroman znanstveni izazov. Sam koncept postojanja samostalnosti straha od terorizma i vršenja terorističkih akata jeste jedan od glavnih izazova ovog rada, gdje će se pokušati deklarirati pojmovno određenje straha od terorizma i vršenje terorističkih akata prvenstveno kao sigurnosnog fenomena.

Sve navedeno će činiti okvir za predstavljanje rezultata empirijskog istraživanja percepcije straha od terorizma i terorističkih akata provedenog na Pravnom fakultetu u Splitu, Pravnom fakultetu u Beogradu, Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije i Fakultetu političkih nauka u Sarajevu¹.

Nakon samog prikazivanja istraživanja, a što uključuje njegovu metodologiju i uzorak (N=1200), te osnovna sociodemografska obilježja ispitanika, analizirati će se i glavne determinante intenziteta straha od terorizma i terorističkih akata.

Na takvoj empirijskoj osnovi uslijedit će rasprava rezultata istraživanja i ukazivanje na relevantnost nalaza u širem sigurnosnom kontekstu. Kroz takav aspekt će se dati odgovor na pitanja da li postoji značajna razlika u strahu od terorizma, obzirom na spol, akademski stupanj (kao indirektni pokazatelj informiranosti), geografsko područje obitavanja i dr. uzimajući u obzir društveno okruženje koje je/nije utoliko izloženo terorističkim napadima.

Osim toga, analizirat će se rezultati uticaja straha od terorizma i terorističkih napada kod ispitanika obzirom na njihovu konzumaciju medija, kao i da li percepcija straha i u kojoj mjeri utiče na pomenute, obzirom na vrstu medija kao izvora prikupljanja informacija o terorizmu.

Općenito promatrajući kroz istraživani fenomen negdje se nameće i pitanje da li smo zajedno (Bosna i Hercegovina, Srbija, Hrvatska) kao društva možda ušli u razdoblje *apatije, beznađa, prešutnog odobravanja negativnih pojava i okretanja glave od problema* ili je možda posrijedi vješto iskorištavanje strahova građana od strane vladajućih politika radi i zbog ostvarivanja rekli bi smo političkih ciljeva? Osim prethodnog dolazi i pitanje koje spada u kategoriju bitnijih kada je riječ o ovakvim ili sličnim problemima, a ono je: šta se treba učiniti da nalaze i spoznaje relevantnih znanstvenih disciplina proizašle iz empirijskih i teoretskih istraživanja, državne in-

¹ Autor se zahvaljuje prof. dr. Željku Radiću, doc. dr. Ratku Brnabiću, doc. dr. Matku Pajčiću, doc. dr. Ivanu Vukušiću, doc. dr. Luciji Sokanović, mag. iur. Tini Miletić i ostalom nastavnom osoblju s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, zatim doc. dr. Valentini Cvetković-Đorđević s Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, prof. dr. Nedžadom Korajliću, prof. dr. Jasminu Ahiću, doc. dr. Admiru Hadžikaduniću s Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, kao i doc. dr. Emiru Vajzoviću s Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu na velikoj pomoći u organizaciji opsežnog anketiranja studenata.

stitucije konačno počnu sprovoditi u praksi, a ne kao do sada voditi se reakcijama, osjećajima i nahođenjima političkih faktora?

Svakako da rad neće dati niti konačan niti sveobuhvatan odgovor na sva ta pitanja, ali će za sigurno potaknuti daljnja opća razmišljanja, kritičke osvrte kao i nova empirijska istraživanja prijeko potrebna akademskoj i stručnoj raspravi.

STRAH OD TERORIZMA I VRŠENJA TERORISTIČKIH AKATA KAO SOCIOLOŠKI, PSIHOLOŠKI, KRIMINOLOŠKI I SIGURNOSNI FENOMEN

Pojmovna određenja i konceptualne postavke

Promatrajući širi kontekst i živeći u društvu straha, društvu nerazumijevanja, netolerancije, sukoba i ratova, biće od važnosti na početku ovog poglavlja dati općenito pojamno određenje straha. Dakle, „strah bi bio psihički neugodna emocija, stanje uznemirenosti i zabrinutosti kao fiziološki odgovor na naslućujući ili prepoznati izvor opasnosti“ (Jojić i sar., 2002, s. 1243). Riemann u tom kontekstu ističe da strah: „pripada našoj egzistenciji i predstavlja odraz zavisnosti i znanja o našoj smrtnosti“ (Riemann 2002, s. 9).

Razmatrajući terorizam kroz sferu sigurnosti vidljivo je da postoji mnogo razloga za bojazan od istog, jer pored njegovog subjektiviteta, on može biti snažan uzrok nastanka i širenja straha. Željeni učinak terorizma upravo i jeste sijati strah i time izazvati promjene u ponašanju osoba.

Strah od terorizma i terorističkih akata možemo povezati kao strah od smrti, odnosno strah da se ne postane žrtvom terorističkog akta. Sam osjećaj totalne ranjivosti vuče za sobom i osjećaj bespomoćnosti kao dio prevladavajućeg pragmatizma stvari.

Mišić² sa psihološkog stajališta ističe da je strah veoma važna emocija zahvaljujući kojoj jedinka preživljava izbjegavajući opasne situacije koje bi mogle dovesti istu do povrede ili čak do fatalnog ishoda. Očitovanje straha može se okarakterisati u nekoliko oblika: zabrinutost, tjeskoba, nervoza, napetost, fobija i dr.

„Više nije neobično reći da strah može prouzročiti snažan osjećaj tjeskobe i nemira“ (Furedi 2008, s. 164). U tom pravcu Dimitrijević (1997, s. 185) ističe da kod osoba „postoje dva osjećanja, prva je vrsta straha reakcija na stvarnu opasnost (*eng. Fear; njem. Furcht*). Takav strah ima svoj uzrok, svoje tačno, subjektu jasno poreklo. Druga vrsta straha je osjećaj strepnje koji nije izazvan jasnom opasnošću, već potiče iz pogrešno opažene ili nejasne okoline (*eng. Anxiety; njem. Angst*)“. U našim jezicima kroz domen psihologije to bi se karakteriziralo kao racionalni-opravljeni strah, odnosno iracionalni-anksiozni strah. Razmatrajući racionalne i iracionalne strahove primjećujemo da isti ne zavise od toga koliko su intenzivni, nego isključivo do kojih i kakvih posljedica može doći u slučaju da pojedinac zaista učini nešto od čega preza ili čega se boji. Uslijed takvih činjenja moguće su i negativne posljedice tako da Todorov (2009, s. 13) skreće pažnju ali i opominje: „ Strah postaje opasnost za one koji ga osjećaju i upravo zato ne smije se dopustiti da preuzme ulogu prevladavajuće strasti“.

² Dr. Vladimir Mišić, psiholog i psihoterapeut navodi da je „strah naš čuvar, čuvar naše bezbednosti i sigurnosti, da nije tako mi ne bismo preživeli kao vrsta. Da nije straha ljudi bi radili razne rizične i opasne aktivnosti. Ljudi se razlikuju po tome koliko su spremni da rizikuju i koliko su njihove procene rizika racionalne ili iracionalne.“ To ima značajne implikacije u svim važnim sferama života, kao što su zdravlje, ljubav, posao i sl. (Mišić, 2017).

Milardović (2013, s. 93) navodi da: „realni strah nastaje iz potrebe i nagona samoodržanja, kao reakcija na neku vanjsku opasnost. Radi samoodržanja našeg *Ja*. Danas je to strah od terora/terorizma i ishoda globalizacije“.

Za iracionalne strahove možemo reći da su takve prirode koji se pojavljuju u podsvijesti osobe, a njihovo manifestno značenje je nerazumljivo. Za njih važi određenje da su teško podnošljivi, mučni, iscrpljujući i predstavljaju ogromnu sputavajuću snagu.

Pored toga Corsini i Auerbach (1996, s. 343; cit. u Milardović, 2013, s. 93) „Strah je emocija priznavanja svjesnog izbjegavanja često vanjskih, istaknutih opasnosti“.

Na osnovu ovoga možemo konstatirati da informacije i slike o terorističkim aktivnostima pro-uzrokuju i izazivaju duboke strahove kod osoba, uzrokujući im svojevrsnu patnju. Strah koji se rađa u takvim trenucima može se manifestirati na različite načine, a što u konačnici uzrokuje poteškoće u svakodnevnom životu.

Pa stoga, a kao što smo ranije spomenuli razlozi nastajanja straha od terorizma i posljedica terorističkih akata jasno su povezani sa strahom od smrti, kao i da „nijedno područje društvenog života nije imuno na terorističku prijetnju, potakavši službenike i stručnjake da sve poimaju kao potencijalnu metu“ (Furedi 2009, s. 168).

U pogledu razgraničenja, ali i jasnijeg pojmovnog određenja neophodno je ukazati na različite konceptualne postavke, a obzirom da iste uvelike određuju sam pojam straha od terorizma. Naime, jedna je stvar strahovati od vlastite viktimizacije terorizmom, odnosno terorističkim aktom, a sasvim druga je pak stvar percepcija straha od terorizma i terorističkih akata kao ozbiljnog sociološkog problema. Kroz istraživanje straha od terorizma i vršenja terorističkih akata krajnji cilj je na određeni način odrediti uticaj prediktora straha sa stajališta sociodemografskih karakteristika ispitanika, i intenzitetu straha obzirom na konzumaciju medija i vrste medija kada je riječ o informacijama o terorizmu i terorističkim aktima. Također, jedan od općih ciljeva ovog rada mogao bi se odrediti i kroz stavljanje većeg naglaska na percepciju terorizma i haotičnosti vršenja terorističkih akata kao sve *masovnijeg rizika suvremenog svijeta*, koga bi naravno trebali prevenirati i svesti na što manji mogući rizik. Idući ka takvoj uvertiri, Šegvić u pravom kontekstu (2009, s. 670) ističe da „istodobno, terorizam udara u srce društva zbog nepredvidljivosti i baš u tom smislu su terorizam i društvo rizika povezani“.

Strah od terorizma se u najvećem broju slučajeva empirijski istraživao tek onda kada su nastupile posljedice, odnosno poslije samih izvršenja terorističkih akata diljem svijeta. Kao eklatantan primjer imamo Sjedinjene Američke Države, gdje najveći broj istraživanja biva poslije 11/9, u kontekstu viktimizacije. Kroz takva istraživanja nastaje prava bujica inicijativa za veća i obuhvatnija prava žrtava, koja su nastupila poslije konkretnih terorističkih dešavanja.

U tom pogledu je od izuzetne važnosti razgraničiti lični strah od terorizma odnosno strah od vlastite viktimizacije terorističkim aktom, u odnosu na percepciju straha od terorizma kao sve rasprostranjenijem društvenom fenomenu. Pa, tako, s jedne strane postoji općenita zabrinutost vezana za percepciju sigurnosti kao takve, a koja je produkt medijskih izvještavanja, njihovog načina, modela plasiranja informacija, koja ostavlja određenu zabrinutost, dezorganizaciju društva u kojem živimo, za razliku od realne procjene rizika od mogućeg ličnog postanka žrtve terorističkog akta. Mogli bi konstatirati da se tu radi o osjećajima nesigurnosti i općim strahovima, što se opet dovodi u kontekst odsustva sigurnosti. Također, da ne bismo ostali nedorečeni, postoji naravno i lična zabrinutost, odnosno individualni strah da se ne postane žrtva

terorističkog akta. U svrhu toga još je jednom bitno napomenuti da kako u pojmovnom, tako i konceptualnom kontekstu trebalo razlikovati strah od terorizma i terorističkih akata naspram samog osjećaja nesigurnosti.

Sa kriminološkog aspekta, a kada je riječ o samim žrtvama terorističkih akata, pomenut ćemo da američki znanstvenici kroz svoja empirijska istraživanja tradicionalno postavljaju pitanja u smislu da li postoji stvarna potreba za donošenje posebnih standarda za žrtve terorizma, što nam po pravilu nameće dilemu da li se njihove potrebe mogu razlikovati od žrtava od standardnog čina kriminalnog djelovanja, obzirom da terorizam kao takav i sam spada u kriminalno djelo?

Dovoljan razlog da imamo potvrđan odgovor na postavljenu dilemu stoji u činjenici da je usvajanje niza preporuka nedvosmisleno priznaje specifičnost situaciji žrtava terorizma, kako u svjetskim zakonodavstvima, tako i regionalnim i domaćim. Zasigurno bez imalo sumnje ovakva javna dimenzija na prethodno navedeno mogla bi se prepoznati kroz sferu solidarnosti, psihološko-sigurnosnog osnaživanja smjernica i restorativne pravde koji se ne smiju podcijeniti, obzirom na opseg predmetnog problema. Gledajući sa psiho-socijalnog aspekta i kroz posljedice masovnog stradanja od terorističkog akta bez moguće dileme da li patnja žrtve terorizma zahtijeva razliku u odgovoru u načelu, mora biti jasno da se provedba pomoći nakon terorističkih napada mora razlikovati od onog pojedinačnog zločina.

Osim navedenog postoji još jedna od dilema za žrtve terorizma, koji su po definiciji napadani smišljeno, proračunato kao predstavnici velikih skupina. Potvrda njihove viktimizacije podrazumijeva prepoznavanje tih činjenica. To dobiva veliku važnost u situacijama u kojima su teroristički napadi učinjeni u kontekstu ratnih događaja. Žrtve mogu percipirati, osjećati da su državne, odnosno preciznije žrtve političkih ciljeva, a ne žrtve kriminalnog djelovanja kroz teroristički akt. Nameće nam se trilema: da li se takve žrtve terorizma ubrajaju ili mogu ubrajati kao posljedica žrtava rata, žrtve terorizma kao takvog ili pak kao žrtve kriminalnog događaja?! Kako god bilo, spomenute moramo dislocirati u zasebnu grupu žrtava, i prema njima se odnositi sa posebnim pijetetom.

U širem kontekstu Casarez-Levison (Department of Justice, 2015) primjećuju „da se žrtve terorizma, kao i ostale žrtve zločina, kreću od statusa previktimizacije, preko viktimizacijske tranzicije do reorganizacije.“

Prema navodima *The Policy Centre for Victims Issues* (Victims of Violence, 2017) nudi se sveobuhvatna analiza različitih vrsta terorističkih žrtava. U tu klasifikaciju se ubrajaju *izravne ili glavne* žrtve koje su određene po principu sektora događaja, tj. mjesta ili neposredne blizine trenutka terorističkog napada. Druga grupa žrtava se odnosi na *žrtve volontere*, odnosno osobe koje su bile na mjestu terorističkog napada, kroz njihove profesionalne, stručne zadatke i poslove ili kroz volonterizam (policijski službenici, vatrogasci, pripadnici hitne pomoći, novinari i dr., koji se nađu takoreći prvi na mjestu terorističkog događaja). Sljedeća grupa žrtava je određena kao *indirektne ili sekundarne žrtve* (članovi porodice, prijatelji, suradnici izravnih žrtava). U sljedeću grupu se ubrajaju *zajedničke ili tercijarne žrtve*, odnosno žrtve koje nemaju uticaj na vlastitu dnevnu rutinu, svakodnevnicu ili imaju problema s pristupom u profesionalnim zadacima i aktivnostima. Također u ovu grupu se ubrajaju i osobe koje su pogođene izvještajima medija, slikama i videima koji se plasiraju putem istih, itd. Posljednja grupa su *ponovljene žrtve (RE: žrtve)*, i one određuju osobe koje su već ranije bile žrtve terorističkih napada, ponovo su traumatizirane novim napadom ili izvještajima o novim napadima i posljedicama tih napada i iste su često duboko pogođene medijskim izvještajima o terorističkim napadima

Razmatrajući fenomen straha sa sociološkog aspekta i njegovim proučavanjem u sferi terorizma, možemo reći da ono proizilazi iz društvene uloge istog i njegovog potencijala kroz motivacijsku ulogu. Posmatrano kroz taj segment da bi se iskoristila njegova motivacijska uloga, neophodan je i nivo svijesti kod pojedinca kao određena osnova u njegovom iniciranju i aktivaciji u vezi tog problema.

U pravilu mogli bi reći da je stanovništvo kao takvo zatajno, latentno, ili pak dijametralno suprotno od toga, mudro, ako bi željeli biti direktniji po krilatici: *sapiens est, qui tacere datur - mudar je onaj koji zna pametno šutjeti*. Kada ih se na određen način zastraši, tek onda im se i probude strasti. Tada kod pojedinca dolazi do izražaja instinkt zaštite kao prvobitna reakcija na opasnost. Javljanje straha pojavljuje se još u najranijem dobu i razvoju pojedinca i spada u primarne emocije, jer njegova prisutnost traje tokom cijelog životnog vijeka kod čovjeka i ima važnu motivacijsku ulogu kroz sva životna iskušenja i izazove u njegovom bivstovanju.

Kada je riječ o ispoljavanju straha, tu možemo govoriti o tri nivoa ispoljavanja straha i tri motivacijske funkcije straha:

- fiziološkom,
- socijalnom i
- duhovnom nivou (Nikić, 1994, str. 43-67)

Fiziološko ispoljavanje straha uz prateće reakcije psihosomatskog karaktera daje nam sliku instinktivne reakcije ili nagona lične prirode koji ima veliku motivacijsku ulogu kod pojedinca.

Strah iz ugla duhovnog nivoa tu svoju motivacijsku ulogu ispoljava u naučnim, religijskim i drugim parametrima, kao i kroz određena pitanja, kriterije, trendove, i odgovora na navedeno koji se pojedincu samo nameću ili koje osjeća.

Govoreći o socijalnom nivou i strahu koji nam stiže u kontekstu takvih društvenih odnosa i procesa, a koje uzimamo kao relevantne za društveni život uopšte, možemo reći da iste primjećujemo kroz oblike odnosno sfere obrazovanja, vaspitanja, socijalizacije, profesionalnih i drugih odnosa i procesa. Istovremeno, motivacijska uloga i snaga straha proizlazi iz vlastite svijesti i našeg bića kao takvog, odnosno naših ograničavajućih faktora ili pak nedostataka, te težnjom i potrebom da se oni prevladaju, dovedu u stanje otklona.

Sa socijalnog stajališta strah provocira dvije posljedice: izolaciju i agresivnost. Stanje izolacije je takvo stanje koje se određuje kroz nestabilnost i ograđivanje od dodira sa okolinom. Javlja se uslijed količinski i vremenski dugom izlaganju strahu koji u sebi ne nosi predmetno određenje, a za posledicu imamo odsustvo motiva pojedinca, njegovu neorganiziranost, nepovjerenje u vlastitu snagu, bezvoljnost, izgubljenost, letargičnost, pa i apatičnost.

Šijaković i Đukić (2011, s. 259) u tom kontekstu ističu: „u tim uslovima postoji izražena individualizacija, autosegregacija te disolucija integracije i kohezije“... pa se došlo do „situacije u kojoj je opšti defetizam postao normalno socijalno-psihološko, a opšta anomija normalno društveno-ekonomsko stanje“.

Druga posljedica straha na socijalnom nivou je agresivnost, a koja je u suprotnosti sa izolacijom. Rađanje agresivnosti se može odraziti kroz takoreći kratko i slabije izraženo izlaganje konkretnom i usmjerenom strahu.

U cilju boljeg razumijevanja posljedica straha sa socijalnog aspekta i motivacionog funkcionisanja istog, potrebno je reći nekoliko činjenica iz diskursa same anatomije straha.

U to ime, za strah možemo reći da je dvojako sažet. U prvi oblik ubrajamo *strah u užem smislu* (predmetni strah) a sa druge strane imamo *tjeskobu* kao predstavnika bespredmetnog straha.

Njihova odlika se ogleda u tome da proizvode veoma slične posljedice, ali su zapravo jedinstveni po svojim karakteristikama. Spoznati razliku između ova dva slična, a istovremeno nezavisna fenomena možemo na način svijesti o uzroku pojedinca, koja u konačnici određuje da li pojedinac osjeća tjeskobu ili strah kao takav. Kao što smo već pomenuli strah je predmetno određen, odnosno emocija sa uzrokom, dok tjeskobu suštinski određujemo kao bespredmetni strah. Tako možemo navesti i primjer, ako smo predmet fizičkog ili pak verbalnog napada na nekom javnom mjestu, strah se javlja kao posljedica koja je istovremeno i neminovnost, i on (strah) kao takav proizvodi emocije kroz osjećaj i doživljaj svjesnosti naše bojazni. Dakle, on je predmetno prisutan zbog spoljašnje opasnosti koja nam prijeti, koju možemo uočiti, vidjeti.

Emocionalna neugodnost doživljaja koju možemo uočiti, odnosno definisati kroz predmetni strah, sa druge strane može na osobnoj ali i društvenoj osnovi biti koristan jer nas na određeni način budi i stavlja u poziciju pripravnosti.

Emotivna negativnost koja može nastati kao uopšteni strah koji nema „*opipljivih karakteristika*“ jer njoj ne možemo uočiti konkretan uzrok oslikava se kao već spominjana tjeskoba. Tjeskoba kao takva dolazi zbog nečega čega nismo ni svjesni, odnosno zbog neke ugroženosti koja je nejasna, nevidljiva, povremeno i bez povoda. Iz ovoga proizilazi da se ista nalazi u samom pojedincu, odnosno samom njegovom biću koji ujedno sadržava i uzrok i posljedicu tog stanja, za razliku od straha koji uočavamo. Strahu kao takvom se možemo i suprotstaviti jer je on određen, fizički prisutan, definisan, uočen, dok je tjeskoba bespredmetna, bez motivacijske uloge, bez određenja i tu se suštinski i primjećuje razlika između ovih oblika.

Strah u nama pobuđuje takav osjećaj koji može biti pozitivna motivacijska snaga, inicijalna kapisla za naše akcije pri određenim dostignućima, ostvarenja, uspjeha, dok tjeskobu možemo okarakterisati i kao iščekivanje u pravilu bolno, pred određenom opasnošću.

Terorizam je globalni problem kojeg je nemoguće kontrolirati, a koji se jako i svakodnevno politizuje, pritom uzrokujući strah. „Strah pomračuje razum, pojačava osjećaje i demagoškim političarima olakšava da mobilišu javnost u korist politike koju žele provesti“ (Brzezinski, 2007). Terorizam predstavlja aparat za ostvarivanje ideoloških ciljeva pojedinaca ili grupe, ali i uz zloupotrebu religije, gdje se stvara negativan sigurnosni ambijent.

Moramo prihvatiti da je sigurnosno savršenstvo nemoguće, da ne postoji kao takvo, ali istovremeno da je nesigurnost u svezi posljedica koje se nameću i koje nosi sa sobom, obično svakodnevno neizbježni i opsjedajući u našim životima.

Sparks (2003, s. 204) navodi da „teroristi nisu uzrok nesigurnosti, niti stanja straha koje stvaraju, već život u strahu i u skladu s njim postaju njegova sredstva“.

Dimitrijević (1997:184) ističe: „strah je središna tema terora...on je i više od toga, jer se teroriskom dinamikom od sredstva postepeno pretvara u cilj. Pored toga i pre toga on je i njegov uzrok“. Događaji uzrokovani terorističkim aktima izazivaju duboke strahove kod osoba i zadaju im svojevrsnu patnju. U to ime Radosavljević (2009, s. 736) potvrđuje da „strah može proizvesti posledice koje mogu biti destruktivne za slobodu i dostojanstvo ljudi, ali i njihove živote“. Strah od terorizma se može dovesti u vezu sa strahom od viktimizacije, u konačnici strahom od smrti uzrokovanom terorističkim napadom.

Medijska eksploatacija terorističkih događaja u svakom smislu nudi osjećaj uplašenosti i bespomoćnosti. „Što se u većoj mjeri osjećamo bespomoćnima, to će nam vjerovatnije biti teže oduprijeti se sirenskom zovu straha“ (Furedi 2008, s. 182).

OSVRT NA DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA STRAHA OD TERORIZMA I TERORISTIČKIH AKATA

Kada je riječ o opusu naučnih istraživanja prije svega u domaćoj/lokalnoj naučnoj zajednici i najužem obliku u kome je definisana tema može se zaključiti da takva istraživanja nisu dovoljno zastupljena. Uopšteno promatrajući, strahu od terorizma kao takvom se u Bosni i Hercegovini posvećuje pažnja kroz strateško-politički ili češće novinarsko-senzacionalistički pristup, ali se kao naučno determinisana kategorija nedovoljno proučava, osim u pojedinim naučnim istraživanjima koji su obrađivali tematske cjeline uloge medija u širenju straha kao i straha od kriminaliteta gdje se je kroz rijetka pitanja doticalo terorizma i terorističkih akata. Prema dostupnoj literaturi, a kada je riječ o najužem znanstvenom, stručnom ili istraživačkom obliku, kojem pripada definisana tema, ista nisu pronađena, odnosno nisu dostupna relevantna domaća istraživanja.

Nadalje, istraživanja date tematske oblasti, odnosno oblasti straha od terorizma i terorističkih akata u svjetskoj javnosti mnogobrojna su, pa ćemo izdvojiti samo neke koje su u najužem obliku povezane sa znanstvenim istraživanjima straha od terorizma. Prije svih to su američka istraživanja koja su u najvećem broju slučajeva nastala poslije 11/9³ i ticala su se pretežno viktimizacije žrtava i njihovom strahu od terorizma, odnosno posljedica terorističkih akata.

Preciznije rečeno istraživanja su se odnosila na žrtve i članove njihovih porodica sa stresnim efektima i datog utjecaja na njihov život u zajednici i odnos zajednice prema njima.

U fokusu tih istraživanja su utjecaji prediktora straha od terorizma, odnosno određivanje onih obilježja ispitanika koji u znatnoj mjeri koreliraju sa pokazateljima straha od terorizma. U gornjem domu uvriježenih prediktora straha od terorizma spada i demografsko obilježje spola ispitanika i demografsko određenje dobi ispitanika. Također tu bi mogli ubrojati i nacionalna, etnička, vjerska, rasna obilježja. Sve u svemu to je sa druge strane rezultat različitog pristupa metodologijama, odnosno stavljanja fokusa na konkretna istraživanja.

Pored izvedenih prediktora, za nijansu jače mogli bi reći da spadaju vrijednosni stavovi kada je riječ o strahu od terorizma i terorističkih akata. Tema koju se ne smije izostaviti kao prediktor straha od terorizma i terorističkih akata jeste i konzumacija medija, a koja istovremeno zaokuplja veliki broj istraživača bez obzira na predmetno istraživanje. Iako većina dosadašnjih svjetskih istraživanja pronalaze korelaciju između učestalog medijskog crpljenja informacija i sadržaja koji je povezan sa terorizmom, druga istraživanja u manjem dijelu pokazuje takvu vrstu korelacije kada je u pitanju specifična društvena skupina.

U nastavku ćemo izdvojiti manji broj istraživanja koja su kao što smo rekli, u svojoj najužoj oblasti obuhvatili ispitivanje straha od terorizma:

Ashley Marie Nellis i Joanne Savage (2012), *Does Watching the News Affect Fear of Terrorism? The Importance of Media Exposure on Terrorism Fear* (N= 532), gdje se radilo o telefonskom

³ Teroristički napadi od 11. septembra 2001. godine su bili serija koordiniranih napada protiv Sjedinjenih Američkih Država. Izvještaj komisije je pokazao da su napadači pretvorili otete avione u najveće samoubilačke bombe u historiji te su izvršili najubitačnije napade ikad počinjene protiv Sjedinjenih Američkih Država.

anketiranju stanovnika Njujorka i Washingtona kroz testiranje percepcije rizika i straha od terorizma i povezanosti sa varijablama vezanih za medije. Rezultati istraživanja su pokazali veću zabrinutost i strah za članove svojih obitelji nego za sebe osobno, tj. vjerovali su da drugi imaju veći rizik od terorističkih napada nego oni sami. Odnos između izlaganja televizijskim vijestima i straha za sebe osobno, nisu bili statistički značajni. Također istraživanje je pokazalo da su ispitanici prilično bili posvećeni crpljenju informacija i vijesti gdje je prosječni rezultat na skali pažnje bio 2,5 od ponuđenih 3, a ispitanici su okarakterizirali medije kao prilično vjerodostojne. Osim toga ono što je također bitno izdvojiti iz ovog istraživanja jeste da su dob, rasa, spol povezani sa strahom od terorizma i percipiranim rizikom od istog, dok je obrazovanje u korelaciji s percipiranim rizikom, i nije povezano sa strahom od terorizma (nije se pokazao statistički značajnim prediktorom straha).

Robin Goodwin, Michelle Willson i Stanley Gaines Jr. (2005), *Terror threat perception and its consequences in contemporary Britain*. Autori su u dvije studije ispitali prediktivnu snagu demografskih faktora (dob, spol, mjesto), individualne vrijednosti i normativne utjecaje na percepciju prijetnji i posljedica percepcije za promjenu ponašanja i bliske odnose. Između ostalog u Prvoj studiji koja je obuhvatala uži predmetni domen istraživanja (N=100) spol, dobronamjernost i normativni utjecaji bili su korelati prijetnji terorizmom, dok je osjećaj osobne prijetnje povezan s povećanim kontaktom s prijateljima i obitelji. Obuhvatnije promatrajući socijalni psiholozi u istraživanju su pronašli demografske varijable (spol, dob, mjesto) zajedničke normativne percepcije i pojedinačne vrijednosti značajne prediktore dva povezana (ali ne i identična) oblika terorističke percepcije: generalizirana percepcija vjerojatnosti napada i više lokaliziranu procjenu osobnog rizika ili rizika za obitelj.

Rubin M.A., i sur. (2003), *Television Exposure Not Predictive of Terrorism Fear* ispitali su kultivacijske učinke televizijskog izvještavanja na strah od terorizma. Rezultati upućuju na to da je učinak ukupnih televizijskih izvještaja i terorizma nije imao utjecaj na strah od terorizma. Ipak, motivacija je bila značajno povezana sa prisustvom straha od terorizma. Rezultati upućuju na to da su oni koji su namjerno pratili izvještaje o terorizmu bili uplašeni i osjećali su se manje sigurno kroz praćenja terorističkih aktivnosti.

Diab M. Al-Badayneh, Al-Khattar i Al Hasan (2011), *Fearing Future Terrorism: Perceived Personal, National, Regional and International Threats of Terrorism*, Istraživanje se desilo u Jordanu na Mutah Univerzitetu kroz uzorak od 188. slučajno odabranih ispitanika. Istraživali su se segmenti lične, nacionalne, regionalne i međunarodne percepcije prijetnje terorizmom, odnosno straha od mogućih budućih terorističkih akata. Cilj je bio i ispitati spolne razlike i determinante od straha od terorizma. Rezultati su pokazali značajnu povezanost između između straha od terorizma i katastrofalno niske samokontrole, zatim ličnog percipiranja terorističke prijetnje, kao i ličnog doživljavanja rizika od terorističke prijetnje, uz nacionalnu i regionalnu prijetnju terorizmom.

TEORIJE U VEZI SA STRAHOM OD TERORIZMA I TEORIJE O MEDIJSKOJ ULOZI GENERIRANJA STRAHA OD TERORIZMA

Uvodna razmatranja

Razmišljajući o teorijama koje objašnjavaju strah od terorizma u njegovom sirovom obliku i medijskoj ulozi generiranja straha od terorizma, moramo istaći da teroristički napadi služe kao svojevrsni fitilj koji će pošto dogori izazvati revolucionarnu eksploziju posebno u društvima koji

trpe tu vrstu izloženosti takvim nasiljem, a u najmanjoj mjeri masovnu zabrinutost.

„Sklonost da se osjećamo zabrinuti zbog neočekivanog raširena je i predstavlja važno sredstvo za svakog ko želi prestrašiti javnost“ (Furedi 2009, str. 181-182).

U tehnološkoj eri komunikacijskih sistema u kojoj živimo, brzina prijenosa informacija i njihova dostupnost čine da je terorizam kao fenomen sveprisutan, a time je i strah od istog konstantan, posebno u zemljama koje su bile pogođene terorističkim aktima, ili područjima gdje postoje sigurnosne procjene da će se takvi događaji desiti. Kao posljedicu toga sasvim sigurno imamo trenutno izazivanje masovne nesigurnosti u svakodnevnom životu pojedinca. „Neobjašnjivi fenomeni pa čak i varke, često mogu imati efekt teroriziranja javnosti i remećenja svakodnevnog života“ (Furedi 2009, s. 181).

Kako navodi Hromadžić (2010), još su teoretičari tzv. Frankfurtske škole i Situacionističke internacionale jasno upozorili da će masovni mediji 20. stoljeća postati nezamjenljivim oruđem ne samo za promociju već i za produkciju matrice spektakularizma, tabloidizma i “selebrizma”. Baudrillard (2001) u svojem sociološkom tumačenju polazeći od kritičke analize proizvodnje, potrošnje i razmjene dobara, odnosno od analize složenog sustava socioekonomskih i kulturnih promjena u razvijenim društvima, smatra da suvremeni čovjek pod utjecajem masovnih medija nema više svoga vlastitog prostora stvarnosti jer su ga mediji smjestili u univerzum *simulakruma* (Zgrabljic-Rotar 2005, s. 6).

Chomsky (2002), drugi mislilac medija i medijskih utjecaja, smatra pak da mediji u suvremenom društvu imaju presudnu ulogu u sustavu kontrole i nadzora masa, a njima upravljaju privatni kapital i privatni interesi (Zgrabljic-Rotar 2005, s. 6).

Putem medija, a kako navodi Rondić (2014, s. 19) poruke koje se šalju odnosno njihov sadržaj, način prezentacije i rezultat koji ostvaruju razlikuju se od medija do medija. „To praktično znači da se jedna ista poruka o nekom događaju različito oblikuje ovisno o tome hoće li biti objavljena u novinama, na televiziji⁴, ili na radiju. To različito oblikovanje poruke ne odnosi se samo na njenu formu (je li u tekstualnom, auditivnom ili audiovizuelnom obliku), nego i na sam sadržaj (poruke za objavljivanje u novinama mogu biti duže od onih na radiju i televiziji, radijske poruke moraju biti kratke i jednostavne, dok televizijske poruke moraju biti efektne i upečatljive kako bi se lakše upamtile)“. U tom kontekstu postoje specifičnosti, karakteristike i obilježja medija⁵ koje je dao isti autor.

Razgovarajući o televiziji kao mediju čije su poruke efektne i upamtljive, onda možemo istaći istraživanje iz 2006. god. koje su sprovele medijske kuće BBC, Reuters i Media Center Poll, koji ovaj medij svakako čini najmoćnijim medijem današnjice, i pored Interneta kao obuhvatnijeg

⁴ Televizija je najautoritativniji medij. Nielsenov TV index pokazao je da 57% gledatelja daje prednost televiziji, 20% novinama, 11% časopisima a 9% smatra radio najautoritativnijim medijem. 81% anketiranih smatra TV najutjecajnijim medijem (Hull Wolfe, 1964, s. 457; Kesić, 1997, s. 226, cit. u Tomić, 2004, s. 78-79).

⁵ Osnovna obilježja štampe su masovnost, fleksibilnost, visok stepen selektivnosti, mogućnost specijalizacije, te duži “životni vijek” takvog proizvoda, što ostavlja mogućnost ponovnog čitanja. Radio je sveprisutan i najbrži medij, zbog načina na koji funkcioniра i plasiranja pristiglih informacija...Televizija je najutjecajniji medij. Spaja zvuk i sliku, koja nosi najpotpunije informacije, a koje, u odnosu na sve druge medije, najsnažnije djeluju na primatelja...Internet je interaktivan medij koji omogućava da svako od nas može i primati informacije i slati informacije (Vidjeti više u Rondić 2014, str. 20-28).

medija⁶, ali sa druge strane i nekontrolisanog⁷. Kako navodi Husejnefendić (2011, s. 41) istraživanje je obuhvatilo 10,000 ispitanika u deset velikih država (SAD-u, Velikoj Britaniji, Brazilu, Egiptu, Njemačkoj, Indiji, Indoneziji, Nigeriji, i Rusiji) i rezultati su pokazali slijedeće:

Procentualno gledano, 61 % ispitanih osoba vjeruju medijima (dok samo 52% vjeruje vladama). U SAD-u 59% ispitanih vjeruje medijima dok u Velikoj Britaniji 47% ima povjerenja u medije; Nacionalnoj televiziji se najviše vjeruje (82%), a slijede ih regionalne i nacionalne novine (75%), potom slijede lokalne novine (69%), javni radio servisi (67%), satelitska TV (56%) i potom blogovi sa 25%. Na pitanje „koji je najvažniji izvor vijesti“ 56% se izjasnilo za TV, za novine 21%, a za internet i radio svega po 9%; Također, 28% ispitanih je kazalo da su odustali od medijskih izvora u protekloj godini jer nisu vjerovali sadržaju.

Autorica Kesić (1997, s. 226) također navodi slične rezultate: Nielsenov TV index pokazao da 57% gledatelja daje prednost televiziji, 20% novinama, 11% časopisima i 9% smatra da radio predstavlja medij s najviše autoriteta u procesu utjecaja na publiku. Također, 81% anketiranih smatra televiziju najutjecajniim medijem, a 76% najuzbudljivijim.

„Medijski je svijet postao zaseban svijet, sa svojim kodovima, slikama, jezikom i istinom te proizvodi pa prodaje vlastitu stvarnost, papir i pokretne slike... informacija nije više slobodna i kritička nego prenosi jednu ideju, istinu, svjetonazor u oksimoronskom spoju jednumnog pluralizma“ (Katunarić, 2012, s. 5).

Terorizam je nesumnjivo jedna od najizazovnijih tema za medije i u kontekstu moćne personifikacije konflikata uvijek zanimljiva tema za praćenje. Azinović tvrdi da „postoji gotovo simbiotski odnos između medija i terorizma, jer na neki način jedni drugima trebaju...Te priče su uvijek adrenalinske, spektakularne, dodiruju pitanja pravde i nepravde, krvi, identiteta ... jako se dobro prodaju“. Proširujući taj aspekt Vićentijević (2012, str. 39-40) ističe da mediji imaju funkciju proizvodnje stvarnosti prema željama onih koji ih plaćaju...u društvu profita strah veoma tražena roba (Mediacentar Online, 2009).

Vićentijević (2012, s. 42) nadalje ističe da „strah upravlja planetom kroz medijske filtere, recikliran i politički usmeren“, dok Altheide (2002) objašnjava da strah proizlazi prvenstveno iz rastuće snage medija i populatiističke kulture kao izvorom socijalnog razumijevanja i identiteta. Kritički promatrajući, novinarska žudnja za populizmom i senzacionalizmom uz želju za pravljnjem profita iskripljuje istinu fascinacije pojedinca zbog strepnje nadolazećeg straha. Vijesti se trebaju karakterizirati kao *činjenično neutralne, objektivne i nepristrasne* (Thomson i White, 2008, s. 6). Glas novinara trebao bi se temeljiti na profesionalnim normama, moralnim načelima, jer dobar novinar je netko tko sakuplja tačne podatke, a ne neko ko služi u funkciji politikanstva. Izvještavanje o nekim dešavanjima ili činjenicama može biti dovoljno da proizvede kod osoba ljutnju, paniku, empatiju, zabrinutost ili strah.

Sa druge strane, promatrajući fokus medijskih izvještavanja Glassner (2004) zapaža, kako zastrašujući napisi u medijima odvlače pažnju od ozbiljnih problema, što će vlasti ili druga intere-

⁶ Internet je po prodaji prostora za oglašavanje (izraženo u milijardama dolara) već prevazišao tradicionalni radio i novine (navodi se podatak pada oglašavanja u dnevnim novinskim izdanjima od 25 % a za magazine od 28 % do 2011. godine) (Vidjeti više u Husejnefendić, 2011, s. 22)

⁷ Na drugoj strani, velik broj pisaca informacija i njihova puna sloboda i nekontroliranost od strane bilo kakvog autoriteta, uvjetuje nepouzdanost i pristranost informacija, što je, gledano iz kuta primatelja veoma nepovoljna situacija (Vidjeti više u: Sapunar, 1998, s. 263)

sna skupina iskoristiti kao opravdanje za pojačanje mjere sigurnosti, a sve na račun budžetskih korisnika, protiv kojih će ih na kraju i koristiti. Jednostavnije rečeno, oni koji šire strah će i profitirati na strahu.

Koncept vulnerabilosti

Polazeći od pretpostavke da se konzistentno može govoriti o strahu od terorizma i terorističkih akata/napada kao samostalnoj fenomenološkoj pojavi, onda bi se relevantne uzročnosti na sociološkoj teorijskoj razini između ostalih mogle objasniti pomoću koncepta vulnerabilnosti (*vulnerability*), odnosno ranjivosti i povredljivosti. Sam koncept vulnerabilnosti, prema kojem će najranjiviji članovi društva (žene, starije osobe, rasne/etničke/vjerske/nacionalne manjine, pripadnici nižih socijalnih slojeva itd.) iskazivati više razine straha...je nekomplirani teorijski okvir koji ujedno odgovara zdravoj logici (Getoš i Giebel, 2012, s. 542).

Pretpostavka je da se osobe koje su fizički slabije (žene, starije osobe, djeca) teže nose sa posljedicama straha (stres, tuga, patnja, briga, itd). Slična pretpostavka se odnosi i na pripadnike manjina i nižih socijalnih slojeva društva koje smatraju da su zbog svog statusa s jedne strane *društveno marginalizirani, socijalno zaboravljeni i sigurnosno izloženi*, odnosno nezaštićeni od terorističkih napada.

Učinci ekspozicije medija

Gerbner i sur. (1994) razvili su teoriju izloženosti medijima poznatu kao *teorija kultiviranja*.

Ova teorija "ispituje u kojoj mjeri kumulativna izloženost televiziji pridonosi gledateljskim shvaćanjima društvene stvarnosti, na način koji odražava najstabilnije, ponavljajuće i sveobuhvatnije obrasce slika i ideologija koje televizija predstavlja" (Lett, DiPietro i Johnson, 2004, s. 40). Nellis i Savage (2012, str. 749-751; cit. u Fetters, 2015, str. 5-7) izdvajaju da se istraživanje teorije kultiviranja usredotočuje na spoznaje o opasnosti od terorizma prema sebi i drugima, gdje se sugerira da je viktimizacija često povezana sa strahom, ali i da osobe doživljavaju strah neprimjereno njihovom objektivnom riziku od viktimizacije jer su pod utjecajem informacija koje dobivaju o zločinu putem neformalnih izvora, uključujući i medije. Autori su koristili teoriju za kultiviranje kako bi usporedili strah od terorizma sa strahom od kriminala, gdje sugeriraju da mediji igraju veću ulogu u strahu od terorizma za razliku straha od kriminala. Osim navedenog došlo se do nalaza koji upućuju na to da osobe koje namjerno gledaju vijesti o dešavanjima vezanim uz terorizam više se plaše i osjećaju se više izloženi terorističkoj aktivnosti, sugerirajući njihovu motivaciju za gledanje koja je bila značajno povezana sa njihovim strahom od terorizma (Nellis i Savage, 2012).

Sljedeće teorije koje bi se mogle dovesti u vezu sa strahom od terorizma i medijskoj izvještačkoj ulozi kada je riječ o terorizmu jeste i *teorija traženja informacija i teorija ovisnosti o medijima*, koje suštinski imaju vrlo sličnu strukturu, ali *medijska ovisnost* je podsustavna kategorija *teorije traženja informacija*. Teorija traženja informacija postavlja sljedeći kriterij: "*poticaj za sigurnošću motivira ljude da traže informacije. Ljudi imaju gotovo urođenu želju da znaju stvari, a kada nemaju odgovore koje žele ili trebaju, temeljno su prisiljeni sakupljati informacije*" (Lachlan, Spence i Seeger, 2009, s. 102). Objašnjenje ove teorije se ogleda u činjenici da osobe pokušavaju dobiti informacije koje bi im pružile bolje razumijevanje date situacije kako bi se smanjili stres. Teorija ovisnosti o medijima polazi od pretpostavke da postoji neizdrživa želja za

dobivanjem informacija putem medija u kriznim vremenima kako bi pomogli razumjeti svijet oko sebe i kako bi poduzeli odgovarajuće radnje. Ova teorija bi se mogla objasniti kroz primjer događaja od 11. rujna 2001., gdje se jasno predstavlja teška kriza, opisana kao "najgora kriza u suvremenoj američkoj povijesti" (Lacklan, Spence i Seeger, 2009, s. 102). Teorija koju su utemeljili Ball-Rokeach i DeFleur (1976) navodi sljedeće: Publika ovisi o posredovanoj informaciji da zadovolji određene potrebe i postigne određene ciljeve, ali ne ovisi jednako o svim medijima. „Kada najvažniji aspekti nečijeg okruženja postaju dvosmisleni i teško razumljivi, ljudi postaju osobito ovisni o posredovanim informacijama i stručnim preporukama kako bi vratili red u svoj svijet“ (Lachlan, Spence i Seeger, 2009, s. 102; Lowery, 2004, s. 344; cit u. Fetters, 2015, s. 8).

Prema Lachlanu i sur. (2009) informacije u vrijeme terorističkog napada, odnosno krize, koje se konzumiraju od strane medija mogu imati negativan učinak. Rezultati njihovog istraživanja kada je riječ o terorističkim napadima 11/9 pokazali su da ispitanici pokazuju više razine bijesa, zbunjenosti, depresije i straha budući da je potrošnja medija povećana 11. rujna 2001. godine. Osim toga autori navode da su žene pokazale veću zbunjenost, depresiju, strah, tugu i nesigurnost, ali i upućuju na potencijalno disfunkcionalni obrazac korištenja medija nakon 11. rujna. Iako mediji trebaju pomoći da ljudi budu informirani o kriznim situacijama kako bi smanjili neizvjesnost, rezultati ove studije upućuju na to da mediji stvaraju povećani strah od terorizma (Fetters, 2015, str. 8-9).

Autor Howie (2006, str. 1-2) navodi primjer grada Melbourne (Australija) gdje mediji, političari i općenito javnost često tvrde kako terorizam predstavlja neposrednu prijetnju, uslijed čega dolazi do diskriminacije i rasnog nasilja, prekomjernog straha i straha od promjenjivosti nacionalne kulture (Howie 2005; Howie 2006). Objašnjenje toga osigurava *teorija zarazne misli*, koja je definirana kao samo-rasprostranjena misao, ideja, stav ili uvjerenje koja se pojačava kroz njegovu instanciranost u drugim ljudima (Lynch, 2002). Na taj način misao djeluje slično zaraznoj bolesti, uslijed čega se percepcija ljudi mijenja i dolazi do stresa, straha i anksioznosti kod stanovništva.

Paulson (2003; cit. u Greenberg, 2006, s. 28), ističe da „terorizam često ima odgovor koji proizvodi široko rasprostranjen strah, brigu i anksioznost“, ali isti kao zarazna misao širi prekomjerni strah među populacijama širom svijeta (Clutterbuck, 1975; Dobkin, 1992, str. 18-22; Weimann i Winn, 1994; cit. u Howie, 2006, s. 3).

Izloženost terorističkim napadima 11. rujna 2001. vezana je za simptome uzrokovane PTSP-om (Posttraumatski stresni poremećaj), čak i kod onih osoba koji su bili daleki gledatelji tih događaja.

Bez obzira uzimali ili ne u obzir vremensku distancu od 11/9, do sada, medijska pokrivenost u svijetu, ali naravno i kod nas kada je riječ o terorizmu, nasilju, ratu je jednako velika.

U ovome koraku pretpostavlja se da odnos medija između straha i pokrivenosti terorizmom oponaša odnos između medijske pokrivenosti izvještavanja o kriminalu i straha. Dugoročni učinci kod nas još nisu poznati, jer postoji oskudnost literature na nacionalnom nivou koja preispituje utjecaj medijske izloženosti terorizmu i njegovom utjecaju na javne strahove.

PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Metodologija i uzorak

Rad se temelji na analizi primarnih podataka prikupljenih anketnim istraživanjem. Anketa je provedena među studentskom populacijom na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu (Hrvatska), Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu (Srbija), Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije i Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu (Bosna i Hercegovina).

Hipotetički okvir koji je postavljen u radu glasi:

- Ne postoji značajna razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na pol.
- Ne postoji značajna razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na godinu studiranja.
- Ne postoji značajna razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na geografsko područje obitavanja.
- Ne postoji statistički značajna korelacija između intenziteta straha od terorizma i interesa za informacije o terorizmu i terorističkim aktima.
- Strah od terorizma nije jednako povezan sa korištenjem svih vrsta medija kao izvora o terorizmu.

Kroz testiranje hipoteza je ispitivano postojanje značajne razlike između straha od terorizma i određenih sociodemografskih obilježja (pol, godina studiranja - kao indirektni pokazatelj informiranosti, i geografsko područje obitavanja) uzimajući u obzir društveno okruženje koje je/nije utoliko izloženo terorističkom djelovanju, kao i veze između straha od terorizma i terorističkih akata i interesa za informacije i konzumacije medija pri prikupljanju takvih informacija.

Empirijsko istraživanje realizirano je u posljednjem kvartalu 2016. godine i anketirano je ukupno 1200 studenata koji obitavaju na prostoru Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine. Anketiranje se vršilo pismenim putem, anonimno i na dobrovoljnoj osnovi.

U svrhu istraživanja sastavljen je upitnik koji se sastoji od 43 pitanja. Pitanja su bila grupirana u tri cjeline. Prva cjelina sadrži pitanja koja su vezana za dob ispitanika, pol, akademski stupanj, obiteljski status, stambeni status, nacionalnost, političku orijentaciju, odnosno pitanja koja obilježavaju socio-demografske karakteristike ispitanika. Druga cjelina upitnika sa 26 tematskih pitanja se bavi ispitivanjem intenziteta straha od terorizma i terorističkih napada, iskustava, rizika i opasnosti, stavova o radu sigurnosnih institucije države kada je riječ o prevenciji terorizma i terorističkih napada itd. Intenzitet straha od terorizma ispitan je dvjema izdvojenim česticama. Na prvu, koja je glasila: *aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima*, ispitanici su davali ocjene na skali od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno), dok su na drugu, koja je glasila: *koliko često ste u prethodnih 12. mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada*, ispitanici davali ocjene na skali od 1 (nikad) do 5 (vrlo često). Na osnovu ove dvije čestice formirana je kompozitna varijabla koja je nazvana strah od terorizma. U okviru posljednje cjeline pitanja su vezana za ispitivanje prikupljanja informacija, odnosno načinom i izvorima kao i pouzdanosti izvora prikupljanja informacija o terorizmu i terorističkim aktima.

Osnovni pokazatelji strukture uzorka – sociodemografska obilježja

Uzorak ispitivanja je sačinjavao 1200 studenata (Hrv: N=400; Srb: N=400; BiH: N=400) sa četiri fakulteta. Spolna struktura je takva da je znatno veći broj ispitanica (726-60,5%) od ispitanika (474-39,5%). Starosna dob ispitanika kretala se u rasponu od 18 do 39 godina, s tim da je procentualno najviše ispitanika bilo studenata prve godine studija 555 ili 46,3 %, zatim druge godine studija 424 ili 35,3 % i studenata treće ili veće godine studija 221 ili 18,4 %.

Grafikon 1. Ukupna spolna struktura ispitanika

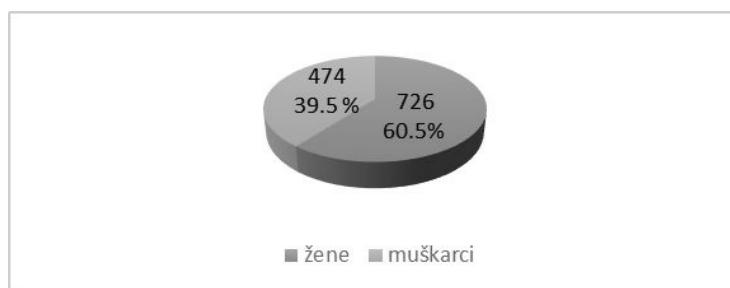

Tabela 1. Spolna struktura ispitanika po državama

			Geografsko područje obitavanja			Total
			Srbija	Hrvatska	BiH	
Pol ispitanika	Muškarci	zbir	122	118	234	474
		Geografsko područje obitavanja	30,5%	29,5%	58,5%	39,5%
	Žene	zbir	278	282	166	726
		Geografsko područje obitavanja	69,5%	70,5%	41,5%	60,5%

Primjetno je da u dijelu uzorka iz BiH postoji procentualno više muškaraca nego što je slučaj sa dijelom uzorka iz Srbije i Hrvatske. Postavlja se pitanje zašto je to tako? To bi se moglo objasniti činjenicom da je Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u Sarajevu (BiH) u većem dijelu kao visokoškolska ustanova od svog nastajanja bio privlačniji i intresantniji muškoj populaciji u odnosu na žensku za studiranje, odnosno obrazovanje, dok su kao što se vidi iz tabelarnog prikaza pravni fakulteti u Hrvatskoj i Srbiji defacto bili privlačniji za žensku populaciju, odnosno studiranje. Informacije sa kojim raspoložemo u potpunosti ukazuju na navedeno uzimajući u obzir sve aspekte koji se dovode u vezu sa polnom strukturom upisanih studenata na pomenutim fakultetima u proteklim godinama.

Tabela 2. Akademski stupanj ispitanika

			Geografsko područje obitovanja			UKUPNO
			Srbija	Hrvatska	BiH	
Godina studija	Student prve godine	zbir	193	176	186	555
		Geografsko područje obitovanja	48,3%	44,0%	46,5%	46,3%
	Student druge godine	zbir	131	161	132	424
		Geografsko područje obitovanja	32,8%	40,3%	33,0%	35,3%
	Student treće ili veće godine studija	zbir	76	63	82	221
		Geografsko područje obitovanja	19,0%	15,8%	20,5%	18,4%
Total	zbir	400	400	400	1200	
	Geografsko područje obitovanja	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Iz tabele broj 2. je primjetno da na ispitanike iz prve godine studija otpada 46,3%, na drugu godinu 35.3 %, dok na treću ili veću godinu studija 18,4 %.

Strah od terorizma i terorističkih akata i njegove determinante

Strah od terorizma i terorističkih akata među studentskom populacijom u tri države ispitan je pomoću nekoliko pitanja od kojih su za potrebe ovog rada izdvojena dva na koja su sudionici davali ocjene na skali od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno), a na drugom od 1 (nikad) do 5 (vrlo često). Za potrebe analiza ovih pitanja konstruisane su dvije ključne varijable koje su bazirane na osjećaju straha od terorističkog napada i informisanosti o terorizmu i terorističkim aktima. Analizirajući statističke parametre, odnosno rezultate uočeno je da spajanjem odgovora na postavljeno pitanje o informisanosti (potpuno tačno, uglavnom tačno, niti je tačno niti je netačno) oko 64,5 % ispitanika se informiše i traži podatke o terorizmu i terorističkim napadima) iz čega se da zaključiti da se ispitanici uglavnom informišu o teorizmu i terorističkim napadima. Također se zapaža da je taj broj skoro sličan u svim državama, pri čemu se najviše informišu u Republici Srbiji 9.5 %, zatim u BiH 8.5 %, a najmanje u Republici Hrvatskoj 4,8 % i to na odgovor *potpuno tačno*. Kada je riječ o odgovoru *uglavnom tačno* u Srbiji imamo 27,3 % gdje je ujedno i najviši procenat traženja informacija o terorizmu i terorističkim napadima, zatim u Hrvatskoj sa 25.5% i na kraju BiH sa 24.5 %, gdje vidimo da su posljednje dvije, jedna drugoj puno su bliže kada je riječ o ovom pitanju.

Još jedna važna činjenica je da u Republici Srbiji imamo i najviši procenat osoba 17% koji se nikako ne informišu o terorizmu i terorističkim napadima. Dakle, može se zaključiti da na tom području postoji jedan sloj osoba koji se apsolutno informišu o terorizmu i terorističkim napadima, a paralelno sa druge strane imamo i drugi ne tako mali rezignatni sloj. To možemo vidjeti iz sljedećeg tabelarnog prikaza:

Tabela 3.

		Geografsko područje obitavanja			Ukupno	
		Srbija	Hrvatska	BiH		
Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Potpuno netačno	Izračun	68	56	54	178
		% unutar Geografskog područja obitavanja	17,0%	14,0%	13,5%	14,8%
	Uglavnom netačno	Izračun	67	86	96	249
		% unutar Geografskog područja obitavanja	16,8%	21,5%	24,0%	20,8%
	Niti je tačno niti je netačno	Izračun	118	137	118	373
		% unutar Geografskog područja obitavanja	29,5%	34,3%	29,5%	31,1%
	Uglavnom tačno	Izračun	109	102	98	309
		% unutar Geografskog područja obitavanja	27,3%	25,5%	24,5%	25,8%
	Potpuno tačno	Izračun	38	19	34	91
		% unutar Geografskog područja obitavanja	9,5%	4,8%	8,5%	7,6%
	Total	Izračun	400	400	400	1200
		% unutar Geografskog područja obitavanja	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kada je riječ o osjećaju straha od mogućeg terorističkog napada primjetno je da su odgovori *vrlo često* i *često* zauzimali mjesto kod 7.4 % ispitanika, pri čemu se u Srbiji najviše osjeća strah 4 %, zatim u BiH 1%, dok u Hrvatskoj to iznosi 0,3 %, dok se kod odgovora *često* u Srbiji bilježi 8% ispitanika, u Hrvatskoj 6%, i u BiH 2.8 %. Posmatrano općenito vidljivo je da u BiH najmanje osjećaju strah od terorističkih napada. Zašto je to tako, analizirat ćemo i obrazložiti u raspravi rezultata.

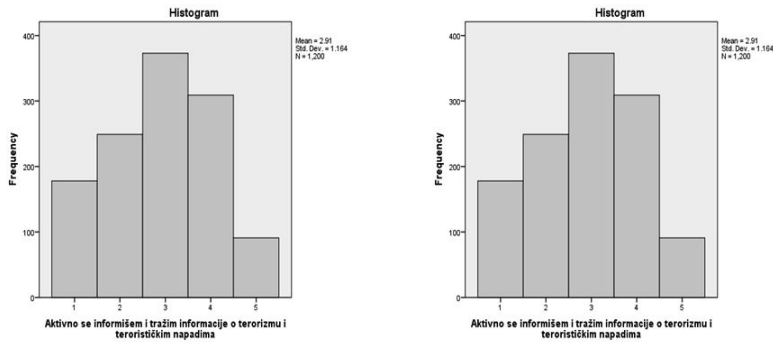
Tabela 4.

Koliko često ste u posljednjih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada? *Geografsko područje obitavanja						
			Geografsko područje obitavanja			Ukupno
			Srbija	Hrvatska	BiH	
Koliko često ste u posljednjih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?	Nikad	Izračun	85	155	211	451
		% unutar Geografskog područja obitavanja	21,3%	38,8%	52,8%	37,6%
	Rijetko	Izračun	118	146	109	373
		% unutar Geografskog područja obitavanja	29,5%	36,5%	27,3%	31,1%
	Ponekad	Izračun	149	74	65	288
		% unutar Geografskog područja obitavanja	37,3%	18,5%	16,3%	24,0%
Koliko često ste u posljednjih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?	Često	Izračun	32	24	11	67
		% unutar Geografskog područja obitavanja	8,0%	6,0%	2,8%	5,6%
	Vrlo često	Izračun	16	1	4	21
		% unutar Geografskog područja obitavanja	4,0%	,3%	1,0%	1,8%
Total	Izračun		400	400	400	1200
	% unutar Geografskog područja obitavanja		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Uzimajući u obzir distribucije odgovora urađeni su i osnovni statistički parametri za obje varijable, odnosno prosječan rezultat na toj skali i standardna devijacija.

Prosječan rezultat je 2.91 koja pokazuje da većina ispitanika zalazi u domen aktivnog informisanja i traganja za informacijama koji su u vezi straha od terorizma i terorističkih napada, dok standardna devijacija iznosi 1.164.

Grafikon 2.

Koeficijent asimetrije za podatke (engl. skewness) i kurtičnost odnosno vrijednost koeficijenta zaobljenosti pokazuju da imamo blagu negativnu asimetriju, dok negativan broj podrazumjeva platokurtičnu distribuciju što je sasvim bilo i za očekivati.

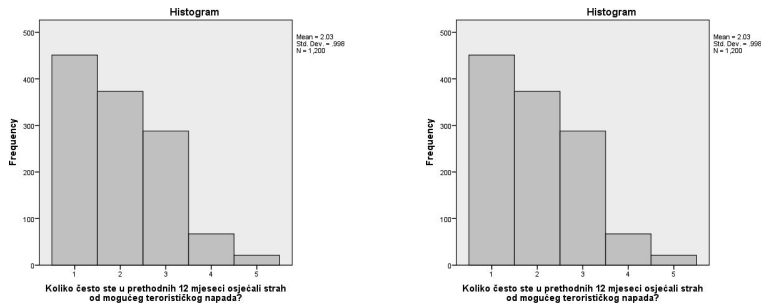
Tabela 5.

		Statistic	Std. Error
Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Prosječan rezultat	2,91	,034
	Standardna devijacija	1,164	
	Koeficijent asimetrije (Skewness)	-,091	,071
	Koeficijent zaobljenosti (Kurtosis)	-,854	,141

Posmatrajući bodovanje na drugo pitanje o osjećaju straha od terorističkog napada, ustanovili smo da je asimetrija unutar intervala koji očekujemo kod normalne raspodjele, gdje je rezultat malo manji ispod prosjeka i iznosi 2.03.

Ova varijabla ima lijevu asimetriju, jer je distribucija pomjerena ulijevo što znači da je postoji pozitivna asimetrija na drugo pitanje. Ovaj grafički prikaz nam kazuje da kod većine ispitanika ne postoji strah, odnosno drugačije rečeno strah od terorističkog napada je rjeđi invent od toga da uopšte nemaju strah.

Grafikon 3.

Kako je interpretirano u uvodu i prethodnim naslovima šta su ciljevi istraživanja u ovom dijelu ćemo testirati postavljene hipoteze prema dobivenim rezultatima anketnog istraživanja.

Prva pojedinačna hipoteza koja je postavljena u radu glasi „*Ne postoji značajna razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na pol*“.

Na osnovu podataka u sljedećim tabelarnim prikazima su izrađene aritmetičke sredine i standardne devijacije za muškarce i žene uzimajući u obzir svaku državu posebno. Ukupno gledajući rezultati nam govore da u Republici Srbiji ženska populacija ispitanica ima 2,53 na skali od 1 do 5 straha od terorističkih napada, dok muški dio ispitivane populacije ima 2.24. Kao što je primjetno žene imaju malo veći rezultat u intenzitetu straha od terorističkih napada.

U Republici Hrvatskoj ženski dio ispitivane populacije ima 2.02 na istoj skali straha od terorizma i terorističkih napada, dok muškarci imaju 1.69. Kada govorimo o BiH, tu žene imaju 1.89, a muškarci 1.60 na skali straha od terorizma i terorističkih napada. Vidljivo je da u sve tri države žene imaju veći rezultat od muškaraca, odnosno osjećaju veći, češći strah od terorizma i terorističkih napada.

Nadalje, u sljedećem tabelarnom prikazu ćemo izdvojiti elemente koji nam govore da li postoji ili ne značajna razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na pol.

Tabela 6.

Ispitivanje učinaka između subjekata						
Zavisna varijabla: Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?						
Geografsko područje obitavanja		Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F.	Sig.
Srbija	Pol	7,184	1	7,184	6,785	,010
	Error	421,376	398	1,059		
	Corrected Total	428,560	399			
Hrvatska	Pol	9,525	1	9,525	11,765	,001
	Error	322,225	398	,810		
	Corrected Total	331,750	399			
BiH	Pol	8,352	1	8,352	10,510	,001
	Error	316,288	398	,795		
	Corrected Total	324,640	399			

Iz prikazanih statističkih podataka se da zaključiti da postoji statistička razlika između muškaraca i žena u strahu od terorizma i terorističkih napada i ona govori da je ta razlika u Srbiji 0.01, dok u Hrvatskoj ona iznosi 0.001 kao istovjetno i u BiH (sig<0.05), što nam govori da žene u prosjeku imaju veći, češći strah od muškaraca kada je strah od terorizma i terorističkih napada u pitanju. U upotpunjavanju ovih podataka došli smo do postotka izraženosti straha od terorizma i terorističkih napada kod ženske ispitivane populacije u odnosu na muške kolege po državama, i rezultati kazuju da na iste u Hrvatskoj otpada 19.5 %, u Srbiji 12.9 %, a u BiH 18.1 %.

Dakle, žene u Hrvatskoj imaju najveći izražen postotak straha od terorizma i terorističkih napada, a uspoređujući ih sa ispitanicama iz Srbije i BiH, taj je postotak veći za 6.6 % u odnosu na Srbiju i 1.4 % u odnosu na BiH.

Jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je ispitati da li postoji razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na godinu studiranja. Shodno tome je glasila i druga hipoteza: „*Ne postoji značajna razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na godinu studiranja*“. Kao što je bilo pominjano na početku ovog poglavlja napravljena je klasifikacija studenata na studente prve godine, studente druge godine i studente treće ili veće godine studija.

U sljedećoj tabeli prikazat ćemo elemente koji nam govore da ne postoji značajna razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na godinu studiranja:

Tabela 7.

Ispitivanje učinaka između subjekata						
Zavisna varijabla: Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?						
Geografsko područje obitavanja		Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F.	Sig.
Srbija	Godina studija	3,457	2	1,578	1,473	,231
	Error	245,403	397	1,072		
	Corrected Total	428,560	399			
Hrvatska	Godina studija	3,590	2	1,795	2,172	5
	Error	328,160	397	,827		
	Corrected Total	331,750	399			
BiH	Godina studija	,381	2	,191	,234	,792
	Error	324,259	397	,817		
	Corrected Total	324,640	399			

Kao što je vidljivo ni u jednoj državi nema statistički značajne razlike kada je u pitanju intenzitet straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na godinu studiranja, odnosno gledano brojkama u Srbiji ona iznosi 0.231, u Hrvatskoj 0.115, a u BiH 0.792 ($\text{sig} > 0.05$).

Upoređivanjem geografskog područja obitavanja ispitanika i intenziteta straha od terorizma i terorističkog napada kod ispitanika, kao zavisne varijable, a na osnovu analize rezultata koji je statistički značajan između tri države, ne možemo potvrditi hipotezu koja je postavljena na način da: „*Ne postoji značajna razlika u intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na geografsko područje obitavanja*“.

Dakle, primjetno je da postoje razlike u poređenju između tri države uzajamno kada je u pitanju intenzitet straha od terorizma i terorističkih napada kako slijedi:

Tabela 8.

Opisna statistika			
Zavisna varijabla: Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?			
Geografsko područje obitavanja	Mean	Std- Deviation	N
Srbija	2,44	1,036	400
Hrvatska	1,93	,912	400
BiH	1,72	,902	400

Tabela 9.

Ispitivanje učinaka između subjekata					
Zavisna varijabla: Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?					
Izvor	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Geografsko područje	110,087	2	55,043	60,728	,000
Error	1084,950	1197	,906		
Corrected Total	1195,037	1199			

Iz tabele ispitivanja učinaka između subjekata primjećujemo da postoji statistički značajna razlika između tri države uzajamno u strahu od terorizma i terorističkog napada i njena signifikantnost iznosi 0.000 ($\text{sig} > 0.05$).

Nadalje, prilikom izračuna razlike u postocima intenziteta straha od terorizma i terorističkih napada obzirom na geografsko područje obitavanja, odnosno po državama rezultati nam kazuju da je u Republici Srbiji taj postotak najveći i iznosi 26.4 %, i u odnosu na Republiku Hrvatsku razlika je 14.2 %, dok u odnosu na Bosnu i Hercegovinu ta razlika iznosi 15.6 %.

Istraživanje je trebalo donijeti uvid o povezanosti informiranosti o terorizmu i terorističkim napadima sa strahom od terorizma i terorističkih napada. Sa ovim provjeravamo pretpostavku, odnosno testiramo sljedeću hipotezu: „*Ne postoji statistički značajna korelacija između intenziteta straha od terorizma i interesa za informacije o terorizmu i terorističkim aktima*“.

Korišćenjem Spearmanovog Rho testa kao neparametrijskog, pokušali smo mjeriti snagu povezivanja dviju varijabli i semantički objasniti koeficijent korelacije.

Tabela 10.

Korelacije				
			Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Kolko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada
Spearmanov Rho test	Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Correlation Coefficient	1,000	,051
		Sig. (2-tailed)		,076
		N	1200	1200

Primjećujemo da koeficijent korelacije iznosi 0.051, dok je signifikacija 0.076 što nam daje za pravo da konstatujemo da nema statistički značajne razlike u intenzitetu straha od terorizma i interesa za informacije o terorizmu i terorističkim aktima. Iz navedenog možemo zaključiti da nema korelacije između straha od terorističkog napada i informisanosti o terorizmu i terorističkim napadima, jer one ispitanike koje je više strah, nisu oni koji se više informišu o terorizmu.

Tabela 11.

Korelacije					
Geografsko područje obitavanja			Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Kolko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada	
Srbija	Spearmanov Rho test	Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Correlation Coefficient	1,000	,009
			Sig. (2-tailed)		,864
			N	400	400
		Kolko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada	Correlation Coefficient	,009	1,000
			Sig. (2-tailed)	,864	
			N	400	400

Korelacije					
Geografsko područje obitavanja				Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Kolko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada
Hrvat-ska	Spearmanov Rho test	Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Correlation Coeficient	1,000	
			Sig. (2-tailed)		
			N	400	400
		Kolko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada	Correlation Coeficient	0,002	1,000
			Sig. (2-tailed)	,966	
			N	400	400
BiH	Spearmanov Rho test	Aktivno se informišem i tražim informacije o terorizmu i terorističkim napadima	Correlation Coeficient	1,000	
			Sig. (2-tailed)		
			N	400	400
		Kolko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada	Correlation Coeficient	,127	1,000
			Sig. (2-tailed)	,011	
			N	400	400
* Korelacija je značajna na razini od 0,05					

Posmatrano iz prikazane tabele korelacije po državama, odnosno geografskom području obitavanja rezultati nam kazuju da je Srbiji koeficijent korelacije iznosi 0.009, što nam govori da nema statistički značajne razlike. U Hrvatskoj koeficijent iznosi 0.002 i također, nije statistički značajna razlika. Dok u BiH taj koeficijent iznosi 0.127 (ili 0.13) i ta korelacija je statistički značajna.

Dakle, može se zaključiti da u Bosni i Hercegovini kod ispitanika koji imaju veći strah od terorizma, postoji rezonancija s aspekta višeg informisanja o terorizmu i terorističkim aktima, i taj broj u procentima iznosi oko 3,5 % ispitanika. Postojeća korelacija je izuzetno mala, ali ipak postoji činjenica da se u BiH više informisu one osobe (ispitanici) koji su pod većim strahom od terorizma i terorističkih napada, i zaključujemo da hipotezu općenito prihvaćamo, a djelimično odbacujemo kada je Bosna i Hercegovina u pitanju.

Premda je općenito istraživanje pokazalo da aktivna informiranost o terorizmu i terorističkim napadima nema utjecaj na intenzitet straha od terorizma i terorističkih napada (osim u Bosni i Hercegovini gdje postoji statistički značajna razlika) ispitala se učestalost korištenja različitih izvora podataka o terorizmu i terorističkim napadima.

U ovom slučaju smo postavili posljednju hipotezu koja glasi: „Strah od terorizma nije jednako povezan sa korištenjem svih vrsta medija kao izvora o terorizmu“.

To sa statističkog aspekta izgleda na sljedeći način:

Korelacije									
			Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite FILM?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite NOVINE?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite INTERNET?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite RADIO?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite ČASOPIS?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite TV?
Spearmanov Rho Test	Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?	Sig. (2-tailed)		,372	,453	,618	,878	,132	,524

Promatrajući izdvojenu signifikantnost zamjećujemo da se ista nalazi u parametrima nepostojanja statistički značajne razlike u ovom slučaju, odnosno u korištenju medija kao izvora informacija o terorizmu i terorističkim napadima sa jedne strane i straha od terorističkih napada sa druge strane. Posmatrano općenito i uzimajući u obzir sve države ova hipoteza se odbacuje, jer količina straha od terorizma i terorističkih napada nije u korelaciji sa korištenjem medija u prikupljanju tih informacija.

Gledajući pojedinačno po državama kroz Spearmanov Rho test to izgleda ovako:

Korelacije										
Geografsko područje obitavanja			Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite FILM?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite NOVINE?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite INTERNET?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite RADIO?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite ČASOPIS?	Koliko često kao izvor za prikupljanje podataka o terorizmu i terorističkim napadima koristite TV?	
Srbija	Spearmanov Rho Test	Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?	Sig. (2-tailed)		,949	,423	,420	,886	,639	,687
Hrvatska	Spearmanov Rho Test	Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?	Sig. (2-tailed)		,416	,429	,459	,832	,322	,381
BiH	Spearmanov Rho Test	Koliko često ste u prethodnih 12 mjeseci osjećali strah od mogućeg terorističkog napada?	Sig. (2-tailed)		,542	,180	,892	,219	,230	,274

Također, ni ovdje ne primjećujemo statistički značajne korelacije u korištenju medija i informisanosti o terorizmu i terorističkim napadima, ni u jednoj državi pojedinačno, odnosno predstavljeno brojčano to izgleda da u Srbiji signifikatnost, odnosno nivo značajnosti iznosi 0.687 ($\text{sig} > 0.05$) u Hrvatskoj 0.381, dok u BiH je to 0.180, odnosno drugačije istaknuto iste su statistički izuzetno male.

RASPRAVA REZULTATA

Rekapitulirajući ispitivane i dobijene rezultate, s obzirom na postavljene ciljeve rada kao i hipotetički okvir, ukratko ćemo usmjeriti pažnju na objašnjenja tih dijelova istraživanja.

Kada je riječ o prvoj hipotezi koja se tiče spolne strukture i intenzitetu straha od terorizma i terorističkih napada zaključili smo da se ista odbacuje, jer je kod ženskog dijela ispitanika u odnosu na muškarce izražen veći intenzitet straha od terorističkih napada u sve tri države. Parametri potvrđuju da postoji značajna razlika između ispitivanih muškaraca i žena kada je riječ o strahu od terorizma i terorističkih napada. Istraživanje je pokazalo da je pol značajan prediktor straha od terorizma i terorističkih napada, što se podudara sa nalazima iz ogromnog broja istraživanja straha od kriminala. Ženski dio ispitivane populacije u prosjeku osjećaju veći strah, pri čemu je u Srbiji isti najizraženiji, zatim Hrvatskoj i na kraju u Bosni i Hercegovini. Čest strah od terorističkih napada (u Srbiji 8%, u Hrvatskoj 6% ispitanika) teoretski možemo objasniti kroz novum stereotipnog straha, koji je duboko inkorporiran u javnom mnijenju i političkom životu regiona. Naime, česta pojednostavljena stajališta, ali i isključiva razmišljanja prije svega o islamu kao religiji koja pokreće ili promovira terorizam, a zatim i o pripadnicima muslimanskog naroda (jer najbrojniji narod u BiH pripada islamskoj vjeroispovijesti i da upravo zbog toga prijetnje te vrste mogu doći od istih) su jedan od najbitnijih razloga stvaranja i rađanja takve vrste straha. Na taj način od strane spomenutih i u takvoj uvriježenoj atmosferi straha, kod dijela ispitanika iz Srbije i Hrvatske se stvaraju predrasude, a zatim rađa animozitet prema nečemu što mu je potpuno nepoznato ili nedovoljno poznato. Dakle, kako su u prošlosti masmediji konstruirali i stvarali tu famoznu vezu između religije i terorizma, a vremenom svjetski društveni i politički faktori u većini je i prihvatili, kategorički odbacujemo svako povezivanje terorizma sa bilo kojom religijom *per se* (po sebi), jer religija kao takva kroz svoju dogmatsku vrijednost ne podržava nasilje, čak je zabranjuje i osuđuje, a terorizam kao takav je predstavnik najbrutalnijeg oblika nasilja. Takva konstrukcija u stvaranju ekvivalentnosti terorizma sa jedne strane i u ovom slučaju islama kao religije sa druge strane je neprihvatljiva i pogubna.

Govoreći o drugoj hipotezi koja je vezana za godinu studiranja ispitanika (prije svega nas je zanimala kao indirektni pokazatelj informiranosti) i intenziteta straha od terorizma i terorističkih napada, zaključujemo da ni u jednoj državi nema statistički značajne razlike kada je u pitanju intenzitet straha od terorizma i terorističkih napada među studentima u odnosu na godinu studiranja, što ovu hipotezu i dokazuje. Rezultati istraživanja intenziteta straha od terorizma i terorističkih akata među univerzitetskom populacijom su potvrdili pretpostavku o nepostojanju povezanosti između intenziteta straha od terorizma i terorističkih akata i godine studija ispitanika (starosti), jer smo mišljenja da nekoliko studijskih godina razlike, u prenesenom smislu godina starosti ove populacije nema presudan uticaj na osjećaj brige, tj. straha od terorizma i terorističkih napada.

Treća hipoteza u svojoj sadržini se bavi geografskim područjima obitavanja ispitanika i intenziteta straha od terorizma i terorističkih napada istih, gdje možemo zaključiti da postavljenu hipotezu odbacujemo, jer je primjetno da postoje statistički značajne razlike u poređenju između tri države uzajamno kada je u pitanju intenzitet straha od terorizma i terorističkih napada. Ako se za trenutak vratimo na rezultate prve hipoteze, vidljivo je da na intenzitet straha od terorizma i terorističkih napada među studentskom populacijom utiču mnogobrojni činioci, tu spadaju u prvom redu sociodemografska obilježja, kao što su pol, a zatim i geografsko područje obitavanja ispitanika kao još jedan prediktor straha od terorizma i terorističkih napada.

Posmatrano iz ugla četvrte hipoteze koja se tiče korelacije između intenziteta straha i interesa za informacije o terorizmu i terorističkim aktima, a prema rezultatima zaključujemo da nema statistički značajne razlike u intenzitetu straha od terorizma i interesa za informacije o terorizmu i terorističkim aktima, osim u slučaju Bosne i Hercegovine gdje se pokazalo da postoji korelacija koja je statistički značajna. U Bosni i Hercegovini kod ispitanika koji imaju veći strah od terorizma pokazalo se da se isti ujedno više informišu o terorizmu i terorističkim aktima, i taj broj procentualno iznosi oko 3,5 % ispitanika. Ovu hipotezu općenito prihvaćamo, a djelimično odbacujemo kada je Bosna i Hercegovina u pitanju. Postojanje povezanosti između izloženosti različitim medijskim sadržajima o terorizmu i intenziteta straha od terorizma među studentskom populacijom u Bosni i Hercegovini moglo bi se objasniti na način da uticaj koji mediji vrše na svoje konzumente potvrđuje teoriju da u suvremenoj današnjici u većini slučajeva primat je na strani populizma i politikanstva u izvještajima o navedenoj tematici, ali da ne zaboravimo i ekonomski element stvaranja profita. Na intenzitet straha od terorizma i terorističkih napada kod ispitivane populacije u BiH kao što je vidljivo osim nekih sociodemografskih obilježja istih, utiče i korištenje masovnih medija kao izvora informacija o terorizmu i terorističkim napadima. Uzimajući u obzir da je Bosna i Hercegovina izuzetno specifična država u svom društvenom, političkom i sigurnosnom uređenju, a posebno imajući u vidu da je u novijoj historiji države bila nekolicina terorističkih napada i aktivnosti, utoliko više postoji bojazni i straha kod osoba od novih terorističkih napada.

Peta hipoteza ujedno i posljednja ispitala je učestalost korištenja različitih izvora (medija) o terorizmu i terorističkim napadima i povezanosti sa strahom od istog, gdje se uzimajući u obzir interakcijske učinke svih ispitanika u tri države ova hipoteza odbacuje, jer ne postoji korelacija sa korištenjem medija u prikupljanju tih informacija. Naime, izvještaji o terorizmu i terorističkim napadima mogu se javiti u različitim tipovima medija, odnosno televizijskim i radijskim emisijama, kao i u različitim novinskim rubrikama te na Internetu. Aktivno prikupljanje informacija o terorizmu iz aspekta različitih izvora (medija) i odsustvo korelacije između istih, teoretski se može objasniti na način da današnji mediji pojedinačno i isključivo ne dominiraju u medijskom prostoru (kao što je npr. u prošlosti ta popularnost pripadala isključivo TV-u, ili još ranijem periodu radiju). Drugačije rečeno, pojavom masovnosti medija rasla je i konzumentska potreba da se svaki novi medij pokrije u smislu praćenja sadržaja koji su pomenuti proizveli. Uzimajući u obzir činjenicu da ispitivana populacija starosno pripada mlađem naraštaju, time je njihova znatiželja raspršena na većinu oblika masovne komunikacije, gdje ne postoji isključivo određeni medijski oblik za dobivanje informacije.

Na osnovu navedenog, a kada je riječ o samom empirijskom dijelu istraživanja možemo determinisati spol i geografsko područje obitavanja kao značajan prediktor straha od terorizma i terorističkih napada, ali i ukazati na djelimičnu korelaciju između intenziteta straha i intere-

sa za informacije o terorizmu i terorističkim aktima, odnosno izloženosti različitim medijskim sadržajima o ovoj tematici. Na ovaj način postojeća medijska eksploatacija terorističkih događaja nudi osjećaj uplašnosti, brige, pa i bespomoćnosti i dijelom doprinosi osjećaju nesigurnosti kod osoba. Odnosno, decidnije objašnjeno nalaz je pokazao da strah od terorizma i informisanost nisu u korelaciji kod ispitanika iz Hrvatske i Srbije, ali jesu kod ispitanika u Bosni i Hercegovini, a da je pri tome strah od terorizma veći, jači kod ispitanika iz Hrvatske i Srbije, u odnosu na ispitanike iz Bosne i Hercegovine. Dakle, nalaz ukazuje da se strah od terorizma u Hrvatskoj i Srbiji ne temelji na informacijama koje se dobivaju ili do kojih se dolazi, dok u Bosni i Hercegovini rezultati kazuju da postoji mogućnost da takve vrste informacija imaju uticaja na strah od terorizma. Stoga, ako strah od terorizma i terorističkih akata u Hrvatskoj i Srbiji nije povezan sa informisanošću o terorizmu i terorističkim aktima, onda postoji mogućnost da je povezan sa stereotipima o islamu i muslimanima, kao što je ranije pominjano. U prilog takvoj konstataciji, a šire retrospektivno posmatrajući iz kuta novije povijesne distance nije bilo terorističkih akata u Srbiji i Hrvatskoj (osim jednog terorističkog akta u gradu Rijeci 1995. godine, koji je izvela teroristička skupina sa područja sjevernoistočne Afrike, tačnije Egipta).

ZAKLJUČAK

Strah od nepoznatog, nepredvidivog terora, jeste u stvari strah od promjena u budućnosti čijim učincima svjedočimo upravo sada. Pojedini navodi kako nam nisu potrebni stvarni teroristi da bi se zajednica osjećala terorizirano jesu ekvivalent prijetnjama od nepoznatog i upozorenja koja se prenose kroz medije i koja su dovoljna da utiču na osjećaj straha ili pak da prestraše javnost.

Furedi u djelu *Politika straha* (2008) se bavi pitanjem kako su političke elite uvelike zaslužne za konfuzno stanje u kojem se i najmanja prijetnja ubrzo pretvara u egzistencijalnu opasnost, za razliku od prijašnjih vremena u kojima su vlade nastojale smiriti prestrašenu javnost (Horvat, 2009). U djelu *Poziv na teror* od istog autora, glavna teza je upravo naš strah od terorizma i ono što odašilje poruku za razvitak još više terorizma. Autor uvjerljivo pokazuje kako u načelu naše (ljudske) reakcije na terorizam povećavaju posljedice samog terorizma, te je u neku ruku čak moguće konstatovati da je terorizam ništa u usporedbi sa našim reakcijama na njega.

Kada je riječ o ovom istraživanju straha od terorizma i terorističkih akata, obzirom na utvrđivanje prevalencije i eventualnih razlika kroz postavljene ciljeve, primjetno je da su određene demografske karakteristike imale snažan uticaj u konačnici, posebno kroz konzumaciju medija kao izvora informacija o terorizmu i terorističkim napadima. Konkretnije u našem slučaju, slijedeći koncept teorije vulnerabilnosti, pokazao je da intenzitet straha od terorizma i terorističkih akata u odnosu na rodne razlike, ima snažan korelat. Kod žena taj strah je izraženiji odnosno viši nego kod muških ispitanika u sve tri države. U prilog dosadašnjih domaćih istraživanja u sferi kriminologije, konkretnije straha od kriminaliteta, a kroz ukazivanje na signifikantne korelacije sa sociodemografskim obilježjima, primjetno je i da u ovom istraživanju kod vulnerabilnih društvenih skupina (žena, starijih osoba, nacionalnih i vjerskih manjina, nezaposlenih i sl.) postoji izražajni strah. To bi se moglo ograničiti i kroz percepciju emocionalnog i kognitivnog u ovom slučaju kod ženske populacije gdje se osjeća veća ugroženost od terorizma i terorističkih akata.

Nadalje, kada je riječ o drugim sociodemografskim karakteristikama pronađene su statistički značajne razlike u intenzitetu straha među ispitanicima s obzirom na područje obitavanja od-

nosno državu studiranja. Može se zaključiti da intenzitet straha od terorizma i terorističkih akata je najizraženiji među ispitanicima u Republici Srbiji, i Republici Hrvatskoj, uzimajući u obzir činjenicu da u dvjema državama nije bilo izravnih terorističkih akata sa posljedicama za razliku od Bosne i Hercegovine gdje smo imali višestruke događaje koji su okarakterizirani kao teroristički akti, odnosno društvu koji trpi tu vrstu izloženosti takvim nasiljem, gdje u najmanjoj mjeri uzrokuje masovnu zabrinutost.

U tom kontekstu, a kroz teoriju kultiviranja mogli bismo manjim dijelom spoznati odgovore na razlike u osjećaju straha od terorizma i terorističkih akata i geografskog područja obitavanja, gdje je viktimološki faktor često povezan sa strahom kada se ispitanici nalaze pod utjecajem informacija koje dobivaju o zločinu putem neformalnih izvora, uključujući i medije.

Govoreći o medijima i njihovim izvještavanjima o terorizmu i terorističkim aktima, istraživanje kazuje da su često i vrlo često izvor informacija masovni mediji poput Interneta, TV-a, novina i dr. S jedne strane, kada je riječ o intenzitetu straha od terorizma i interesa za informacije o istom pokazalo se samo u BiH da kod onih ispitanika koji se više informišu o terorizmu i terorističkim aktima ujedno postoji i veći strah od terorizma i terorističkih napada. Ako mediji samo prenose tačan prikaz terorističkih napada, a pojedinci upotrebljavaju racionalno izračunavanje za procjenu rizika od terorističkih napada, onda je odnos između izloženosti medijskih informacija i percipiranog rizika i straha, sasvim razumljiv ishod. Međutim, ako mediji osjete ili pak prenaglašavaju sa izvještajima o terorizmu, to može povećati percepciju rizika i straha kod populacije. To bi mogli opet dijelom pripisati teoriji kultiviranja. Također, razmatrajući teoriju traženja informacija i teoriju ovisnosti o medijima, općenito posmatrano se da zaključiti da aktivna informiranost nema statistički značajan utjecaj na intenzitet straha od terorizma i terorističkih napada i da ispitanici uzorak nije znatno ovisan o prikupljanju informacija (kada je ova problematika u pitanju), ali da kod ispitanika (u BiH) postoji uzajamna povezanost sa strahom od terorizma s jedne strane i većeg interesa za traženje i prikupljanje informacijama o terorizmu s druge strane putem medija. U našem istraživanom diskursu pretpostavlja se da, ako bi bilo terorističkih napada na mjestu gdje obitavamo ili u neposrednoj blizini terorističkog akta, onda bi se mediji trenutno konzumirali u potpunosti kroz vjerovatnu mogućnost prelaska rubikona pomenute trenutne ovisnosti, da bi se odagnao strah ili smanjila neizvjesnost.

Značajna međusobna povezanost između straha o terorizmu i terorističkih akata i informisanosti iz medijskih izvora (film, novine, Internet, TV, radio i časopis), u našem slučaju nije potvrdila tezu da postoji statistički značajna razlika između ova dva segmenta, iako se naravno kroz rezultate brojčano primjećuju razlike u vrsti korištenja medija (najviše TV, Internet, novine, u odnosu na ostale medije). U prilog tome činjenice nam govore da TV sa svojom trenutnom, živom pokrivenošću i paralelnim vizuelnim i interpretiranim karakteristikama utječe na strah od terorizma. Takvo stajalište se može objasniti kroz teoriju kultiviranja koja ispituje kumulativnu izloženost televiziji i koja pridonosi gledateljskim shvaćanjima društvene stvarnosti, na način koji odražava najstabilnije, ponavljajuće i sveobuhvatnije obrasce slika i ideologija koje televizija predstavlja. Osim toga Internet kao medij također ima specifične elemente i karakteristike u prikazivanju ovakvih dešavanja, posebno imajući u vidu slobodu pristupa i često necenzurirano prikazivanje i izvještavanje o terorističkim događajima.

Rezultati istraživanja su svakako na postavljene ciljeve odgovorili, djelomično i u svezi s teorijama koje se dovode u vezu sa strahom od terorizma, što je razumljivo zbog specifičnosti ispitane populacije. Bez obzira na mjeru u kojoj je zastupljen, pokazalo se da strah od terorizma

i terorističkih akata kao opći konstrukt postoji, zbog čega je važno i dalje provoditi istraživanja u ovom segmentu i pokušavati otkrivati njegovo polje generiranja, posebno imajući u vidu činjenicu da on nije fenomenološki jedinstven, a kako bi se u konačnici mogle razvijati strategije za smanjivanje prisutnosti tog straha. Kao nastavak izrečenog, napomenut ćemo da postoje različita stajališta oko prevazilaženja straha. Naime, prema *teoriji upravljanja strahom* (utemeljitelji Pyszczynski, Greenberg i Solomon) ljudi se od straha od smrti (uzimajući u konkretnom slučaju u obzir da je strah od terorizma ekvivalent strahu od smrti) trebaju štititi uz pomoć kulture i religije, ili pak psiholog i filozof Ernest Becker koji zagovara stajalište izravnog suočenja sa strahom, jer bi se tada puno lakše s njim nosili uz pomoć simboličkih mehanizama kao što su civilizacija, kultura i religija (Becker, 1987).

Osim toga, a kao kratki rezime svega rečenog možemo konstatirati da oslobađanje od strahova mogu se realizirati određenijim i sistematskim uključanjem psihoterapeutskih i drugih zdravstvenih ustanova i njihovim djelovanjem prema osobama koje trebaju takvu vrstu pomoći, ondje gdje postoji motiv i namjera pojedinaca u prevazilaženju takvih problema.

Na kraju bi se trebali osvrnuti i na jedan od ciljeva ovog rada i same konceptualizacije postojanja samostalnosti straha od terorizma i vršenja terorističkih akata kroz pojmovno određenje straha.

Sa stanovišta psihologije strah od terorizma i terorističkih akata je najčešće strah od nečeg nepoznatog i on kao takav predstavlja samo mali dio općeg stanja nesigurnosti pojedinca ili skupine, kao što slučaj u Republici Hrvatskoj ili Republici Srbiji uzimajući u obzir iracionalno određenje straha (odsustvo realne opasnosti), za razliku od ispitanika iz Bosne i Herecegovine, gdje je on (strah) kroz segment racionalnosti (susretanje sa opasnošću) vidljiv i različit. Iracionalni strah za one osobe koji su bili svjedocima ili su na bilo koji način bili direktnije i osobnije upoznati sa terorističkim napadom, jednostavno ne postoji, on je izravan i neprevladan.

Sa sigurnosnog aspekta možemo neosporno konstatirati da na strah od terorizma i terorističkih napada utiču kako demografska obilježja tako i određeni sociološki faktori, ali i individualne razlike kod konzumacije medija u određenim prilikama.

Uzimajući u obzir sigurnosne prilike u kojim obitavamo i širi kut posmatranja možemo dati odrednicu prema strahu od terorizma i terorističkih napada, kada je u pitanju korelat sa interesom za informacije o terorizmu, gdje je isti dijelom konvergentan idući ka jakoj preferenciji za emocionalnu manipulaciju kod osoba. Strah od terorizma i terorističkih napada može biti motivator ponašanja i stavova pojedinaca, gdje isti kroz prizmu sigurnosnih rizika i prijatnji može utjecati na način života (ograničavanje, ponašanje, raspoloženje, nadanje) osobe. Osim toga isti strah može utjecati i na osjećaj nesigurnosti kod pojedinca, uzrokujući mu stereotipno nepovjerenje prema drugima i drugačijima, istovremeno mu dajući ograničavajući faktor u svakodnevnici. Uspjeh terorizma je isprepleten sa strahom, jer nas sami teroristi tjeraju i primoravaju da se upoznamo i suočimo sa istim. Spriječavanje u određenom kontekstu javnosti izlaganju strahu će eliminirati ili djelimično umanjiti ciljeve terorizma. U tom smislu potrebno je kroz socijalnu podršku razviti i osnažiti određeni nadzor nad kriznim situacijama i događajima te vrste, kao odbrambeni segment u sredinama gdje su se desili teroristički akti ili gdje postoji sigurnosna procjena da će se takvi napadi desiti. Takve strategije osnaživanja imaju za cilj maksimizirati resurse društvene zajednice, i uslijed stresnih događaja poboljšati kod pojedinca upravljanje i organizaciju vlastitog života. Vrlo je važno na različitim nivoima pružati objektivne informacije o terorističkom djelovanju ili aktivnostima, a izbjegavati populističko-senzacionalističko

izvještavanje posebno kada se radi o ovim kaznenim djelima. Osjećaj pojedinačne, ali i kolektivne nesigurnosti je prisutan gotovo svugdje u svijetu i kao takvo trebalo bi izazvati dodatnu pažnju i reakciju građana da se uključe u djelovanje kroz organizacije civilnog društva, koje imaju za cilj prevenciju terorističkog djelovanja kroz suradnju sa sigurnosnim organima, kao i pomoći u sektoru koji se bavi pitanjima zdravlja ljudi na način koji im je zakonski predviđen (građanske inicijative, humanitarne akcije, stručno psihološko savjetovalište za ugrožene i sl.).

LITERATURA

- Al-Badayneh, M., D., Al-Khattar, A., Al Hasan, K., (2011), *Fearing Future Terrorism: Perceived Personal, National, Regional and International Threats of Terrorism*, http://ikcrsjo.org/docs/Fear_of_Terrorism.pdf
- Altheide, D. L. (2002). *Children and the discourse of fear*. Symbolic Interaction. 25, 229-250
- Ball-Rokeach, Sandra J; DeFleur, ML, (1976), *A dependency model of mass-media effects*. Communication Research. 3 (1): 3–21.
- Baudrillard, J. (2001), *Simulacija i zbilja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Becker, E., (1987). *Poricanje smrti*. Zagreb: Naprijed.
- Brzezinski, Z., (2007). *Second Chance. Three Presidents and the Crisis of American Superpower*. New York: Basic Books.
- Chomsky, N. (2002). *Mediji, propaganda i sistem*. Zagreb: Biblioteka Što čitaš?
- Department of Justice (2015). *Working with victims of crime: A manual applying research to clinical practice (Second Edition)*. Dostupno na: <http://canada.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/res-rech/p6.html>, preuzeto 02.07.2017.
- Dimitrijević, V., (1997). *Strahovlada: ogled o ljudskim pravima i državnom teroru*. Beograd: Dosije.
- Erić, Lj., (2007). *Rečnik straha*. Beograd: Arhipelag.
- Fetters P. (2015). *Raised Afraid: The Media's Influence in Heightened Fear of Terrorism*, Honors Theses. 296. November 16-18, 2015, Eastern Kentucky University
- Furedi, F. (2008). *Politika straha- s onu stranu ljevice i desnice*. Zagreb: Antibarbarus.
- Furedi, F. (2005). *Culture of Fear*. London: Continuum.
- Furedi, F. (2009). *Poziv na teror: rastuće carstvo nepoznatog*. Zagreb: Ljevak.
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M. i Signorielli, N. (1994). *Growing up with television: The cultivation perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Getoš, A. M. i Giebel, S. (2012). Strah od kriminala među studentima Pravnog fakulteta u Splitu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 49, 3/2012., 533.- 552.

- Glassner, B., (2004). Narrative Techniques of Fear Mongering. *Social Research*; Winter 2004, Vol. 71 Issue 4, 819.
- Goodwin, R., Willson, M., i Gaines, S., Jr. (2005). *Terror threat perception and its consequences in contemporary Britain*, School of Social Sciences and Law, Brunel University, UK, *British Journal of Psychology*, 00, 1–19, BJP 178—19/8/2005.
- Greenberg, H. J., (2006). *Televised News Media Exposure, Fear of Terrorism, and Social Problem-Solving*. A Dissertation to the faculty Of Drexel University.
- Horvat, S. (2009). Prijevod i pogovor- Diskurzivna analiza terorizma. U Furedi, F. (2009). *Poziv na teror*. Zagreb: Ljevak.
- Howie, L. (2005) *Terrorism Threat Perceptions and Workplace Relations*, Australian and New Zealand Academy of Management (ANZAM) Conference Proceedings, December Canberra.
- Howie, L. (2006), *Thought Contagion Theory and Terrorism in the Media*, TASA Conference University of Western Australia & Murdoch University, 4-7 December 2006
- Howie, L. (2006), *Terrorism and the Impact at Work*, Association of Industrial Relations Academics of Australia and New Zealand (AIRAANZ) Conference Proceedings. January Glenelg.
- Hromadžić, H. (2010). Mediji i spektakularizacija društvenog svijeta. *Masmedijska produkcija kulture slavni, Filozofska istraživanja*, (30), 4, 617-627.
- Husejefendić, Š. (2011). *Utjecaj medijski posredovanih političkih poruka na rezultate općih izbora u Tuzlanskom kantonu*, Magistarski rad. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Fakultet političkih nauka.
- Jojić, Lj., Matasović, R. i sur. (2002). *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Katunarić, D. (2012). *Carstvo medija: Zbornik tekstova*. Zagreb: Litteris.
- Kesić, T. (1997). *Markentiška komunikacija*. Zagreb: Mate.
- Kovačević, G., Smajić, M., Ahić, J. i Korajlić, N. (2013). Novi koncept razumijevanja odnosa sigurnosti i politike. *Policija i sigurnost*, 22(2).
- Lachlan, K. A., Spence, P. R. i Seeger, M. (2009). Terrorist attacks and uncertainty reduction: media use after September 11. *Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression*, 1(2), 101-110. doi:10.1080/19434470902771683.
- Lett, M. D., DiPietro, A. L. i Johnson, D. I. (2004). Examining Effects of Television News Violence on College Students through Cultivation Theory. *Communication Research Reports*, 21(1), 39-46.
- Lynch, A. (2002). Evolutionary Contagion in Mental Software' (289-314). U Sternberg, L. & Kaufman, L. (ur.) *The Evolution of Intelligence*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mediacentar Online (2009). *Interview: Vlado Azinović*. Dostupno na: <http://www.media.ba/bs/etikaregulativa-istrazivacko-novinarstvo-novinarstvo-novinarstvo-etika/interview-vlado-azinovic>, preuzeto 19.11.2016.
- Milardović, A. (2013). *Stranac i društvo: Fenomenologija stranca i ksenofobije*. Zagreb: Pan Liber.

- Mišić, V. (2017). *Racionalni vs. Iracionalni strahovi*. Dostupno na: <http://www.vaspsiholog.com/2014/12/racionalni-vs-iracionalni-strahovi/>, 04.03.2017.
- Nellis, A. M. i Savage, J. (2012). Does Watching the News Affect Fear of Terrorism? The Importance of Media Exposure on Terrorism Fear. *Crime & Delinquency*, 58(5), 748-768.
- Nikić, M. (1994). Psihologija straha. *Obnovljeni život: časopis za religioznu kulturu*, 49, 43-67.
- Radosavljević, D. (2009). *Politika i proizvodnja straha*. FPN, Godišnjak VI DEO: Prikazi, Beograd.
- Riemann, F. (2002). *Temeljni oblici straha : studija iz dubinske psihologije*. Jastebarsko: Naklada Slap.
- Rondić, A. (2014). *Medijski nastup(ati): Smjernice za rad s medijima*. Sarajevo: Friedrich Ebert-Stiftung (FES).
- Rubin, M. A., Haridakis, P. M., Hullman, G. A.; Sun, S.; Chikombero, P. M. i Pornsakulvanich, V. (2003). *Television Exposure Not Predictive of Terrorism Fear*. Doi 10.1177/073953290302400115
- Sapunar, M. (1998). Novi mediji i novi sustav komuniciranja. *Zbornik radova-Novi mediji*. Zagreb: FPZ i HINA.
- Sparks, C. (2003). „Liberalism, Terrorism and the Politics of Fear“. *Politisc* sv. 23, 3.
- Stangor, C. (2010). *The experience of emotion*. In Introduction to Psychology (523 - 526).
- Šegvić, S. (2009). Antiterorizam u kontekstu borbe protiv organiziranog kriminala. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 46, 4/2009, 667.-685.
- Šijaković, I. i Đukić, N. (2011). Strah od terorizma kao instrument socijalne kontrole. *Zbornik radova - Međunarodna naučno-stručna konferencija „Suprotstavljanje terorizmu – međunarodni standardi i pravna regulativa“*, 29-30. mart, Kozara, Viša škola unutrašnjih poslova Banja Luka.
- Todorov, T. (2009). *Strah od barbara: s onu stranu sukoba civilizacija*. Zagreb: Tim press.
- Tomić, Z., (2004). *Političko komuniciranje u izbornim kampanjama u postDaytonskoj Bosni i Hercegovini*, Doktorska disertacija. Sarajevo.
- Thomson, E. A. i White, P. R. (2008). *Communicating Conflict: Multilingual Case Studies of the News Media*. Dostupno na: [http://www.prrwhite.info/prrwhite,%202008%20\(and%20Thomson\),%20Communicating%20Conflict%20\(proofs\).pdf](http://www.prrwhite.info/prrwhite,%202008%20(and%20Thomson),%20Communicating%20Conflict%20(proofs).pdf)
- Victims of Violence (2017). *Terrorism*. Dostupno na: <http://www.victimsofviolence.on.ca/research-library/terrorism/>, 03.03.2017.
- Vićentijević, M. (2012). Medijska etika sagledana kroz prizmu afekata straha i paničnih stanja. *CM: Communication Management Quarterly: Časopis za upravljanje komuniciranjem*, 23(2012), 37–52.
- Zgrabljic- Rotar, N. (2005). *Mediji - Medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski utjecaji*. Sarajevo: Media Centar.

Acknowledgements:

This publication has been funded with support from the European Commission European Commission under the Erasmus Mundus project Green-Tech-WB:Smart and Green technologies for innovative and sustainable societies in Western Balkans (551984-EM-1-2014-1-ES-ERA MUNDUS-EMA2)

FEAR OF TERRORISM AND TERRORIST ACTS AMONG THE STUDENT POPULATION

Original Scientific Paper

Abstract

Reason(s) for writing and research problem(s): Theoretically and structurally, work is inspired by the author's attempt to scientifically verify whether the amount of fear of terrorism and terrorist acts in the student population has influenced significant differences in the intensity of fear of terrorism and terrorist attacks and the interest for the information about the same (using different types of media as a source of information about terrorism), but also taking into account gender of the respondents, their geographical location and etc.

Aims of the paper (scientific and/or social): The paper will try to examine fear of terrorism as such, primarily in Bosnia and Herzegovina, with the primary purpose of devoting greater attention to this issue as a scientific category, in addition to the already existing strategic political or more frequent journalistic sensationalist approach.

Methodology/Design: Fundamental methods which represent the basis for this research are the analysis of primary data collected by survey research using the methods of content analysis, description, classification and specialization, comparative method and statistical methods for analysis of empirical data.

Research/paper limitations: The limitations of this research may be inflicted by the impossibility of conducting research in more cities, in addition to the research conducted in Belgrade (Serbia), Split (Croatia) and Sarajevo (Bosnia and Herzegovina), but also taking into account the social environment that either has or hasn't been exposed to acts of terrorism or terroristic threats.

Results/Findings: The research was conducted at the Faculty of Law at the University of Belgrade (Serbia), Faculty of Law at the University of Split (Croatia), Faculty of Criminalistics, Criminology and Security Studies and the Faculty of Political Science at the University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina) on the sample of 1200 respondents, taking into account the local environment of security culture and terroristic threats, opportunities and risks of terrorism in these areas. The results have

shown that gender is a significant predictor of fear of terrorism and terrorist attacks, but also there are statistically significant differences in the intensity of fear of terrorism and terrorist attacks when we compare those three states. In addition, there is no statistically significant difference in intensity of fear of terrorism and interest in getting information about terrorism with exception of the examinees from Bosnia and Herzegovina, as well as there is no correlation with the use of media in gathering information about acts of terrorism.

General conclusion: Regardless of its extent, fear of terrorism and terrorist acts exist, and it is therefore important to continue research of this issue.

Research/paper validity: The justification of the paper is in the fact that it represents beginning of a scientific research in the local community and will certainly stimulate future research in this area.

Keywords: fear of terrorism and terrorist acts, security, student population

Podaci o autoru

Mr. sci. Almir Pustahija, doktorski kandidat i stručni saradnik na nastavnom predmetu Privatna sigurnost na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

E mail: apustahija-ds@fkn.unsa.ba

POGODNOST KADROVA ZA RAD U ORGANIMA BEZBJEDNOSTI

Pregledni naučni rad

Bakir ALISPAHIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Inspiracija za rad je proistekla iz činjenice da gotovih kadrova za djelatnosti u oblasti sigurnosti nema prosto zato što sva znanja, umijeće i vještine nisu podjednako potrebne za obavljanje različitih poslova u raznim rangovima, u raznim starosnim dobima.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Najvažniji cilj rada je ukazati na specifičnosti odabira kadrova za obavljanje poslova u oblasti sigurnosti, kao i na posebnosti obrazovnog procesa koji mora biti prilagođen određenim djelatnostima.

Metodologija/Dizajn: Metodološki rad je usmjeren na analiziranje mogućnosti implementiranja raznih naučnih dostignuća u odabiru i radu kadrova službi sigurnosti. Sintetiziranjem nastoji se ponuditi funkcionalan naučni profil kadrova u odnosu za kompleksnost poslova kojima će se baviti.

Ograničenja istraživanja/rada: Rad je fokusiran na iznalaženje adekvatnog profila kadrova u oblasti sigurnosti i ne tretira mogućnost uopćavanja odnosno profila u drugim oblastima društvenog angažiranja.

Rezultati/Nalazi: Na osnovu analiziranih podataka i literature, ponuđen je model, koji prema mišljenju autora, predstavlja adekvatan postupak odabira kadrova za poslove sigurnosti. Unutar modela, na osnovu komparacija napravljeni su i specifični profili kadrova u odnosu na specifičnost određenih poslova.

Generalni zaključak: Na osnovu prognostičkih istraživanja, koncipiraju se buduće kadrovske potrebe po generacijama i po kadrovskim profilima, koji neposredno i neprekidno moraju da se inoviraju.

Opravedanost istraživanja/rada: Funkcija zaštite društva i njegovih vrijednosti treba biti povjerena sposobnim kadrovima, što je smisao i opravdanost ovog istraživanja.

Ključne riječi

sigurnost, kadrovi, kadrovska politika, profiliranje kadrova

UVOD

U savremenom demokratskom društvu država je subjekt koji raspolaže monopolom fizičkog nasilja – čime garantuje funkcionalno – realno postojanje poretka i reda, ustavnosti, zakonitosti i drugih važećih propisa. Ona preuzima i zaštitu društva i pojedinaca od ugrožavanja njihovih života i zdravlja, imovine, prava i dužnosti.

Ako je demokratska, država to čini posredstvom djelanja određenih institucija – preko bezbjednosnih integracija: Uprava, policija, vojska, carina, protivpožarna zaštita, i Pomoću institucija koje su u funkciji – kao što su to razne institucije i organizacije – npr. medicinske, obrazovne, sportske, umjetničke, i radne – koje su od posebnog interesa.

Rad i radni uspjeh zavise od okolnosti – uslova u kojim se djelanje institucije – organizacije odvija, od sposobnosti i kadrova i njihovih angažovanja u upravljanju, rukovođenju i izvršavanju zadataka, tj. od uspješnog obavljanja poslova iz okvira svoje nadležnosti, ovlašćenja i odgovornosti. Pojmovi i termini „nadležnost“, „ovlašćenje“ i „odgovornost“ odavno su opštepoznati kao i „zloupotreba ovlašćenja“, „prekoračenje ovlašćenja“, „neodgovorno ponašanje“, „nehat“, itd., što, ako se pojavi u djelanju bezbjednosnih institucija, nanosi trajnu štetu pojedinim subjektima, njihovim osnovnim zajednicama i grupama.

Gotovih kadrova za ovu vrstu djelatnosti nema prosto zato što sva znanja, umijeće i vještine nisu podjednako potrebne za obavljanje različitih poslova u raznim rangovima, u raznim starosnim dobima. Naprimjer, sa starošću opada brzina fizičkog reagovanja, te su to zadaci koji su sve manje pogodni za starije izvršioce. Nasuprot tome, sa starošću iskustvo raste, ali se postavlja pitanje u kojim poslovima, aktivnostima i akcijama iskustvo jeste a u kojima nije pozitivna stavka.

U djelatnostima bezbjednosnih institucija javljaju se izvjesne protivurječnosti u odnosu sa vlašću i samim sobom. Vlast je promjenljiva.

Najdemokratskijim državama se smatraju one u kojima ima ili više partija (političkih partija) koje se smjenjuju sa vlasti. Sa izborima i promjenom stranke (političke stranke ili koalicije) na vlasti, po pravilu mijenjaju se i „ministar unutrašnjih“ poslova odnosno nadležni ministar za policiju itd. i sa njim određeni čelnici u policiji. Policija koja je služila prethodnoj vlasti sada služi sadašnjoj vlasti i dospijeva u skladu sa zakonom koji sada važi i u situaciju da goni pojedine pripadnike nekadašnje vlasti. Pripadnici bezbjednosne strukture, u tom slučaju, sada dospijevaju u dvije neugodne situacije: a) prva je da se odreknu svog političkog građanskog prava; b) druga, da zadrži primjenu ovlašćenja prema građanima po zakonu protiv svojih nalogodavaca ili bivših nalogodavaca sa kojima su dijelili ili i sada dijele istu političku orijentaciju. Ova situacija, koja je trajna, zahtijeva posebnu vrstu moralnosti i poseban moral pripadnika institucija bezbjednosti. Ovaj moral nije identičan sa građanskim moralom u koji su ugrađeni interesi, vjerski sistem vrijednosti, nacionalni sistem vrijednosti itd. Osnovna determinirajuća vrijednost koja isključuje sve druge je važeći propis vlasti koji zapovijeda: progoniti – kažnjavati sve koji krše zahtjeve i naredbe propisa, a podržavati sve što važeći propis zahtijeva! Tako se ponekad zahtijeva da se izvršavaju propisi odnosno odredbe propisa društvenih sistema koji su borbom protiv njih oboreni.

KLJUČNE OSOBINE KADROVA

Moral pripadnika snaga bezbjednosti je specifičan još zbog nekih odredaba, kao što su tolerancija, mir, uzajamnost, red, itd. Nasuprot zahtjevima proklamovanog građanskog morala, osnovni zahtjevi morala u obavljanju bezbjednosnog djelanja su borba (dakle, netolerancija) protiv svih vidova ugrožavanja poretka i države, institucije bezbjednosti su i dio snaga države. One su zaštita ugrožavanja društva, individua i njihove imovine i prava. U tom procesu zaštite nema tolerancije prema ugrožavateljima. U procesu njihovog suzbijanja mora se koristiti nasilje (Srdić, 1975, s. 79).

Očigledno je da svi ljudi nemaju i ne mogu kao ličnosti imati takav moral ni ponašati se u skladu sa njim. Jer, kadar je oformljena ličnost sposobna za uspješno obavljanje određenih poslova i zadataka. Upravo je zato kadrovska politika bitna djelatnost u svakoj organizaciji. A nesporno, bezbjednosne institucije su visoko organizovane na principima i pravilima subordinacije. Tu nailazimo na dva problema.

Prvi problem je što su pripadnici (kadrovi) bezbjednosnih institucija lica čiji je radni odnos zasnovan na ugovoru između konkretnog pojedinca i institucije. Tako sklopljen ugovor, na osnovu kolektivnog ugovora sa sindikatom, ima karakteristike civilnog ugovora koji omogućava radniku da ga raskine kad utvrdi da je postao nepovoljan po njega. Takav ugovorni status ne odgovara principima subordinacije. To je jedan od bitnih razloga da se pri zasnivanju odnosa detaljno provjeri karakter i moral svakog pojedinca, kao i da se procedura prijema strogo sprovodi (Orlić, 2005, str. 6-7). To otvara i drugi problem: komisija koja sprovodi proceduru prijema kadrova u profesionalnu bezbjednosnu službu mora biti nepristrasna i veoma kompetentna, što u svakom pojedinačnom slučaju zahtijeva da svaki član komisije mora dobro poznavati odgovarajuća teorijska i istraživačka saznanja i raspolagati relativno bogatim iskustvom adekvatnog sadržaja. Ovim se ne zalažemo da članovi komisije budu stariji penzioneri, mada penzionere ne isključujemo, već sugeriramo da se prije imenovanja u komisiju procijeni i provjeri stvarna sposobnost svakog člana komisije. Štaviše, proceduri prijema mora da prethodi detaljno obrađen profil „kadra“ koji se „prima“ u bezbjednosnu službu, što znači da se za svaki dio – segment posla koji će obavljati, definišu odgovarajuće osobine, vještine i sposobnosti. Ne moramo dokazivati da su za poslove pozornika potrebne osobine, vještine i sposobnosti jedne vrste i nivoa kvaliteta, za specijalne jedinice druge vrste, za komandno osoblje treće vrste, itd. (Alispahić, 2011, s. 34).

Zasnivanje radnog odnosa mora se odvijati u dvije etape. Prva je ona koja se odvija odmah poslije podnošenja prijave, a druga je ona poslije prvog (preliminarnog) izbora. U drugoj, višemjesečnoj fazi obavlja se obuka i stvarna taktična provjera podobnosti kandidata za prijem u službu u odgovarajuću instituciju. Program rada u drugoj etapi je tajana, pa se njegovom realizacijom provjerava i diskretnost kandidata (Vidović, s. 260).

Ostaje nam još pitanje uloge policije u radu tužilaštva i pravosuđa. Naime, tužilaštvu su prva instanca verifikacija uspješnosti rada ostvarivanja uloge bezbjednosnih organa na unutrašnjem planu, dok je pravosuđe posljednja instanca. Naime, čitav proces zaštite od ugrožavanja društva, države, političko-pravnog i ekonomskog sistema, institucija, zajednica, grupa i pojedinaca, odigrava se u sljedećim fazama (Mihailović i Ristić, 2009, s. 375):

Preventivna faza, u koju spadaju:

- a) predviđanja mogućih i vjerovatnih ugrožavanja,
- b) donošenje propisa, organizovanje i osposobljavanje bezbjednosnih institucija za zaštitu od ugrožavanja i
- c) obuka građana za samozaštitu.

Kurativna – akciona faza organizovanog, sistematskog svakodnevnog djelanja na zaštiti od ugrožavanja putem:

- a) upozorenja,
- b) instrukcija,
- c) intervencija uz korišćenje manjeg ili većeg stepena nasilja – sve do fizičkog ranjavanja i ubistva.

Naročito je složen odnos između politike i organa bezbjednosti. U tom odnosu postoji jedna evidentna protivurječnost. Od članova (kadra organizacije bezbjednosti) zahtijeva se apolitičnost odnosno vanpartijnost, ali im se ostavlja pravo glasa i udruživanje u razne organizacije kao što su sindikati, razne konfesije, kulturno – umjetničke i sportske organizacije. Sve ove organizacije (čak i „Crveni krst“ i „Crveni polumjesec“) u svom djelanju imaju ideološko – politički aspekt koji može biti saglasan ili nesaglasan sa aktuelnom ideologijom bezbjednosnih snaga. Nasuprot tom zahtjevu, bezbjednosni organi (ibid. 379):

- a) ostvaruju određenu politiku,
- b) veoma utiču na formiranje i ostvarivanje određene politike,
- c) veoma zavise od politike.

Iako je protivurječnost evidentna, ona se, poslije dubljeg proučavanja, može smatrati prirodnom. Pojam „nacionalni interes“ je opštepoznat i priznat u političkom vokabularu, mada u višee nacionalnim državama označava državni interes i to zvanični interes koji je formirao vrh partije na vlasti – koji je, po pravilu, i državni vrh. Tako formulisan „nacionalni interes“ ne mora biti i interes naroda kako ga zaista narod shvata, što se vidi i iz izbornih rezultata koji kroz određene izborne sisteme mogu da obezbijede tzv. „lažnu većinu“ (Cotton, M. i sar., 2010, s. 69).

Vladajuća politička struktura je i neposredno nadređena bezbjednosnim strukturama preko određenog ministra i ministarstva i određenih šefova bezbjednosnih snaga koje oni postavljaju. U tom smislu, sistem bezbjednosti ima naglašenu političku ulogu, kako oni koji štite unutrašnji pravno politički i ekonomski poredak djelanjem unutar države, tako i oni koji djeluju u inostranstvu kao tajne obavještajne i kontraobavještajne službe. Sve su one angažovane na „zaštiti i ostvarivanju nacionalnog interesa“. Kadrovi ovih službi zato ne smiju biti u odnosima konflikta, već u odnosima saradnje, ako je to ikako moguće (Mandić, 2003, s. 211).

Uloga kadrovske politike, što je trajna djelatnost, je da kontinuirano rješava probleme neusaglašenosti i funkcionalne koordinacije.

Razmotrimo još jednom pojam i termin podobnosti za rad u organima sigurnosti – bezbjednosti. Osnovano je smatrati da je u osnovi podobnosti specifična vrsta inteligencije u spoju sa posebnom izraženom osjetljivošću organa (čula opažanja – čula vida, sluha, ukusa, mirisa i dodira), izvanredno pamćenje, kao i ono što se naziva intuicija (Rot, 1966, s. 325).

Ovakvo određenje podobnosti još uvijek nije dovoljno precizno i jasno. Podobnost o kojoj mi ovdje govorimo jeste podobnost ličnosti za ispunjenje – uspješno izvršenje zadataka ili posla u određenom vremenu, na određenom prostoru i u određenim uslovima. Zato se i postavlja pitanje: postoji li univerzalna podobnost? Odgovor koji se nameće jeste da univerzalne podobnosti

nema, jer se odmah nameću bar dva pitanja: čija podobnost – jednog pojedinačnog subjekta, para subjekata, tima subjekata, veće organizovane jedinice subjekata, itd. Nesporno je da je sposobnost pojedinca veoma različita od podobnosti heterogene, spontane neorganizovane grupe i organizovane jedinice za uspješno djelovanje kojim treba postići definisani zadatak.

U prethodnom izlaganju pomenuli smo posao i zadatak. Na osnovu praktičnih iskustava, posao je proces kontinuiranog svrsishodnog djelanja na ostvarenju cilja. To je cjelina smisljeno povezanih radnji i postupaka koji čine ostvarivanje (po pravilu) željenog (poželjnog) rezultata. Posao se može shvatiti i u užem i u širem smislu:

- a) kao komponenta rada;
- b) kao sistematizovan skup srodnih međusobnih zadataka, itd (Turudija, 1990, s. 76).

Posao je hijerarhijski organizovan proces u kome postoje naredbodavac i izvršioци, zadaci i izvršenje zadatka. Posao je i funkcionalan odnos među ljudima.

Zadatak je konkretno određen dio ukupnog posla. Ako profesija ili zanimanje podrazumijeva obavljanje više poslova istovremeno, kao što je, naprimjer, prepisivanje gdje se istovremeno čita i piše, zadatak se po pravilu može sastojati iz više segmenata raznih poslova. U stvari, svaki poseban zadatak, koji se obavlja po posebnom nalogu, a ne u okviru rutinskog ponašanja u svakodnevnom procesu rada – djelanja, ima ustaljenu strukturu procesa izvršenja. Ta struktura izgleda ovako (Goleman, 2007, s. 97):

- 1) ovlašteni nalogodavac shvata zadatak kao skup radnji neophodnih za postizanje cilja;
- 2) iz iskustva i raspoloživog znanja konstatuje potrebne osobine i sposobnosti neophodne za obavljanje radnji i postupaka uz korištenje određenih sredstava;
- 3) provjerava kakvim kadrovima raspolaže;
- 4) odabire izvršitelja (izvršitelje) zadatka;
- 5) informiše i objašnjava zadatak izvršitelju (izvršiteljima) zadatka i način izvještavanja i, na kraju, ocjenjuje izvršenje zadatka.

Ocjenjivanje izvršenja zadatka je veoma složen i odgovoran proces koji obavlja nadležno kompetentno lice.

FORMALNI OKVIR KADROVSKE POLITIKE

Poslove i zadatke zaposlenih u institucijama bezbjednosti kao i vrednovanje njihovog rada i njihovih poslova i zadataka reguliše akt koji se najčešće naziva sistematizacija radnih mjesta. Naravno, to nije jedini akt – njemu prethodi niz državnih propisa, a i ovaj akt može biti državni propis, zavisno od karakteristika države. Međutim, i kada taj akt postoji kao državni, on ne reguliše organizaciju tzv. „komunalne policije“.

Nesporno je da je akt (dokument – eksterni i interni propis) veoma značajan i veoma složen za donošenje. On kreće od idealne zamisli profila radnika bezbjednosti, njegovih idealnih osobina, idealnih sposobnosti, idealne moralne uravnoteženosti. U stvarnosti, takav idealni tip se ne može pronaći. Jednostavno, sposobnosti i osobine raznih pojedinaca su različite i kada im je prosječna sposobnost ista. Pominjući prosječnu sposobnost moramo da ukažemo da je prosječna sposobnost izvedena kategorija koja se matematički može izračunati, odnosno, računski izvesti. Procedura utvrđivanja prosječne sposobnosti može da teče ovako (Srđić, 1975, s. 346):

1. Utvrditi minimum kriterijuma određene sposobnosti koja je neophodna za obavljanje određenih poslova – zadataka i način mjerenja. Naprimjer, za obavljanje uloge pozornika koji obavlja noćnu službu neophodan je maksimalno oštar vid, sluh, itd. – dakle, maksimalna sposobnost opažanja odgovarajućih organa. U vezi sa čulima opažanja postoje određena medicinska mjerila, aparati i procedure mjerenja, te se te sposobnosti mogu izmjeriti i vrednovati.

Nasuprot tome, rad u funkcionalnoj analitičkoj službi ne zahtijeva visok nivo fizičkih sposobnosti, već određenih intelektualnih sposobnosti.

2. Da bi se mogla prosječna sposobnost izmjeriti, sistematizacija radnih mjesta treba biti dodata kao opis svakog radnog mjesta do djelanja. Šta ovaj zahtjev faktički znači? Očigledno je da mnoštvo pojedinaca u bezbjednosnim organima radi na istim poslovima i na zadacima. Međutim, neki od njih to obavljaju na definisanom mjestu i u određeno radno vrijeme, pa ćemo ta radna mjesta nadalje nazivati statična radna mjesta. Mi bismo ta statična radna mjesta razlikovali kao intenzivno aktivna, aktivna i mirujuća. Intenzivno aktivna radna mjesta su, naprimjer, analitičke službe koje i preventivno istražuju moguća ugrožavanja na određenom prostoru i u određenom vremenu. Aktivnim radnim mjestima smatramo ona koja su u položaju prihvata, podrške i kontrole, a mirujuća ona koja su rezervna i humanitarna.
3. Mada je nemoguće opisati kolektivnu odredbu radnog mjesta kada mnoštvo subjekata u jednom masovnom sistemu obavljaju iste poslove i zadatke, ipak je korisno da svaka institucija kao organizovani sistem, ima svoju sistematizaciju radnih mesta. Nije li to, možda, rasipanje snaga, vremena i sredstava? Odgovorićemo pitanjem: Da li sve bezbjednosne institucije rade u istim uslovima i rješavaju iste bezbjednosne probleme? Ako nije tako, sve bezbjednosne institucije treba da imaju odgovarajuće sistematizacije radnih mjesta.
4. Poseban je problem definisanja dinamičnih, elastičnih radnih mjesta, kakve su većina u bezbjednosnim službama. Kako, naprimjer, definisati radno mjesto agentu određene obavještajne službe koji obavlja određene zadatke u inostranstvu ili licu (licima) koji obavljaju zadatke progona kriminaliteta na međunarodnom planu? Taj problem se relativno lako rješava tako što se utvrdi krug zadataka, popis nužnih znanja i sposobnosti, ovlaštenja i odgovornosti, rang u hijerarhiji i odgovarajuća naknada. U tim specijalnim bezbjednosnim službama mogu postojati i tzv. „prikrivajuća“ radna mjesta. Nije tajna da u mnogim slučajevima određena radna mjesta popunjavaju članovi obavještajnih službi.
5. Radna mjesta definisana u sistematizaciji, imaju dvije bitne funkcije:
 - 1) prva funkcija im je da jasno definišu podjelu uloga i funkcija svakog pojedinca i svake grupe u sistemu podijeljenog rada u skladu sa osposobljenošću;
 - 2) zaštitnu ulogu i funkciju subjekta jer:
 - a) informiše predmetnog subjekta o njegovim dužnostima i odgovornostima, ali i
 - b) nalogodavca o tome šta se može legalno zahtijevati od potčinjenog.

Naime, radno mjesto u praksi uvažava koncept „nivoa prosječne sposobnosti“ jer niko ne može da zasnuje radni odnos ako ne dokaže da postiže taj nivo. Nedostatak nivoa prosječne sposobnosti je u tome što je to rezultat raznih sposobnosti – pri čemu se nedostaci u jednim mogu kompenzovati visokim drugim sposobnostima. Međutim, dobro definisano radno mjesto jasno i deciderano saopštava pojedinačno koje sposobnosti i kog nivoa subjekt mora imati i koje se na tom radnom mestu ne mogu kompenzirati (Milosavljević i Mijanović, 2011, s. 51).

Odnos radnog mjesta, direktno ili indirektno, daje i opis rezultata koje osoba treba da postigne izvršavajući naložene mu zadatke. Bez te odredbe nema uslova za vrednovanje efekata rada izvršilaca i nalogodavaca kao pojedinca i sistema kao cjeline. I to je jedan razlog više da se sistematizacija radnih mjesta formira za svaku instituciju posebno u okviru opštih i zajedničkih standarda.

Na osnovu rečenog, evidentno je da se u opisu radnih mjesta moraju posebno naglasiti i specijalne sposobnosti, znanja i vještine. Naprimjer, u zimskom turističkom mjestu, svaki saradnik bezbjednosne institucije mora da bude veoma vješt u skijanju, a u riječno – morskoj policiji, u plivanju, veslanju, jedrenju i upravljanju motornim čamcem.

Iako smo naglasili potrebu za donošenjem sistematizacije radnih mjesta i njenu ulogu kao akta (dokumenta), to nije ni samostalan ni dovoljan akt. Za vođenje kadrovske politike neophodno je sistematizaciju radnih mjesta povezati sa pravilima službe i sa aktima kojima se regulišu primanja, nagrade, priznanja i kazne, kao cijeli disciplinski postupak (Aranson, i sar., 2005, s. 112). Najkraće rečeno, sistematizacija radnih mjesta je središnja tačka povezivanja i ukrštanja unutrašnjeg i spoljnog pravnog sistema kojim se sistematski i sistemski povezuju u cjelinu zahtjevi za osobinama, sposobnostima i emocionalnošću subjekata na radnim mjestima sa sposobnošću da ih ti subjekti primjenjuju uvijek u skladu sa važećim propisima, u skladu sa svojim ovlaštenjima i odgovornostima. Kada neće ili ne mogu tako da se ponašaju, treba da promijene zanimanje i mjesto u okviru profesije ili da budu odstranjeni.

POSLOVI KOJI ZAHTIJEVAJU PROSJEČNE OPŠTE SPOSOBNOSTI

U literaturi koja se bavi problematikom ljudskog rada uobičajeno je da se rad definiše kao složena psihofizička, ciljna, svjesna i svrsishodna djelatnost ljudi kojim se proizvode određene društvene vrijednosti (materijalne, intelektualne i duhovne) kojima čovjek zadovoljava lične i društvene potrebe. Tako definisan, rad se dijeli na fizički i intelektualni, proizvodni, uslužni, administrativni, umjetnički, itd. Za naša razmatranja mnogo su važnije podjele na kreativan (stvaralački) i rutinski rad (Katz i Kahn, 1978, s. 412).

U „Psihologijskom rječniku“ (325), pod odrednicom rad kaže se: “Svrsishodna i organizirana čovjekova aktivnost usmjerena postizanju nekih korisnih učinaka kojima se zadovoljavaju različite individualne i društvene potrebe, rad je doprinio oblikovanju čovjeka i predstavlja osnovni uvjet njegovog opstanka i društvenog razvoja.« Zbog toga se mnoge znanstvene discipline bave proučavanjem ljudskog rada. Proučavanjem psihologijskih aspekata rada bavi se disciplina koja se, zavisno od aspekata koji se želi naglasiti, različito naziva: psihologija rada, psihofiziologija rada ili industrijska i organizacijska psihologija. To je grana primjenjene psihologije, ali je istovremeno i sastavni dio ergonomije.

Prvu podjelu koju smo pomenuli, bila podjela na fizički (manuelni) i na intelektualni rad. Ako se upitamo da li je moguć samostalan rad pojedinca kao čisto fizički, konstatovaćemo da ljudski rad nikada nije isključivo fizički. Da bi trošenje energije bio rad, trebalo bi (Blagojević, 1979, s. 523):

- 1) utvrditi da je određen rad potreban;
- 2) tim radom ostvariti cilj;
- 3) da je za obavljanje potreban alat;
- 4) da je potreban materijal koji će se upotrijebiti, itd.

Dakle, rad kao društvena pojava mnogo je složenija u realnosti nego u iskazanim zamislima opšteg karaktera.

Šta je i kakav je rad pripadnika bezbjednosnih organizacija? Tri su početne odrednice toga rada (Termiz i Milosavljević, 2008, s. 217):

- 1) to je djelanje opasno po zdravlje i život – neprekidno izloženo ugrožavanju;
- 2) to je rad koji zahtijeva natprosječnu inteligenciju, usmjerenu na ostvarivanje zaštite od ugrožavanja i samougrožavanja ljudi;
- 3) to je visoko stručan rad u kome pogreška izaziva mnogostruke negativne posljedice po društvo;
- 4) to je rad koji ne može uspješno da obavlja svaki prosječan čovjek, a pogotovu ne čovjek koji je:
 - a) plašljiv;
 - b) nedovoljno čvrstog morala;
 - c) koristoljubiv i častoljubiv;
 - d) konfliktna ličnost i pristrasna ličnost;
 - e) nedovoljno visprena ličnost;
 - f) nedovoljno fizički i mentalno snažna ličnost.

Naredni kriterijumi u vrednovanju rada – djelanja pripadnika bezbjednosnih institucija je složenost rada. Ma kako se u literaturi definisala složenost rada, pod njom se podrazumijeva djelanje koje zahtijeva korištenje više raznovrsnog i dugotrajnijeg osposobljavanja u raznim psihofizičkim oblastima i u oblastima emocija. To je rad koji zahtijeva određeni nivo raznovrsnih znanja i vještina iz oblasti određene struke radi izvršenja stručnih poslova i zadataka (Alispahić, 2011, s. 36).

POSLOVI KOJI ZAHTIJEVAJU POSEBNE SPOSOBNOSTI

Svi poslovi struka (stručni poslovi) koji zahtijevaju, poslije osnovne osmogodišnje ili desetogodišnje škole obuku od još 4 (četiri), 6 (šest) ili 7 (sedam) godina, zahtijevaju posebne sposobnosti. To je, u prvom redu, viši stepen inteligencije od prikaza u prethodnom pasusu. Naravno, svi nabrojani stepeni nisu istog ranga najniži jer, u ovom slučaju srednješkolski rang, ali pojačan aktivnim znanjem dva strana jezika i znanjima za pružanje pomoći građanima i znanjima i vještinama u oblasti korištenja oružja, boričakih vještina, upravljanja vozilima, prepoznavanja isprava i opravdano sumnjivih lica.

Grupa sa šest ili sedam godina obrazovanja je lice koje je usavršavalo i usavršilo prethodno navedena znanja i pokazalo sposobnosti i podobnosti za samostalno djelovanje i predvođenje grupe i posebno organizovane jedinice u dejstvu određenog ranga. U ovu grupu mogu spadati određena lica za završenim fakultetom bezbjednosnog smjera, mada to nije uobičajeno (ibid.).

Razlike u ovoj grupi lica ispoljavaju se formalno kroz činove, i u praksi kroz:

- a) godine staža, čime se vrednuje stečeno iskustvo i
- b) kroz razna druga priznanja.

Poslovi koji zahtijevaju posebne sposobnosti mogu biti i poslovi raznih lica u funkciji bezbjednosnih službi. U vezi s nivoima obrazovanja i osposobljavanja za obavljanje raznih, a naročito bezbjednosno operativnih službi, moramo imati u vidu i konkretne poslove (njihovu strukturu) i karakteristike izvršilaca tih poslova. Naprimjer, starost – trajanje staža i trajanje obrazovanja

mogu biti jako korisni, a ne i štetni po operativne sposobnosti subjekta. Međutim, za lice koje u izvršavanju svog zadatka mora da koristi svoje fizičke sposobnosti, vrijeme obrazovanja bez prakse je pogubno jer sa starošću opadaju pokretljivost, hitrina, a poslije četrdesete godine i fizička snaga i izdržljivost. To otvara dilemu odnosa između obrazovanja i prakse, između intelektualnog i fizičkog, između iskustvenog i prenijetog znanja i učenja.

U tom smislu, sistem praćenja talenata i kontinuiteta bezbjednosnog školovanja nije samo razložen i opravdan, nego sistem koji ima prednosti.

POSLOVI KOJI ZAHTIJEVAJU SPECIJALNE SPOSOBNOSTI

Poslovi koji zahtijevaju specijalne sposobnosti ne mogu se jedinstveno razmatrati zato što su neke od njih parcijalni fizički talenti, drugi su psihofizičke vještine, treće su intelektualni potencijali.

U oblasti bezbjednosti, poslovi koji zahtijevaju specijalne sposobnosti sljedeći (Alispahić, 2009, s. 64):

- 1) poslovi planiranja;
- 2) poslovi upravljanja;
- 3) poslovi ocjenjivanja, procjenjivanja i vrednovanja i
- 4) poslovi instruiranja.

Ovi poslovi se trebaju smatrati veoma složenim i odgovornim za ukupan proces ostvarivanja bezbjednosti – sigurnosti. Nije teško primijetiti da su ovo pretežno intelektualni poslovi, mada je u bezbjednosnim zadacima bitan efekat izvršenja zadatka.

Osim toga, jasno je da su ovi poslovi pretežno istraživačko – prognostičkog karaktera koji, ne samo da zahtijevaju veoma visoku inteligenciju, već veoma visoke nivoe inteligencije za sve segmente poslova i zadataka koje treba izvršiti. Pogledajmo to na primjeru planiranja.

Planiranje rada na bezbjednosti postoji na nivou države, na nivou konstruktivnog dijela države i na lokalnom nivou. Planiranju uvijek prethode dvije važne ocjene. Prva je ocjena situacije u bezbjednosti u svim bezbjednosnim službama na teritoriji države i drugih administrativnih nivoa. Druga je ocjena kadrovske situacije. Dva su bitna dokumenta na kojima se ova ocjena zasniva (Ibid. 89):

- 1) prošlogodišnji plan o ciljevima i rezultatima u oblastima bezbjednosti, i o uslovima u kojima taj plan trebamo izvršiti, i
- 2) izvještaj o izvršenju prošlogodišnjeg plana, s posebnim prikazivanjem i proučavanjem razloga odstupanja od plana.

Za kadrovsku politiku najvažnija pitanja uključuju:

- a) dovoljan broj kadrova u organizacionim jedinicama;
- b) odgovarajuća struktura kadrova prema svojstvima zadataka jedinice i pojedinca;
- c) obučenost kadrova i rukovodstva i njihov međusobni odnos;
- d) odnos stanovništva i bezbjednosnih kadrova;
- e) opremljenost bezbjednosnih kadrova i zadovoljstvo bezbjednosnih kadrova svojim položajem;
- f) eventualno postojanje nepouzdanih i korumpiranih kadrova, itd.

Ako su izvještaji pisani istinito i ako je provjera potvrdila istinitost izvještaja, onda je izvještaj o izvršenju prošlogodišnjeg plana prihvatljiv osnov za izradu plana za narednu godinu.

Plan kadrova za jednu godinu nije funkcionalan za obrazovanje bezbjednosnih kadrova. Htjeli mi to ili ne, obrazovanje se mora na duži rok planirati i programirati, zatim pripremati i izvoditi, a osposobljeni po određenim programu će dugoročno, čak doživotno to primjenjivati – istina selektivno i možda izmijenjeno u primjeni, saglasno svojoj osobenosti.

Ako su uočeni nedostaci u znanju i obučenosti kadrova, u njihovoj inteligenciji, onda se odmah po otkrivanju te situacije mora činiti sljedeće (Klajn i Šipka, 2008, s. 382):

- 1) pripremiti i primijeniti dopunski program obrazovanja i uvježbavanja;
- 2) provjeriti efekte primjene dopunskog programa.

Moguće je da je nedostacima doprinijela neodgovarajuća opremljenost.

Planiranje je samo jedna od neophodnosti života savremenog čovjeka i svijeta u kome svakodnevno jača međuzavisnost svih, jačaju moći društva, a time moćni i veliki postaju sve moćniji i što je savremeno korišćenje bezbjednosnih snaga sve složenije i upitnije.

ZAKLJUČAK

Ako prihvatimo činjenicu da su kadrovi ljudske, razumne, emocionalne, voljne, inteligentne ličnosti koje treba da budu u ulozi stvaraoca i održavanja sistema društvenih vrijednosti, tim prije imaju posebnu ulogu i značaj u radu obavještajno sigurnosnih agencija.

Kadrove za potrebe službe treba „tražiti“ još u vremenu – dobu kada se ličnost formira i iskazuje određene afinitete, sklonosti i vještine koje služba treba za uspješan rad.

Osobe (kadrovi) da bi bile „interes“ obavještajne službe treba da imaju prirodnu obdarenost/ psiho-fizičke sposobnosti, razne vrste talenata, te sklonost – interes za rad u službama sigurnosti.

Kod „izgradnje“ kadrova za potrebe službi sigurnosti nužno je proučiti sistem sigurnosti i proučiti kadar koji ga čini, imajući u vidu postignute rezultate.

Na osnovu prognostičkih istraživanja, koncipiraju se buduće kadrovske potrebe po generacijama i po kadrovskim profilima, koji neposredno i neprekidno moraju da se inoviraju.

Na kraju treba istaći da kadrovi sigurnosnih službi moraju imati izražen visok stepen patriotizma za državu i lojalnost prema službi.

LITERATURA

- Alispahić, B. (2011). *Osnovi metodike rada obavještajno - sigurnosnih službi*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Arket, R. M. (2005). *Socijalna psihologija* (četvrto izdanje). Zagreb: Zagrebačka škola ekonomije i managementa – Mate.
- Blagojević, B. T. (1979). *Pravna enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija.
- Cotton, M., Dietr – Uhler, B. i Mastors, E. M. i Preston, T. (2010). *Uvod u političku psihologiju*. Zagreb: Mate.
- Goleman, D. (2010). *Emocionalna inteligencija*. Beograd: Geoploitika.
- Goleman, D. (2010). *Socijalna inteligencija, Nova nauka o ljudskim odnosima*. Beograd: Geopolitika.
- Katz, D. i Kahn, R. Z. (1978). „*The Social Psychology of Organizations*“. New York.
- Klajn, I. i Šipka, M. (2008). *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Kreč, D. i Kračfild, R. (1996). *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Mandić, T. (2003). *Komunikologija – psihologija komunikacije*. Beograd: Clio.
- Mihailović, D. (2010). *Psihologija rada i organizacije*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- Mihailović, D. i Pristić, S. (2009). *Organizaciono ponašanje*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- Mihailović, D. i Ristić, S. (2011). *Liderske kompeticije*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- Milosavljević, G. i Mijanović, M. (2011). *Kreativne metode i tehnike u obrazovanju*. Beograd: FPN.
- Orlić, R. (2005). *Kadrovski meadžment*. Beograd: Zoran Damnjanović i sinovi.
- Petz, B. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Rot, N. (1996). *Psihologija ličnosti, zavod za izdavanje udžbenika, Socijalističke republike Srbije*, Beograd.
- Srdić, M. (1975). *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija.
- Termiz, Dž. i Milosavljević, S. (2008). *Analitika I tom*. Lukavac.
- Turudija, S. M. (1990). *Psihologija rada u savremenoj organizaciji preduzeća (peto izdanje)*. Jugoslovenska estrada.
- Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada – lično izdanje*. Beograd.

PERSONNEL SUITABILITY FOR EMPLOYMENT IN SECURITY AGENCIES

Review Paper

Abstract

Reason(s) for writing and research problem(s): Inspiration for this research paper stems from the fact that there is a lack of ready resources for the security realm because all the knowledge and skills are not equally required for variety of jobs in different ranks and age groups.

Aims of the paper (scientific and/or social): The most important goal of the research paper is to shed light on characteristics of the personnel selection in the realm of the security, as well as on the specifics of the education process that has to be adapted to specific activities.

Methodology/Design: Methodological work seeks to analyse the possibilities of implementing various scientific achievements in selection and work of security services' personnel. By synthesising, we aim to propose a functional scientific profile of personnel in relation to the complexity of jobs they are to do.

Research/paper limitations: The paper focuses on defining an adequate personnel profile in the field of security and it does not discuss the possibility of generalizing related profile in other field of social action.

Results/Findings: On the basis of analysed data and bibliography, a model is proposed that, according to the authors' opinion, presents the adequate procedure of personnel selection for the jobs within the security realm. Within this model, on the basis of comparison, specific profiles of personnel have been derived in relation to the specifics of certain jobs.

General conclusion: On the basis of prognostic research, future personnel needs are conceptualized in accordance with generations and personnel profiles, which directly and continually have to be innovated.

Research/paper validity: The function of protection of the society and its values has to be assigned to capable personnel, which is the purpose and justification of this research.

Keywords: Security, personnel, human resources strategy, personnel profiling

Podaci o autoru

Dr sc. Bakir Alispahić, docent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

E-mail: balispahic@fkn.unsa.ba.

UPRAVLJANJE IMOVINOM STEČENOM KRIVIČNIM DJELIMA U MEĐUNARODNOM I POREDBENOM PRAVU

Pregledni naučni rad

Eldan MUJANOVIĆ
Darko DATZER
Nermin KADRIBAŠIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Oduzimanje imovinske koristi stečene krivičnim djelima je mjera odavno prisutna u pravnim sistemima i predstavlja instrument za ostvarivanje načela da niko ne može ostvariti korist protupravnim ponašanjem. Unatoč napretku zadnjih godina, i dalje se u njezinoj primjeni nailazi na poteškoće. Učinkovito oduzimanje imovinske koristi podrazumijeva ponajprije sveobuhvatan pravni okvir koji uređuje sve aspekte postupka, počev od identifikacije, preko privremenog i trajnog oduzimanja, pa sve do upravljanja sa oduzetom imovinom. Dio problema u primjeni ove mjere zasigurno leži u neadekvatnom i fragmentiranom pravnom okviru kojim se uređuje upravljanje oduzetom imovinom. Rad se bavi pregledom relevantnih rješenja u međunarodnom i poredbenom pravu.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Prikaz odredaba relevantnih međunarodnih konvencijskih i drugih dokumenata u oblasti upravljanja privremeno i trajno oduzetom imovinom može poslužiti za zaključivanje što se smatra standardima u odnosnoj oblasti, te za ustanovljavanje sličnosti i razlika analiziranih pravnih sistema.

Metodologija/Dizajn: Rad predstavlja komparativno-pravni i dogmatsko-pravni prikaz odredaba iz odabranih međunarodnih konvencija i pravnih sistema. Međunarodni konvencijski i drugi dokumenti su izabrani imajući u vidu njihov značaj u međunarodnom pravu i činjenicu da se makar posredno bave upravljanjem imovinske koristi stečene krivičnim djelima. Nacionalni pravni sistemi odabrani su na temelju pravne tradicije, prisutnosti mjere oduzimanja u praksi, kao i sličnosti sa domaćim pravnim rješenjima.

Ograničenja istraživanja/rada: Obim rada nije dopustio bavljenje većim brojem pravnih dokumenata i rješenja. Zaključci o rješenjima koja jesu analizirana temeljili su se na javno dostupnim dokumentima. Za očekivati je, međutim, da su potankosti materije upravljanja uređeni podzakonskim pravnim okvirom, koji nije javno dostupan i nije mogao biti analiziran.

Rezultati/Nalazi: Analizirani međunarodno-pravni okvir sugerira da je državama potpisnicama međunarodnih konvencijskih i drugih dokumenata prepušteno na koji će način osigurati sveobuhvatan sistem identifikacije, ulaženja u trag, zamrzavanja ili zapljene imovine u svrhu mogućega trajnoga oduzimanja. Rješenja iz međunarodnih konvencijskih i drugih dokumenata i pravnih akata pojedinih jurisdikcija predviđaju zamrzavanje i zapljenu kao tipične mjere privremenog oduzimanja, te prodaju kao tipičan oblik trajnog oduzimanja.

Generalni zaključak: Adekvatan pravni okvir pospješuje izricanje i primjenu privremenog i trajnog oduzimanja imovinske koristi stečene krivičnim djelima, što naročito podrazumijeva usklađenost propisa iz krivičnog, izvršnog, građanskog i drugih grana prava. Kako bi se povećalo povjerenje građana u pravni sistem, jako je bitno demonstrirati uspješnost sistema oduzimanja, te pogotovo da se oduzeta sredstva stavljaju na raspolaganje pojedincima i zajednicama od kojih su protupravno oduzeta.

Opravdanost istraživanja/rada: Pregled pravnih normi koje uređuju postupanje sa privremeno i trajno oduzetom imovinom vrijedan je pothvat u domaćoj pravnoj teoriji. Opis i pregled može biti od koristi kao orijentir za nadogradnju domaćeg pravnog okvira.

Ključne riječi

imovinska korist stečena krivičnim djelom, zamrzavanje, zapljena, upravljanje trajno oduzetom imovinom

UVOD

Polazeći od poznate činjenice kako se većina krivičnih djela čini sa isključivom ili pretežnom namjerom pribavljanja različitih oblika koristi, naročito one materijalnog karaktera, sasvim je opravdano i potrebno da se sa strane onih kojima je suzbijanje kriminaliteta stavljeno u zadatak i obavezu preduzimaju i takve mjere kojima će se od učinitelja krivičnih djela oduzeti protupravno stečena korist (Boucht, 2017). To podrazumijeva oduzimanje ne samo koristi izravno stečene krivičnim djelom, nego i one koristi u koju je ta izvorna korist promijenjena, imovine koja je sjedinjena sa legalno stečenom imovinom (do procijenjene visine koristi), imovine koja je proistekla iz izravno stečene koristi, kao i (u slučaju skrivanja, nedostupnosti na drugi način) oduzimanja novčane i druge protuvrijednosti ostvarene koristi (Kilchling, 2001). U nekim pravnim sistemima postoji mogućnost oduzimanja i druge imovine, dakle ne samo iz krivičnog djela povodom kojega se vodi konkretan krivični postupak, nego i svake imovinske koristi za koju se tek pretpostavlja da potječe iz istoga ili iz drugih krivičnih djela koja su prethodila ili koincidirala sa istim (Datzer, 2017). O kojim razmjerima oduzete imovine je riječ govori podatak da se godišnje oko 2,4 milijarde eura u Evropskoj uniji privremeno oduzme, te polovica tog iznosa trajno (Europol, 2016). Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom po svojoj prirodi naizgled djeluje kao relativno jednostavan institut koji se zasniva na općem pravnom i

civilizacijskom načelu prema kojem niko ne može zadržati na ovakav način stečenu imovinsku korist, no postoji niz argumenata koji, ipak, ukazuju da se radi o izrazito kompleksnoj materiji koja obuhvaća nekoliko različitih grana prava i pojedinih pravnih instituta koji u primjeni rezultiraju nizom poteškoća (Mujanović & Sarajlija, 2014).

Iako se radi o krivično-pravnoj mjeri, materiju oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom karakterizira i to što se u samom postupku pojavljuje potreba za primjenom velikog broja pravnih instituta, odnosno, propisa i procedura koji su izvankrivičnog karaktera ili čiji sadržaji su inkorporirani u ovaj postupak (Derenčinović, 1999; Ivičević Karas, 2011; Pavišić & Kunštek, 2010). Često se govori o četiri ključne faze, tj. stadija postupka za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima. To su istražna, sudska, faza izvršenja, te faza upravljanja sa trajno oduzetom imovinom (Mujanović, 2017). Potonjom se smatra **bilo koji oblik raspolaganja državnih organa oduzetom imovinom stečenom krivičnim djelom**, poput zabrane prijenosa i pretvaranja takve imovine, njezina čuvanja, skladištenja, korištenja, iznajmljivanja, davanja u zakup, prodaje, poklona, uništenja, povrata i svakog drugog oblika raspolaganja. Kao i kod glavnog krivičnog postupka u kojem se utvrđuju postojanje krivičnog djela, krivnja učinitelja za to djelo i izriču krivično-pravne sankcije,¹ i u postupku za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima² se pojedine faze nekada isprepliću, tj. preduzimaju se određene radnje kako bi se osigurale pretpostavke za učinkovito oduzimanje koristi u budućnosti, iskazane najprije kao radnje hitnog i privremenog osiguranja imovinske koristi u vidu blokade i/ili zapljene one imovine za koju se sa određenim stepenom sumnje vjeruje da predstavlja imovinsku korist bi mogla biti trajno oduzeta. Tako je moguće govoriti o specifičnostima upravljanja sa privremeno osiguranom (blokiranom i/ili zaplijenjenom) imovinom u odnosu na upravljanje sa imovinom koja je trajno oduzeta i kao takva postaje vlasništvo države. Jedna od ključnih razlika se odnosi na namjeru korištenja. Kod privremenog upravljanja namjera je čuvanje integriteta imovine, sprječavanje opterećenja, otuđenja ili korištenja stvarnih prava iz „sporne“ imovine, te stvaranju pretpostavki za buduće izvršenje pravosnažne sudske odluke o trajnom oduzimanju ili vraćanju vlasniku ukoliko se donese odluka da se ipak radi o zakonito stečenoj imovini. Posebnost trajnog oduzimanja imovinske koristi ogleđa se (naročito u zadnje vrijeme) u namjeri korištenja oduzetih sredstava za suzbijanje kriminaliteta (npr. davanjem oduzetih vozila na raspolaganje policiji, uplatom novčanih sredstava u odgovarajuće proračunske stavke i sl.), poklanjanju, doniranju ili drugi sličan način davanju imovine u humanitarne, socijalne ili druge svrhe, i sl., čime se na simboličkoj ravni šalje poruka da se kriminal ne isplati i da država odgovorno distribuira svoje resurse.

Vettori (2006) smatra da je jedan od najproblematičnijih aspekata oduzimanja imovinske koristi stečene krivičnim djelima upravljanje. Nekoliko je razloga za takvo stanje. Manjkav zakonodavni okvir je jedan od glavnih razloga, koji, ako uopće postoji, uglavnom predviđa pasivno postu-

¹ Koji je subjektivni, tzv. ad personam postupak (Ivičević Karas, 2011; Pavišić & Kunštek, 2010). Svrha (subjektivnog) krivičnog postupka je utvrđenje krivnje ili nedužnosti za pretpostavljenu povredu javnog poretka, propisanu kao krivično djelo, čime se ostvaruje državna djelatnost javnog kažnjavanja i kroz autoritet sudske izrečene kazne u pravomoćnoj presudi otklanja neizvjesnost u odnosima između pripadnika društvene zajednice (Krapac, 2014).

² Koji je usmjeren na imovinu, tzv. objektivni ili in rem postupak (Ivičević, 2004).

panje sa oduzetom imovinom, poput čuvanja i skladištenja.³ Narav propisa kojim se uređuje upravljanje oduzetom imovinom varira, od krivičnih materijalnih i procesnih propisa, propisa o izvršenju krivičnih sankcija, posebnih zakona krivične i druge naravi, do podzakonskih akata (Vettori, Kolarov, & Rusev, 2014), čija heterogenost otežava stvaranje cjelovite slike o sistemu upravljanja. Imajući u vidu mnogo vrsta i oblika imovine koje podrazumijevaju specifične načine postupanja, često nije laka zadaća očuvati integritet i vrijednost oduzete imovine. Komplexnost u postupanju ilustrira i činjenica da predmetom oduzimanja mogu biti i pravna lica, čiji uposlenici često nisu angažirani poštujući radno zakonodavstvo, niti se primjenjuju propisi o zaštiti na radu i drugi relevantni propisi (United Nations Office on Drugs and Crime. Open-ended Intergovernmental Working Group on Asset Recovery, 2014). **Bez, dakle, pažljivo kreiranog pravnog okvira i adekvatnih resursa, i najuspješniji sistemi za oduzimanje imovine ostvarene krivičnim djelima mogu se smatrati neučinkovitim zbog nemogućnosti upravljanja imovinom** (Brun, Gray, Scott, & Stephenson, 2011).

Predmetna analiza se bavi pregledom politikâ u oblasti upravljanja sa privremeno i trajno oduzetom imovinom stečenom krivičnim djelima, koje su najprije sadržane u izvorima međunarodnog prava, tj. nekolicine obavezujućih (konvencije UN-a, Vijeća Evrope, te posebni izvori koji obavezuju države članice Evropske unije) i preporučujućih (preporuke FATF) dokumenata. Isto tako, analiza sadrži i pregled materije upravljanja sa oduzetom imovinom kako je uređena u nacionalnim zakonodavstvima i praksi pojedinih država koje uspješno primjenjuju ove instrumente u borbi protiv kriminaliteta. Posredno će se rad baviti i pregledom institucionalnih aranžmana kada je u pitanju organizacija poslova upravljanja sa oduzetom imovinom, bilo da se radi o specijaliziranim (centraliziranim ili decentraliziranim) državnim tijelima (agencije, uredi i dr.), organizacionim jedinicama u okviru postojećih institucija (direkcije, sektori, odjeli i dr.), ili, pak, izvan-državnim subjektima (treće osobe) na koje je preneseno pravo upravljanja (različite fizičke ili pravne osobe) oduzetom imovinom (Brun et. al., 2011). Za potrebe analize odabrane su države koje imaju golemo iskustvo u oblasti oduzimanja i upravljanja oduzetom imovinom (Republika Italija),⁴ veliki utjecaj u smislu pravne tradicije i rješenja (Ujedinjena Kraljevina i Savezna Republika Njemačka) (Bayer, 1995; Krapac, 1995), te činjenice da se radi o susjednoj državi sa sličnim pravnim pristupom u odnosnoj materiji, no koja je stekla izvjesno iskustvo upravo u domeni upravljanja imovinom stečenom krivičnim djelima (Republika Srbija). Analiza može biti od značaja donositeljima odluka u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, u kojima je u trenutku pisanja rada u toku proces izmjene relevantnoga zakonodavnoga okvira, a pogotovo prilikom donošenja podzakonskih akata kojim bi se detaljnije uredila odnosna materija, a sve kako bi pravni okvir u ovoj oblasti u što je moguće većoj mjeri bio usklađen sa međunarodnim standardima i dobrim praksama.

³ Slabe kvalifikacije i nejasna odgovornost upravitelja su također neki od razloga, što rezultira značajnim padom vrijednosti oduzete imovine. Posao upravitelja, pogotovo ukoliko je oduzeta imovina pravni subjekt, dionice i sl., je neprivaćan i kompetentno, iskusno osoblje izbjegava involvirati se u isti (Vettori, 2006).

⁴ Republika Italija ima na snazi odredbe koje se tiču upravljanja oduzetom imovinom više od pedeset godina (Vettori, 2006).

OBLICI UPRAVLJANJA PRIVREMENO I TRAJNO ODUZETOM IMOVINOM STEČENOM KRIVIČNIM DJELIMA U TEORIJI I MEĐUNARODNOM PRAVU

a) Opći pregled oblika upravljanja privremeno i trajno oduzetom imovinom stečenom krivičnim djelima

Teorija i svjetska praksa prepoznaju nekoliko načina putem kojih se ostvaruju PRIVREMENE MJERE OSIGURANJA koristi za koju se sumnja da je stečena krivičnim djelima. Prvi se odnosi **zamrzavanje i zapljenu imovine**. Zamrzavanje ili blokada odnosi se na zabranu prijenosa, pretvaranja, raspolaganja ili premještanja imovine. Zapljenom se smatra privremeno preuzimanje čuvanja ili nadzora nad imovinom na temelju naloga koji izda sud ili drugo nadležno tijelo. Ona se smatra tipičnom mjerom koja je primjenjuje, a zamrzavanje jedino ako je zapljena nemoguća ili nije praktična, mada se i to u zadnje vrijeme mijenja u korist zamrzavanja (UNODC, 2017).⁵ Različita zakonodavstva predviđaju različita rješenja. Neke države odustaju od zapljene ako je vrijednost oduzete imovine niska.⁶ U nekim državama se specifični oblici imovine nakon zapljene dodjeljuju na upravljanje državnim organima koji su učestvovali u otkrivanju, poput carine (Alldridge, 2002).⁷ U Republici Hrvatskoj, npr., se opasnost za primjenu zamrzavanja i zapljene pretpostavlja, pa je na protivniku spomenutih mjera osiguranja da dokaže da opasnost od nemogućnosti ostvarenja ili barem otežanog ostvarenja oduzimanja imovinske koristi u budućnosti (Ivičević Karas, 2011).

Budući da se konačna odluka o oduzimanju donosi na kraju postupka, u nekim zakonodavstvima nije moguća prodaja ili slično postupanje sa privremeno oduzetom imovinom prije pravomoćne sudske odluke, dok u nekima jeste. Ako jeste, **prodaja**⁸ je moguća naročito kod imovine podložne propadanju (kao npr. prehrambeni proizvodi, prekursori za lijekove), brzo gube na vrijednosti (npr. brodovi ili letjelice, životinje), njihovo skladištenje prelazi vrijednost same imovine, teško ih je održavati (motorna vozila, hemijske materije, predmeti koji zahtijevaju posebne uvjete čuvanja, i sl.). Ovlasti za prodaju daju se ili upravitelju imovinom ili sud donosi takve odluke na prijedlog privremenih upravitelja (Brun et al., 2011). Postupak prodaje najčešće uključuje aukciju koja uz najmanje troškove osigurava maksimalnu vrijednost, jednostavnost ustupanja imovine kupcu i transparentnost. Sredstva ostvarena prodajom se pohranjuju na račun suda, agencije za upravljanje oduzetom imovinom, fonda kojim za račun okrivljenika upravlja sudski namještenik, i sl.

Korištenje imovine do donošenja pravomoćne sudske odluke je neuobičajena mjera i rijetko se koristi, uglavnom zbog rizika od propadanja ili smanjenja vrijednosti koje može nastati zbog

⁵ U pregledu evropskih praksi, Forsaith, Irving, Nanopoulos i Fazekas (2012) navode da se zapljena preduzima uvijek kada postoji značajan rizik da će osoba koje se tiče oduzimanje ignorirati zabrane koje podrazumijeva zamrzavanje.

⁶ Npr. u Rumunjskoj agencija za upravljanje oduzetom imovinom plijeni samo pokretnine vrijedne više od 15.000 eura. Ako je vrijednost nekretnine manja od vrijednosti hipoteke i troškova prodaje, zapljena je u Švedskoj zakonski zabranjena (UNODC, 2017).

⁷ Tako npr. u Ujedinjenoj Kraljevini ovlaštenje za zapljenu i upravljanje sa pojedinim kategorijama imovine koja je bila predmet krijumčarenja pripada carinskim organima na osnovu Zakona o upravljanju carinama i akcizama iz 1979. godine.

⁸ Neki je nazivaju i „rana“ ili „anticipirana“ prodaja.

korištenja. Takve mjere se koriste u nekim latinoameričkim zemljama, no i tamo sa poteškoćama u praksi (UNODC, 2017). Glavna primjedba odnosi se na mogućnost zloupotrebe oduzete imovine od strane istražnih i drugih organa, smanjene motivacije za ispitivanje svih okolnosti delikata iz kojih potječe oduzeta imovina kako bi se ista mogla što duže koristiti, kao i troškova koji mogu nastati po državni proračun zbog umanjenja vrijednosti uslijed korištenja (Brun et al., 2011).

Većina zemalja predviđa mogućnost **uništavanja** imovine opasne po život i zdravlje pojedinaca ili zajednice. To naročito uključuje imovinu čije je držanje zabranjeno, poput krivotvorene ili krijumčarene robe. Također uključuje imovinu koja može biti upotrijebljena za vršenje daljnjih kriminalnih aktivnosti, poput laboratorijske aparature kojom se proizvode zabranjene opojne supstance, ili imovine nepodobne za prodaju (npr. zastarjela elektronička oprema). Tako se u Belgiji sve što ne može biti prodano ili reciklirano iz praktičnih ili pravnih razloga uništava (UNODC, 2017).

Ako se vlasništvo nad imovinom ne može pouzdano utvrditi do okončanja sudskoga postupka, to može uzrokovati probleme u troškovima održavanja i prevazići vrijednost imovine. Isto tako je moguće da se u postupku utvrdi da nema osnova trajnom oduzimanju, u kom slučaju je nejasno što učiniti sa imovinom. Problem su prepoznale neke države time što su odredile mogućnost zasnivanja vlasništva nad **napuštenom imovinom** od strane njihovih organa, najčešće nakon javnog poziva za utvrđivanje vlasništva. Obično se nakon toga imovina prodaje ili koristi u socijalne svrhe.

Kada se donese konačna sudska odluka o oduzimanju, također postoji nekoliko modaliteta postupanja sa TRAJNO ODUZETOM IMOVINOM. **Prodaja** je najčešći način postupanja sa oduzetom imovinom ostvarenom krivičnim djelima (Vettori et al., 2014). Na taj se način mogu osigurati sredstva za naknadu štete žrtvama kriminaliteta i konsolidiranje proračuna. Iako je prodaja tipičan način upravljanja sa trajno oduzetom imovinom, postoje brojni problemi. Cijene na javnim prodajama su dosta niske, počinitelji krivičnih djela ili s njima povezane osobe angažiraju se u kupovini predmeta koji su im oduzeti, a procedure traju dugo i složene su (Vettori, 2006).

Osoba kojoj se nalaže uplata sredstava u protuvrijednosti koristi ostvarene počinjenjem krivičnog djela obično sredstva uplaćuje u proračun ili na posebno otvoren račun ili fond, koja se onda **moгу preusmjeriti i donirati u svrhe suzbijanja kriminaliteta ili druge svrhe** (Forsait et al., 2012). Uplata u proračun izaziva dosta kritika, jer se na taj način gubi uvid u vezu sa krivičnim djelima povodom kojih se vrši oduzimanje. Posebno otvoren račun ili fond se određuje zakonski, uključujući i osobe i organe koje donose odluke o sredstvima nakon što se uplate. U Sjedinjenim Državama se, primjera radi, sredstvima iz takvog fonda finansiraju aktivnosti vezane za proces oduzimanja u drugim predmetima, kao i istražne aktivnosti (plaćanje informanti-ma, zajednički istražni timovi).

U nekim zemljama postoji mogućnost **iznajmljivanja imovine** koja je proistekla iz počinjenja krivičnog djela. Obično se iznajmljuju vrijedne nekretnine i slični oblici imovine (UNODC, 2017).

Poklon, donacija ili drugi sličan način davanja imovine drugim institucijama ili u humanitarne, socijalne ili druge svrhe također je jedan od načina postupanja sa trajno oduzetom imovinom. Na taj se način nastoji vratiti povjerenje građana u sistem vlasti i na posredan način uspostavlja imovinskopravno stanje prije počinjenja djela. Ovo je druga najčešća opcija postupanja sa trajno oduzetom imovinom u Evropskoj uniji (Vettori et al., 2014). Njezina prednost nad

drugim modalitetima, poput uplate u proračun i preusmjeravanja u fondove za suprotstavljanje kriminalitetu, je veća vidljivost upotrebe i mogućnost za građane da prepoznaju drugačiju svrhu koju oduzeta imovina na takav način poprima. Vettori (2006), međutim, u njezinom pregledu 15 evropskih jurisdikcija izvještava da i kada se neki od izloženih modaliteta primjenjuje, procedura je složena i traje dugo, a imovina često nije u najboljem stanju.

Slično prethodnom modalitetu je i **ustupanje na čuvanje i korištenje**. Za razliku od prethodnoga modaliteta, ustupanje na čuvanje i korištenje ne uključuje prijenos vlasništva na entitet kojemu se imovina ustupa. To može uključivati kuće koje se daju na korištenje osobama u nevolji (beskućnicima, građanima u slučaju elementarnih nepogoda, i sl.), davanje pokretnina na korištenje i obuku mladima, programe prevencije kriminaliteta, i sl. U Belgiji postoji mogućnost davanja na korištenje konfisciranih motornih vozila policijskim snagama (Vettori, 2006).

Uništenje se preduzima u slučajevima imovine koja se ne može prodati, ustupiti na korištenje i čuvanje, pokloniti ili iznajmiti. Obično se radi o imovini čije je držanje zabranjeno ili podliježe brzom propadanju, poput robe sa kratkim rokom trajanja, lijekova, droge, krivotvorene robe i sl. (Vettori et al., 2014).

b) Pregled oblika upravljanja privremeno i trajno oduzetom imovinom stečenom krivičnim djelima u međunarodnom pravu, preporukama i dobrim praksama

Konvencija Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnoga organiziranog kriminaliteta (2000) predstavlja značajan trenutak u naporima međunarodne zajednice u suprotstavljanju organiziranom kriminalitetu. Konvencijske odredbe koje se imaju cijeniti naročito važnim su one kojima se predviđa oduzimanje imovinske koristi putem identificiranja, privremenog oduzimanja i trajne deprivacije imovine ostvarene krivičnim djelima (Paoli, 2002). U čl. 14. navodi se mogućnost da države potpisnice ustanove okvir kojim se omogućuje raspolaganje oduzetom imovinom u skladu sa svojim domaćim pravom i upravnim postupcima. Drugim riječima, prepušta se državama potpisnicama da spomenutu materiju uredi samostalno i ne nameću se obaveze (UNODC, 2004). Također se navodi mogućnost uplate vrijednosti koristi ili sredstava koje su rezultat prodaje koristi na poseban račun u svrhu tehničke pomoći zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji kako bi im se pomoglo da odgovore na potrebu primjene Konvencije, kao i podjele takve koristi između država na redovitoj ili povremenoj osnovi. O konvencionalnim modalitetima upravljanja, opisanim u prethodnom dijelu analize, Konvencija ne govori.

Slabosti sistema krivičnopravnih sankcija na području prevencije korupcijske delinkvencije potakle su na razmišljanje o afirmaciji oduzimanja imovinske koristi u **Konvenciji Ujedinjenih naroda protiv korupcije** (Derenčinović, 2005). Ista posvećuje nešto više pažnje oblicima upravljanja sa oduzetom imovinom nego je to slučaj sa Konvencijom protiv transnacionalnoga organiziranog kriminaliteta. Kao i kod potonje, najprije se u čl. 31. st. 2. ustanovljava obaveza preduzimanja mjera potrebnih radi identifikacije, ulaženja u trag, zamrzavanja ili zapljene imovine u svrhu moguće konfiskacije, a onda se u st. 3. navodi da je svaka država stranka „dužna donijeti, u skladu sa svojim domaćim pravom, zakonodavne i druge mjere potrebne kako bi se uredilo upravljanje od strane nadležnih vlasti zamrznutom, zaplijenjenom ili konfisciranom imovinom“. Takva obaveza uređenja upravljanja novina je u odnosu na Konvenciju protiv transnacionalnoga organiziranog kriminaliteta. U Tehničkim smjernicama uz Konvenciju (UNODC, 2009) navodi se da bi nadležni organi trebali imati ovlasti za preduzimanje privremenih mjera već od samoga

početka istražnih radnji. Ako je potrebno sudsko odobrenje za ove mjere, procedura njegova dobivanja trebala bi biti jednostavna i brza, odnosno utemeljena na načelu hitnosti koje je inače glavna odlika postupka za oduzimanje imovinske koristi. Države bi trebale razmotriti mogućnost privremenoga oduzimanja ne samo imovine koja je povezana sa krivičnim djelom, nego i one koja se ne može dovesti u ovu vezu, a sve s ciljem budućeg osiguranja oduzimanja. Upravljanje korišću ne smije prouzročiti pretjerano krupne troškove za državu.

Kako bi promovirali primjenu Konvencije protiv korupcije, Ured za droge i kriminalitet Ujedinjenih naroda i Svjetska banka su 2007. pokrenule *Inicijativu za oduzimanje nezakonito stečene imovine (StAR)*. Pregled dobrih pristupa u oduzimanju koji *Inicijativa* pruža odnosi se i na upravljanje oduzetom imovinom. Tako se povodom preuzimanja oduzete imovine mora napraviti zapisnik koji naročito uključuje opis imovine i njezina stanja, što može biti nadopunjeno video zapisima i fotografijama. Stvari koje su podložne utjecaju vremenskih prilika, kao što su vozila, imalo bi smisla prodati dok još vrijede, ili ih ostaviti na korištenje osobi od koje se oduzima uz obavezu potpisivanja mjenice ili drugog instrumenta kao garanta ispunjenja finansijske obaveze povezane sa oduzetom imovinom. Kod privrednih društava, upravitelj imenovan od strane agencije za upravljanje oduzetom imovinom čini se najboljom opcijom. On može u potpunosti preuzeti upravljanje društvom ili samo nadzirati rad dotadašnjega menadžera. Preduzeća sa malom vrijednosti je najbolje prodati ili zatvoriti. Stvari koje brzo propadaju ili brzo gube na vrijednosti najbolje je prodati (Brun et al., 2011).

U Konvenciji Vijeća Evrope o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog krivičnim djelom (1990) ne posvećuje se posebna pažnja upravljanju oduzetom imovinom. Jedino se u čl. 3. ustanovljava obaveza država potpisnica u pogledu sprječavanja svih oblika trgovanja, prenošenja ili raspolaganja imovinom proisteklom iz izvršenja krivičnoga djela. Takva se formulacija ima shvatiti kao obaveza ustanovljavanja mogućnosti zamrzavanja i zapljene imovine. Niti u odgovarajućem Objasnidbenom izvještaju (Council of Europe, 1990) ne navodi se preciznije što bi čl. 3. konkretno trebao obuhvaćati i značiti. Slične odredbe postoje i u **Konvenciji Vijeća Evrope o pranju, traganju, oduzimanju i privremenom oduzimanju prihoda stečenoga krivičnim djelom i o finansiranju terorizma** (2005), te se u čl. 6. navodi da „svaka stranka usvaja one zakonodavne i druge mjere koje su potrebne da bi se osiguralo valjano upravljanje zamrznutom ili zaplijenjenom imovinom“. U odgovarajućem Objasnidbenom izvještaju uz ovu Konvenciju također ne stoji više od mogućnosti svake države da sama procijeni na koji će način najbolje implementirati ovu odredbu, pri čemu se egzemplarno navodi da bi se to moglo postići uspostavom posebnoga tijela za upravljanje imovinom stečenom krivičnim djelima (Council of Europe, 2005).

Direktiva Evropskoga Parlamenta i Vijeća o zamrzavanju i oduzimanju predmeta i imovinske koristi ostvarene krivičnim djelima u Evropskoj uniji (2014) predviđa u čl. 10. nekoliko stvari koje se tiču upravljanja oduzetom imovinom. Ponajprije, potrebno je da se uspostave posebna središnja tijela ili slični mehanizmi za upravljanje oduzetom imovinom, što uključuje i prodaju ili prijenos imovine u slučaju potrebe. Kako bi se spriječilo rasipanje imovine prije mogućnosti izdavanja naloga za zamrzavanje, nadležna tijela u državama članicama trebala bi se ovlastiti da odmah preuzmu aktivnosti kako bi se osigurala takva imovina. Zamrznutom imovinom s ciljem mogućeg naknadnoga oduzimanja trebalo bi upravljati na odgovarajući način kako ista ne bi izgubila svoju ekonomsku vrijednost. Države članice trebale bi preduzeti potrebne mjere, uključujući mogućnost prodaje ili prijenosa imovine, kako bi se smanjili takvi gubici. Direktivom

se naročito zagovara preduzimanje mjera koje bi omogućile da se oduzeta imovina upotrebljava za javni interes ili u socijalne svrhe.

Ministri unutrašnjih poslova i pravde **osam najrazvijenijih i gospodarski najsnažnijih zemalja svijeta (G8) i Evropske komisije** sastali su se u maju 2003. godine da rasprave najbolje prakse u identifikaciji, privremenom i trajnom oduzimanju koristi stečene krivičnim djelima. Prema preporukama proisteklim iz sastanka, planiranje je ključ oduzimanja, pogotovo privremenoga. Oduzimanje treba biti učinkovito i efikasno u smislu sredstava potrebnih za očuvanje vrijednosti do prodaje ili drugog načina trajnoga rješavanja statusa oduzete imovine. Jedna osoba ne bi trebala imati sve ovlasti u pogledu modaliteta oduzimanja, a rad tijela koje obavlja poslove upravljanja treba biti transparentan i podložan kontroli. Državama se preporučuje da ustanove mogućnost prodaje lako kvarljivih stvari ili onih koje je teško održavati. U pojedinim slučajevima, kao što su privredna društva, treba ustanoviti mogućnost angažmana posebnoga privremenoga upravitelja oduzetom imovinom. Sredstva ostvarena prodajom ili oduzimanjem se trebaju uplaćivati na posebne račune/fondove (G8 Lyon/Roma Group. Criminal Legal Affairs Subgroup, 2005).

Najbolje prakse u oblasti oduzimanja imovinske koristi (Preporuke 4. i 38.) i okvir za oduzimanje imovinske koristi Organizacije za kontrolu i sprječavanje pranja novca (FATF) iz 2012. godine daju pregled i preporuke dobrih praksi. Jedna od njih sugerira državama i teritorijama na koje se odnosi rad FATF-a da uspostave poseban fond u koji bi se uplaćivala sredstva od oduzimanja, a od čijih sredstava bi se mogli finansirati rad organa u unutrašnjim poslovima, zdravstvu, obrazovanju i sl., ili, ako to nije moguće, barem transparentnoga trošenja oduzetih sredstava na projekte od javnoga interesa. Tijelo nadležno za upravljanje oduzetom imovinom trebalo bi imati dovoljno kapaciteta da upravlja svim vrstama imovine, a upravljanje bi trebalo preduzimati planski (pri čemu se vjerovatno misli na planiranje u odnosu na očekivane rezultate krivične istrage u kojoj se namjerava oduzeti konkretna imovina sa kojom će se naknadno upravljati). Trebalo bi da postoji zakonska mogućnost za određenje preliminarne ili privremene prodaje, uključujući i slučajeve kada imovina propada ili gubi na vrijednosti. Za imovinu koju nije moguće prodati treba predvidjeti mogućnost uništenja, a ista naročito uključuje: stvar koja se može koristiti da se počinu novo krivično djelo, čije držanje predstavlja krivično djelo, koja je krivotvorena ili je prijetnja po javno zdravlje.

ANALIZA POREDBENOG PRAVNOG OKVIRA U OBLASTI UPRAVLJANJA PRIVREMENO I TRAJNO ODUZETOM IMOVINOM STEČENOM KRIVIČNIM DJELIMA

Kako je naznačeno u uvodu, u ovom će se dijelu izložiti glavne odrednice pravnih rješenja u vezi sa upravljanjem oduzetom imovinom u zakonodavstvu selektiranih zakonodavstava: Italije, Njemačke, Ujedinjene Kraljevine i Srbije.

Republika Italija je razvila i usvojila sveobuhvatni normativni okvir i sistem koji detaljno propisuje proces oduzimanja imovine, posebno sa ciljem da se sudskim oduzimanjem imovine stečenom krivičnim djelom direktno umanjí moć kriminalnih organizacija u toj evropskoj zemlji (Lajić, 2012; Paoli, 1997; Vettori, 2006). Normativni okvir koji reguliše upravljanje imovinom stečenom krivičnim djelima se kontinuirano unapređuje i dopunjava.⁹ Prve značajnije odred-

⁹ Spomenuti je pravni okvir vrlo često vezan za izmjene zakonodavstva u cilju suprotstavljanja organiziranom kriminalitetu, koje su, pak, u manje od deset godina mijenjane čak 114 puta (Bulatović, 2011).

be za upravljanje oduzetom imovine su Zakon br. 575 od 31. maja 1965. g., koje uređuju pitanja upravljanja i čuvanja imovine privremeno oduzete tokom tzv. personalnih preventivnih postupaka (tal. *misure di prevenzione personale*), koje su izmijenjene Zakonom br. 646 od 13. septembra 1982. godine („Odredbe o preventivnim mjerama“). U posljednje vrijeme naročito su bitne odredbe Zakona broj 50 od 31. marta 2010. godine („Osnivanje Državne agencije za upravljanje i namjenu imovine privremeno i trajno oduzete od organiziranog kriminala“), Zakonskoga dekreta broj 159. od 6. septembra 2011. godine („Kodeks antimafijaških zakona i privremenih mjera“) i Zakona broj 161. od 17. oktobra 2017. godine („Izmjene Kodeksa antimafijaških zakona i privremenih mjera, Krivičnog zakona i odredaba o primjeni, koordinaciji i prijelaznih odredaba Zakona o krivičnom postupku i drugih odredaba“). Osnovna svrha upravljanja oduzetom imovinom u Republici Italiji jeste da se očuva ili uveća vrijednost oduzete imovine, dok je osnovna namjena trajno oduzete imovine da se ista koristi za potrebe javnog interesa, humanitarne svrhe, kompenzaciju žrtava zločina i povrat imovine u zajednicu. Pored toga je moguće istu koristiti i za potrebe drugih institucija vlasti.

Ukoliko sud odredi da se imovina od osumnjičenog/ optuženog lica ima privremeno oduzeti, rješenjem se delegira sudija i sudski upravitelj koji će biti zaduženi za upravljanje privremeno oduzetom imovinom do donošenja prvostepene presude (Basel Institute on Governance, 2012). Delegirani sudija, koji je zadužen za koordinaciju aktivnosti suda, sudskog upravitelja i posebnog tijela za upravljanje imovinom,¹⁰ dužan je u roku od 30 dana napisati sveobuhvatan izvještaj od privremeno oduzetoj imovini (popis oduzete imovine, stvarne i tržišne cijene oduzete imovine na osnovu procjene koju je izvršio sudski upravitelj, i sl.). Sudski upravitelj je osoba koju imenuje sud da upravlja privremenom imovinom sa zadatkom da preuzme i procijeni imovinu, upravlja i da očuva njenu vrijednost, pa i da, ukoliko je moguće, poveća vrijednost imovine. On djeluje u javnom, a ne interesu osobe od koje se imovina oduzima i ravna se nalogom suda. Sudski upravitelj je izabran odlukom suda sa liste nacionalne komore stalnih sudskih upravitelja ustanovljene 2010. godine i ne smije se nalaziti u sukobu interesa u vezi sa poslovima upravljanja oduzetom (United Nations Office on Drugs and Crime. Open-ended Intergovernmental Working Group on Asset Recovery, 2014).

Agencija za upravljanje oduzetom imovinom faktički upravlja imovinom nakon prvostepene presude. Imovina se trenutno uglavnom sastoji od nekretnina (preko deset hiljada) i gotovo dvije hiljade pravnih lica (United Nations Office on Drugs and Crime. Open-ended Intergovernmental Working Group on Asset Recovery, 2014). Agencija za upravljanje oduzetom imovinom u postupcima provođenja svoje nadležnosti vezanu za upravljanje i namjenu privremeno i trajno oduzete imovine kao i imovine koja nije definitivno oduzeta, može koristiti usluge, bez novih ili uvećanih opterećenja javnih finansija, teritorijalno nadležnih prefektura. U tim slučajevima tzv. prefekti predstavljaju odjeljenja za podršku u kojem mogu učestvovati i pružati pomoć i predstavnici drugih uprava, ustanova ili udruženja. U nadležnosti Agencije za upravljanje oduzetom imovinom je i provjera da li je korištenje imovine od strane privatnika i javnih ustanova

¹⁰ Državna agencija za upravljanje i upotrebu imovine privremeno i trajno oduzete organiziranim kriminalom (skraćeno: Agencija za upravljanje oduzetom imovinom) osnovana je 2010. godine sa osnovnim mandatom da prikuplja podatke o privremeno i trajno oduzetoj imovini, pomaže pravosudnim organima u upravljanju i čuvanju privremeno oduzete imovine, kao i da upravlja i određuje namjenu trajno oduzete imovine (United Nations Office on Drugs and Crime. Open-ended Intergovernmental Working Group on Asset Recovery, 2014).

u skladu sa odlukama o dodjeli i namjeni, kao poništavanje akta dodjele i namjene imovine u slučaju nekorištenja ili lošeg korištenja imovine u odnosu na naznačene ciljeve, te i u drugim slučajevima predviđenim zakonom (Vettori et al., 2014). Agencija do donošenja prvostepene sudske odluke po potrebi pomaže sudskom upravitelju u upravljanju privremenom oduzetom imovinom. Sudionik u upravljanju oduzetom imovinom je i Nacionalna agencija za upravljanje javnom imovinom Italije ukoliko se nepokretna imovina daje na poklon ili korištenje javnim institucijama.

Prodaja privremeno oduzete imovine je samo alternativna opcija u Italiji kada se ona ne može koristiti na drugi način (Forsait et al., 2012). Prodaja privremeno oduzete imovine je moguća ukoliko se radi o imovini kojoj prijete propadanje, kao i imovine čiji su troškovi upravljanja visoki u odnosu na stvarnu vrijednost imovine. Prodaja privremeno oduzete imovine se donosi odlukom delegiranog sudije prema postupku usmenog nadmetanja i vrijednosti koju odredi Agencija, te se prilikom prodaje vodi računa da se imovina ne proda licima koja su povezana sa osumnjičenim i optuženim u postupcima. Sredstva ostvarena prodajom se uplaćuju u Jedinstveni fond za pravdu. Trajno oduzeta pokretna imovina se po pravilu prodaje i njihova sredstva se također uplaćuju u jedinstveni fond. Prodaja trajno oduzetih nekretnina se prodaje samo u slučaju da se ne može iskoristiti u socijalne svrhe ili za potrebe drugih institucija.

Poklon, odnosno prijenos bez naknade oduzete imovine predstavlja primarni cilj i način upravljanja oduzetom imovinom u Italiji. Osnovni razlog ovakvog pristupa jeste generalna prevencija vršenja krivičnih djela i investiranje imovine u zajednicu i žrtve krivičnih djela. Oduzeta imovina se poklanja, odnosno prenosi, za institucionalne potrebe pravosudnim institucijama, agencijama za provođenje zakona i civilnoj zaštiti ili drugim javnim institucijama od značaja poput poreskih organa, univerziteta i kulturnih ustanova (Vettori, 2006). Poklon, odnosno prijenos, oduzete nepokretne imovine se po pravilu ustupa lokalnim zajednicama ili regijama gdje se imovina nalazi i/ili onim lokalnim zajednicama gdje su vršena krivična djela iz kojih je proistekla oduzeta imovina. Lokalne zajednice dodijeljenu imovinu koriste za vlastite potrebe ili iste ustupaju za socijalne potrebe, nevladinim organizacijama i drugim organizacijama humanitarnog, kulturnog i sličnog karaktera. 80 % imovine koja se poklanja lokalnim zajednicama koristi se u društvene svrhe (United Nations Office on Drugs and Crime. Open-ended Intergovernmental Working Group on Asset Recovery, 2014). Simbolička je vrijednost takvih postupaka velika: tamo gdje je organizirani kriminal oduzima imovinu zajednici, ista postupkom poklona stoji na usluzi i korištenje toj zajednici. Time se promovira kultura legaliteta i senzibilizira javnost na opasnosti koje predstavlja organizirani kriminal (La Spina, 2008). Čini se da su ovi kriminalno-politički motivi, koji nemaju primarno materijalni interes države da pribavi prihode od prodaje oduzete imovine, puno značajniji u Italiji jer se poklonom lokalne zajednice ohrabruju da budu dio „anti-mafijaških“ nastojanja i da poklone vjeru institucijama javne vlasti koje se bore protiv mafije.

Agencija za upravljanje oduzetom imovinom ima mandat, ukoliko je njeno održavanje ekonomski neisplativo, i da oduzetu pokretnu imovinu uništi. Također, Agencija ima mandat da izvrši likvidiranje pravnih lica ukoliko se procijeni da je to u interesu javnosti. Pravna lica se također mogu dati u najam kada se očekuje da će oduzeta kompanija nastaviti pozitivno poslovati. Kompanije se mogu dati u besplatni najam radničkim zadrugama ili za naknadu drugim javnim ili privatnim pravnim licima. Jedan od osnovnih oblika korištenja oduzete imovine jeste i kompenzacija žrtava krivičnih djela organiziranog kriminala, na način da se sredstva dobivena prodajom nekretnina dodjeljuju žrtvama spomenutih krivičnih djela.

Zakon o krivičnom postupku **Savezne Republike Njemačke** dopušta zahvat u imovinu za koju se sumnja da je stečena krivičnim djelima već u ranim fazama postupka. Ne mora se raditi o imovini koja je direktno proistekla iz krivičnog djela, nego i protuvrijednosti, čime se namjerava spriječiti da eventualni kasniji nalog za trajno oduzimanje ne bude neizvršiv (Podolsky & Brenner, 2012). Stvari se oduzimaju temeljem odredaba o zapljeni (čl. 111b. Zakona) ili o tzv. pritvoru stvari (čl. 111e Zakona). Pokretnine se oduzimaju tako što se fizički oduzmu i stave pod nadzor relevantnih organa (uglavnom policija ili tužilaštvo), odnosno pečaćenjem ili drugim sličnim načinom. Potraživanja se oduzimaju njihovom zapljenom, a nekretnine uknjižbom zapljene u zemljišnim knjigama. Vlasnički neuknjižena plovila, motorna vozila i sl. se fizički oduzimaju, a za vlasnički evidentirane se vrši uknjižba zapljene u odgovarajuće registre (Meyer-Goßner, 2007). Stvari koje se pritvaraju (njem. *dinglicher arrest*) su legalno stečena stvari i prava koja predstavljaju protuvrijednost za korist koja je stečena krivičnim djelima, a ista je nedostupna organima (Ivičević Karas, 2011; Schmidt, 2006). Izvršenje je uglavnom slično zapljeni. Upravljanje oduzetim stvarima se povjerava tužiteljstvu, koje za potrebe upravljanja može angažirati istražitelje, sudske izvršitelje ili treće osobe (čl. 111m Zakona).

U Njemačkoj je temeljem čl. 111p Zakona moguća hitna prodaja, pogotovo u slučajevima opasnosti od propadanja ili značajnog gubitka vrijednosti oduzetih stvari, kao i kada su čuvanje, održavanje i zaštita povezani sa značajnim troškovima ili poteškoćama (Schmidt, 2006). Propadanje ili značajan gubitak vrijednosti postoji i kada su nepovoljne tržišne prilike ili se iste mogu razviti, a značajnim troškovima i poteškoćama smatraju se ne oni vezani za postojeće resurse, nego oni koji bi nastali angažmanom stručnjaka iz odnosne oblasti (Meyer-Goßner, 2007). Hitnu prodaju vrši registrar suda, ali mora imati odobrenje tužitelja ili suda. Hitna prodaja je moguća i kada se sa istom saglasi vlasnik stvari. Novac se pohranjuje na poseban račun, kako bi se mogao lako identificirati i u slučaju neuspjeha tužitelja vratiti optuženiku.

Uredba o postupku izvršenja krivičnih sankcija Savezne Republike Njemačke propisuje da, nakon sudske presude kojom se nalaže trajno oduzimanje, imovina koja je predmetom oduzimanja postaje vlasništvo njemačke pokrajine čiji je sud sudio u prvoj instanci. Stvari koje osuđenik ne preda ili se od ranije ne nalaze u posjedu države, oduzimaju se u izvršnom postupku. Nezakonite, stvari manje vrijednosti, opasne i druge stvari se uništavaju (čl. 63. Uredbe). Stvari koje se mogu koristiti za potrebe pravosuđa, izvršenja krivičnih sankcija, policije, popisuju se i ostavlja se mogućnost glavnim tužiteljima da predlože njihovo korištenje,¹¹ a mogućnost davanja na korištenje postoji i u pogledu stvari koje su pogodne za istraživačke, edukacijske, i slične svrhe u krivičnim naukama. Intelektualno vlasništvo (patent, autorska prava i sl.) se također može dati na korištenje udruženjima za humanitarne svrhe. Ostale stvari se prodaju na javnoj aukciji ili, ako je to nepraktično ili izričito zakonom propisano (npr. u slučaju stvari koje su isključene iz slobodnoga prometa), privatnim ponuđačima. Posebne odredbe vrijede i u slučaju lovačkoga oružja, motornih vozila, lijekova, i sl. i obično podrazumijevaju odobrenje od najviših pokrajinskih sudskih instanci za prodaju po općim pravilima. Prodaju je moguće organizirati i putem interneta, a vrše je sudski izvršitelji prema sjedištu ustanove za izvršenje krivičnih sankcija ili, iznimno, i druge osobe koje odredi ova ustanova (Savini, 2011). Nalogom za prodaju moguće

¹¹ Spomenute stvari naročito uključuju radio, komunikacijske i informacijske uređaje čija upotreba ne podliježe posebnim ograničenjima, alat, poljoprivredne uređaje, materijale i odjevne predmete, kao i aparate za mjerenje koji se prema mišljenju zavoda za standardizaciju mogu ponovno koristiti.

je naznačiti ko ne može biti kupcem stvari (obično osobe koje su sudjelovale u izvršenju djela ili pravosudni djelatnici). Stvari kojima prijeti propadanje ili značajan pad vrijednosti, ili čije je održavanje povezano sa poteškoćama, prodaju se po ubrzanom postupku. Nema propisanih rokova za prodaju, ali se to dešava dosta često, u jednoj do osam sedmica. Sve što se ne proda, ponovno se nakon nekog vremena nudi na prodaju (Vettori et al., 2014).

Glavni zakonski propis kojim se u **Ujedinjenoj Kraljevini** uređuje upravljanje korišću koja je proistekla iz krivičnog djela je Zakon o oduzimanju nezakonito stečene imovine. Zakon predstavlja racionalizaciju više zakonâ koji su davale ovlasti agencijama za provedbu zakona i organima krivičnog progona da vrše oduzimanje imovine stečene krivičnim djelima (House of Commons. Home Affairs Committee, 2016). Zamrzavanje je uređeno čl. 40-44., u kojima se navodi da u slučaju sumnje da je počinjeno krivično djelo iz kojega je proistekla korist, služba krunskih tužitelja može podnijeti zahtjev za zabranu raspolaganja imovinom. Ako se sumnja na tzv. kriminalni životni stil, onda se zabranjuje raspolaganje cjelokupnom imovinom, a ako se osoba sumnjiči za jednokratno krivično djelo, zabrana se odnosi na određenu imovinu (Dickson, 2009). Ako je izdan nalog za zamrzavanje, policijski i drugi službenici mogu zaplijeniti imovinu kako bi spriječili njezino odnošenje iz Engleske i Walesa. U čl. 49. se navodi da sud (na zahtjev tužitelja) može odrediti privremenog upravitelja imovine do okončanja postupka, kojega se može ovlastiti da fizički raspolaze i upravlja imovinom, da pokreće i sudjeluje u pravnim postupcima vezanim za imovinu, sklapa ugovore, angažira djelatnike, i sl. Upravljanje naročito može podrazumijevati prodaju imovine ili njezina dijela ili udjela u njoj, nastavak poslovnih aktivnosti vezanih za imovinu, ili donošenje odluke o kapitalnim izdacima vezanim za imovinu. Obično se upravitelj imovine postavlja ako je narav imovine takva da zahtijeva aktivni angažman, a osoba od koje se oduzima nije u mogućnosti upravljati istom (u pritvoru je, ne vjeruje joj se, i sl.) (Vettori et al., 2014). Takva je imovina tipično privredno društvo, prijevoznička firma, i sl. Kada ga se postavi, upravitelja se smatra službenikom suda i može, ako postoji potencijalni sukob sa tužiteljem, posebno predstavljati interese imovine kojom upravlja u budućim sudskim ročištima. Obično ostaje upravljati imovinom i nakon donošenja osuđujuće presude (Basel Institute on Governance, 2012). Plaća upravitelja finansira se iz sredstava vezanih za imovinu kojom upravlja, a ako to nije dostatno i tužitelj ne uspije u postupku, obaveza finansiranja prelazi na tužitelja. Ovlasti slične onima danim privremenim upraviteljima imaju i izvršitelji u slučaju da se donese sudska odluka kojom se nalaže trajno oduzimanje koristi, a ista je nedostupna.

Shema za dodjelu sredstava ministarstva unutrašnjih poslova, tzv. ARIS, koja postoji od 2004. godine, predviđa mogućnost dodjele dijela sredstava (ukupno do 50 %) agencijama koje su učestvovala u identifikaciji i privremenom oduzimanju koristi stečene krivičnim djelima, kao što su sudovi, tužiteljstva, policijski organi, i sl., a ostatak zadržava ministarstvo.¹² Iznos dodjeljivan putem ARIS-a samo u 2014/15 godini iznosio je 170 miliona funti sterlinga (House of Commons. Home Affairs Committee, 2016). Sredstva se moraju potrošiti u roku od jedne godine, što stvara probleme u praksi, pogotovo u kreiranju budžeta. Policija obično troši sredstva na daljnje razvijanje istražnih i drugih kapaciteta u domeni oduzimanja imovinske koristi stečene krivičnim djelima i pranja novca. Može ih također trošiti u humanitarne i druge svrhe.

¹² Zbog ove činjenice se ARIS shema često kritizira, pogotovo imajući u vidu da ministarstvo nema operativnih ovlasti. V. više na <https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmpubacc/124/12408.htm>.

Od 2009. godine se sredstva od trajno oduzete koristi stečene kriminalom upotrebljavaju putem fonda *Cashback for Communities*, koji stavlja novac na raspolaganje lokalnim zajednicama i njihovim organizacijama u Škotskoj.¹³ Mora se raditi o aplikacijama koje su od koristi za suprotstavljanje antisocijalnom i kriminalnom ponašanju.

Republika Srbija je usvojila zaseban Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela 2008. godine, nakon kojega je donesen novi Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela u 2013., odnosno izmjene i dopune u 2016. godini. Budući da se njime stvara osnova za oduzimanje ne samo imovine koja potječe iz konkretnog krivičnog djela povodom kojeg se vodi postupak, nego iz ukupne pretpostavljene kriminalne aktivnosti počinitelja koja se ne dokazuje, zakon se smatra moćnim pravnim instrumentom u suprotstavljanju organiziranom i drugim oblicima teškog kriminaliteta (Stojanović & Kolarić, 2010). Prvenstveni cilj zakona u Srbiji u kontekstu upravljanja oduzetom imovinom je očuvanje vrijednosti privremeno i trajno oduzete imovine, dok je namjena oduzete imovine uglavnom prijenos u vlasništvo države. Zakonom je određeno da organ u sastavu Ministarstva pravde Srbije, Direkcija za upravljanje oduzetom imovinom, bude nadležna za privremeno i trajno oduzetu imovinu proisteklu iz krivičnog djela, predmete krivičnog djela, imovinsku korist pribavljenu krivičnim djelom, imovinu danu na ime jamstva u krivičnom postupku i privremeno oduzete predmete u krivičnom postupku, kao i imovinu čije je raspolaganje ograničeno u skladu sa odlukama Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija. Direkcija posebno obavlja i poslove vrši procjenu vrijednosti oduzete imovine proistekle iz krivičnog djela, skladišti, čuva i prodaje privremeno oduzetu imovinu proisteklu iz krivičnog djela i upravlja tako dobivenim sredstvima u skladu sa zakonom, vodi evidencije o imovini kojom upravlja i o sudskim postupcima u kojima je odlučivano o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela, učestvuje u pružanju međunarodne pravne pomoći i upravlja imovinom proisteklom iz krivičnog djela oduzetom na osnovu odluke inostranog organa, učestvuje u obuci državnih službenika u vezi sa oduzimanjem imovine proistekle iz krivičnog djela, obavlja druge poslove u skladu sa zakonom (Glušević, 2015).

Direktor Direkcije može odlučiti da privremeno oduzeta imovina ostane kod vlasnika, uz obavezu da se o imovini stara sa pažnjom dobrog domaćina (Ilić, 2008). U opravdanim slučajevima direktor može povjeriti upravljanje privremeno oduzetom imovinom drugom fizičkom ili pravnom licu na osnovu ugovora (Glušević, 2015). Privremeno oduzete predmete od historijske, naučne, umjetničke vrijednosti Direkcija predaje na čuvanje ustanovama nadležnim za čuvanje ovih predmeta do donošenja odluke o zahtjevu za trajno oduzimanje. Privremeno oduzete devize, strani novac, predmete od plemenitog metala, dragog i poludragog kamenja, i bisera Direkcija predaje Narodnoj banci Srbije do odnošenja odluke o zahtjevu za trajno oduzimanje imovine. Direkcija može da daje privremeno oduzete nepokretnosti u zakup čija sredstva postaju vlasništvo Direkcije. Također, na zahtjev državnog organa, odnosno organa autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samouprave, direktor Direkcije može privremeno oduzetu nepokretnu imovinu dati na korištenje bez naknade, radi obavljanja društveno korisnih poslova.

Prodaja trajno oduzete imovine vrši se usmenim javnim nadmetanjem, a lako kvarljiva roba i životinje mogu se prodati bez usmenog javnog nadmetanja. Pokretna imovina se prodaje po

¹³ Izvještaj Zastupničkog doma Parlamenta Ujedinjene Kraljevine iz 2016. godine navodi da je za nepunih deset godina primjene fonda *Cashback for Communities* podržano skoro dva miliona aktivnosti i utrošeno 75 miliona funti sterlinga (House of Commons. Home Affairs Committee, 2016).

višoj ili istoj cijeni od procijenjene koju je odredila Direkcija, a ako ne bude prodana u dva usmena javna nadmetanja prodaja će se izvršiti neposrednom pogodbom (Glušević, 2015). Imovina i sredstva dobivena prodajom imovine postaju svojina Republike Srbije kad odluka o trajnom oduzimanju imovine postane pravosnažna (Ilić, 2008). Pokretna imovina koja ne bude prodana u roku dužem od godinu dana može biti poklonjena u humanitarne svrhe ili uništena. Odluku o poklonu donosi Vlada na prijedlog direktora.

SINTETIČKI PREGLED RJEŠENJA U OBLASTI UPRAVLJANJA PRIVREMENO I TRAJNO ODUZETOM IMOVINOM STEČENOM KRIVIČNIM DJELIMA

Rješenja iz međunarodnog pravnog okvira i inicijativa, kao i rješenja iz analiziranih nacionalnih jurisdikcija, mogu poslužiti kao orijentir za nadogradnju domaćeg pravnog okvira. Budući da je međunarodni pravni okvir dosta uopćen i ne pruža osnov za preciznije iskazivanje sličnosti i razlika, u tablicama niže nalazi se sumirani pregled poredbenog pravnog okvira.

Tablica 1. Pregled modaliteta upravljanja privremeno oduzetom imovinom u odabranim zakonodavstvima

	Republika Italija	Republika Srbija	Savezna Republika Njemačka	Ujedinjena Kraljevina
Zamrzavanje	Da	Da	Da	Da
Zapljena (uključujući čuvanje, skladištenje, i sl.)	Da	Da	Da	Da
(„Anticipirana“) Prodaja	Da - imovina kojoj prijete propadanje, i imovina čiji troškovi upravljanja su visoki u odnosu na stvarnu vrijednost imovine	Da	Da - u slučajevima opasnosti od propadanja ili značajnog gubitka vrijednosti oduzetih stvari, kao i kada su čuvanje, održavanje i zaštita povezani sa značajnim troškovima ili poteškoćama	Da
Korištenje imovine	Da (koristi se termin "dodjela")	Da - radi obavljanja društveno korisnih poslova	Ne	Da (koristi se termin "nastavak poslovnih aktivnosti vezanih uz imovinu")
Uništenje	Da - iz razloga zaštite okoline i sigurnosti, odnosno kada je imovina neproduktivna, objektivno neupotrebljiva, koja se ne može namijeniti ili otuđiti	Da - zbog postojanja zdravstvenih, veterinarskih, fitosanitarnih, sigurnosnih ili drugih razloga propisanih zakonom	Ne	Ne
Postupanje sa napuštenom imovinom	Po procjeni (u općem interesu)	Ne	Ne	Ne

Tablica 2. Pregled modaliteta upravljanja trajno oduzetom imovinom u odabranim zakonodavstvima

	Republika Italija	Republika Srbija	Savezna Republika Njemačka	Ujedinjena Kraljevina
Prodaja	Da- kao alternativna opcija	Da	Da- uključujući ubrzanu prodaju stvari kojima prijeti propadanje ili značajan pad vrijednosti, ili čije je održavanje povezano sa poteškoćama	Da
Doniranje i korištenje sredstava od trajno oduzete imovine u svrhu suzbijanja kriminaliteta ili druge svrhe	Da	Da- Vlada određuje namjenu (obavljanje društveno korisnih poslova)	Da- stvari koje se mogu koristiti za potrebe pravosuđa, izvršenja krivičnih sankcija, policije	Da- (gotovina prikupljena od uplata novčane protuvrijednosti se dijeli prema posebnoj formuli za Home Office, policijski organ koji je vodio slučaj, tužiteljstvo i sud)
Iznajmljivanje imovine	Da	Da- Vlada određuje namjenu	Ne	Da
Poklon, donacija ili drugi sličan način davanja imovine drugim institucijama ili u humanitarne, socijalne ili druge svrhe	Da- (primarni tj. dominantni način upravljanja)	Da- u humanitarne svrhe	Da- intelektualno vlasništvo (patent, autorska prava i sl.) se može dati na korištenje udruženjima za humanitarne svrhe	Da- (npr. Škotska, povrat novca u lokalne zajednice, suprotstavljanje antisocijalnom i kriminalnom ponašanju)
Ustupanje na čuvanje i korištenje	Da	Da- predmeti od historijske, naučne i umjetničke vrijednosti	Da- stvari koje su pogodne za istraživačke, edukacijske, i slične svrhe u krivičnim naukama	Da- na osnovu općeg ovlaštenja upravitelja (nije izričito propisano)
Uništenje	Da- ukoliko je održavanje ekonomski neisplativo (uključujući kompanije)	Ne	Da- nezakonite, stvari manje vrijednosti, opasne i druge stvari	Da- na osnovu općeg ovlaštenja upravitelja (nije izričito propisano)

Na osnovu svega izloženoga, može se iznijeti sljedeći sintetički prikaz poredbenoga pravnog okvira u oblasti upravljanja privremeno i trajno oduzetom imovinom stečenom krivičnim djelima, a koji može služiti i kao svojevrsan niz preporuka za adekvatno uređenje odnosne materije:

- Da bi se institut oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima mogao efikasno primjenjivati, potrebno je ustanoviti sveobuhvatan pravni okvir kojim će se urediti upravljanje oduzetom imovinom, i koji će omogućiti postupanje u odnosu na privremeno i trajno oduzetu imovinu, primjenom odgovarajućih instrumenata upravljanja (prodaja, iznajmljivanje, poklon, uništenje, i dr.);
- Prilikom postupanja nadležnih agencija za upravljanje sa oduzetom imovinom najprije je potrebno voditi računa o očuvanju ekonomske vrijednosti oduzete imovine, kao i najboljoj namjeni takve imovine. Shodno tome, tijela koja su nadležna da vrše poslove upravljanja oduzetom imovinom trebaju imati ovlaštenja da samostalno i na osnovu procjene utemeljene na pouzdanoj metodologiji donose odluke o namjeni (najboljem načinu), tj. krajnjoj destinaciji takve imovine;
- Potrebno je uspostaviti kriterije u okviru metodologije izbora najboljeg modaliteta upravljanja sa oduzetom imovinom, sa ciljem ravnopravnog odabira najefikasnijeg načina koji se bazira na pravnim analizama, ekonomskim pokazateljima i procjenama prednosti i nedostataka u svakom konkretnom slučaju;
- Nadležna tijela (agencije za upravljanje oduzetom imovinom ili druga tijela) trebaju imati na raspolaganju široku mogućnost anticipirane (hitne) prodaje oduzete imovine, uključujući i onu koja je tek privremeno oduzeta odlukama nadležnih sudova, uz obavezu čuvanja sredstava dobivenih prodajom do konačne odluke suda o trajnom oduzimanju ili vraćanju imovine vlasniku;
- Ne prejudicirajući odluke nadležnih agencija o izboru najefikasnijih modaliteta upravljanja sa oduzetom imovinom u konkretnim slučajevima, kroz pravne instrumente bi trebalo naglasiti značaj koji ima korištenje tj. ponovna upotreba (u vidu poklona i dodjele imovine na korištenje ili doznačavanja sredstava od prodaje ili iznajmljivanja) oduzete imovine u javnom interesu ili socijalne (društvene) svrhe;
- Moguće je na bazi najboljih praksi razraditi precizne kriterije raspodjele oduzete imovine u naznačene svrhe (opći interes i društvena upotreba) kako bi se tačan iznos doznačio za svrhe podrške pravosudnim i institucijama za provođenje zakona, programe prevencije kriminaliteta, kompenzacije žrtvama krivičnih djela i rehabilitacije, naučno-istraživačke, humanitarne i druge socijalne svrhe;
- Potrebno je da pravni okvir sadrži precizne procedure odabira na osnovu transparentnih kriterija, koji će omogućiti najbolje mehanizme poklona i dodjele imovine na korištenje ili doznačavanja sredstava od prodaje imovine, uz djelotvorne mehanizme nadzora i kontrole korištenja imovine za unaprijed definisane namjene;
- Ključna pretpostavka za pravičan i transparentan postupak poklona i dodjele imovine na korištenje ili doznačavanja sredstava od prodaje imovine jeste postojanje javno dostupnih informacija, uključujući registar imovine koja je na raspolaganju, njezin opis, lokaciju, namjenu, vrijednost i dr. podatke. Nadležne agencije u postupku prodaje oduzete imovine trebaju koristiti sve tržišno prihvatljive metode oglašavanja i pronalaska potencijalnih kupaca, uključujući i dostupna informaciona sredstva i platforme poput *online* aukcija, internet oglašnika i sl. Postupci prodaje trebaju biti što jednostavniji i ne bi trebali uključivati prevelike troškove (oglašavanje i dr.);

- Ukoliko se to pokaže potrebnim, moguće je da se u pravni okvir ugrade odredbe o uništavanju privremeno oduzete imovine kao *ultima ratio* koje se može izabrati u nedostatku drugih opcija upravljanja sa imovinom. To se naročito odnosi na imovinu koja se može iskoristiti za počinjenje novog krivičnog djela, potom imovinu čije držanje predstavlja krivično djelo, koja je krivotvorena ili je prijetnja po javno zdravlje;
- Korištenje privremeno oduzete imovine, naročito pokretnina i motornih vozila je moguće, ali uz preduzimanje niza mjera osiguranja (poput osiguranja imovine i sl.) i potrebno je sveobuhvatno sagledati prednosti i rizike odabira ovakvog oblika upravljanja sa privremeno oduzetom imovinom uz razmatranje mogućnosti da se takva imovina dodjeljuje što je moguće širem krugu pravnih subjekata iz javnog sektora, organizacijama civilnog društva, humanitarnim organizacijama, i dr.;
- U pravne odredbe o upravljanju sa oduzetom imovinom nužno je ugraditi mehanizme sprječavanja sukoba interesa, uključujući i instrumente kojima će se otežati ili onemogućiti kriminalna i općenito nezakonita infiltracija;
- Da bi nadležna tijela mogla odgovoriti složenim zadacima upravljanja sa oduzetom imovinom potrebno je da se specijaliziraju i konstantno jačaju organizacioni, kadrovski, materijalno-tehnički i finansijski kapaciteti ovih institucija, koje imaju važnu ulogu u osiguranju vladavine prava;
- Realno je očekivati da će se u postupcima upravljanja sa pojedinim oblicima imovine, naročito nepokretnostima pojaviti određeni problemi i poteškoće koji objektivno mogu značajno uticati na ishode upravljanja u takvim slučajevima. U tom smislu potrebno je da nadležne agencije razmotre mogućnosti sklapanja posebnih sporazuma o saradnji sa drugim institucijama i subjektima (npr. notarska komora, registri imovine, institucije koje se bave zemljišnim i katastarskim poslovima, i dr.) kako bi se ovi izazovi blagovremeno identifikovali i sa njima adekvatno upravljalo;
- Potrebno je razmisliti o uspostavljanju saradnje sa specijaliziranim subjektima koji se bave prometom nekretnina, prodajom imovine, uključujući procjenu različitih oblika imovine, kako bi po potrebi mogli pružiti podršku i pomoć nadležnim agencijama u slučajevima koji zahtijevaju posebna znanja i ekspertizu. Iskustva u radu na takvim predmetima mogu pomoći u dodatnom osposobljavanju djelatnika agencija koji bi u doglednom vremenu mogli samostalno obavljati ove poslove;
- Iznajmljivanje i dodjela na korištenje nepokretnosti za potrebe institucija javne vlasti je jedan od mogućih modaliteta upravljanja koji se u postojećim okolnostima čini kao objektivno potreban. Značajna finansijska sredstva iz javnih budžeta se koriste za smještaj vladinih institucija iz kojeg razloga se na ovaj način mogu postići i određene uštede u budžetu što bi svakako naišlo i na odobravanje šire javnosti koja je često rezignirana ogromnom javnom potrošnjom za rad državne administracije.

ZAKLJUČAK

Oduzimanjem imovinske koristi ostvarene krivičnim djelima ostvaruje se mnogo ciljeva. Pored generalnopreventivnog (šalje se poruka da se zločin ne isplati) i specijalnopreventivnog (obeshrabruju se i pojedinačni počinitelji i organizirane skupine da je kriminal rizičan način stjecanja imovine i druge slične koristi), djeluje se i na jačanje povjerenja građana u pravosudni i politički sistem. To se naročito postiže korištenjem oduzete koristi u socijalne svrhe, ulaganjem u fondove kojim se finansira rad pravosudnih i organa za provedbu zakona, i sl. Da bi se korist osigurala od uništenja, trošenja, prebacivanja na treće osobe ili umanjenja vrijednosti, potrebno ju je što je moguće prije staviti pod kontrolu relevantnih organa, tj. privremeno osigurati. S druge strane, sasvim je moguće da se u postupku u kojem je određeno privremeno oduzimanje ipak ne odredi trajno oduzimanje, što nameće imperativ relevantnim organima da sa imovinom postupaju u maniru „dobroga domaćina“. Izloženo nameće obavezu državama da osiguraju osobama na koje se odnose privremene mjere pravodobne informacije, da osiguranje traje samo onoliko koliko je potrebno i da osobe na koje se osiguranje odnosi imaju mogućnost podnošenja pravnih sredstava sudskim organima.

Analizirani međunarodno-pravni okvir sugerira da je državama potpisnicama međunarodnih konvencijskih i drugih dokumenata prepušteno na koji će način osigurati sveobuhvatan sistem identifikacije, ulaženja u trag, zamrzavanja ili zapljene imovine u svrhu mogućega trajnoga oduzimanja. Glavna svrha mjera privremenog oduzimanja trebala bi biti osiguranje imovine za slučaj da se odredi trajno oduzimanje, a što podrazumijeva onemogućavanje prodaje, prijenosa, uništenja, prikrivanja i drugih radnji koje počinitelj ili povezane osobe mogu preduzeti kako bi trajno oduzimanje osujetili. Uglavnom se mjere privremenog oduzimanja iscrpljuju u zamrzavanju i zapljenu, a samo poneka inicijativa (npr. G8, StAR, FATF) predviđa mogućnost rane ili anticipirane prodaje. Tek je Direktivom Evropskoga Parlamenta i Vijeća o zamrzavanju i oduzimanju predmeta i imovinske koristi ostvarene krivičnim djelima u Evropskoj uniji izričito predviđeno da u svrhu očuvanja ekonomske vrijednosti imovine istu ima smisla prodati. Uništenje ili davanje na korištenje privremeno oduzete imovine se ne spominje u međunarodnim konvencijskim i drugim dokumentima. Što se tiče trajnoga oduzimanja, uplata u posebne fondove izričito se predviđa tek rijetko, a što vrijedi i za prodaju i uništenje. Spomenutom Direktivom se naročito zagovara ponovna upotreba imovine u javnom interesu ili u socijalne svrhe.

Poredbeni prikaz odabranih zakonodavstava sugerira dosta šaroliku sliku. Što se tiče privremenoga oduzimanja, mogućnost zamrzavanja i zapljene postoji u svim državama, ali se različito naziva i uređuje. Tako u SR Njemačkoj odgovarajući zakonski propisi predviđaju samo zapljenu, koja podrazumijeva i zabranu određenih prava okrivljenika koja se drugdje naziva zamrzavanjem; ili, u Ujedinjenoj Kraljevini postoji samo zamrzavanje (ograničenje raspolaganja sa imovinom), koja može uključivati i fizičko oduzimanje (zapljenu) ako postoji opasnost da će biti skrivena, premještena i sl. Pored zamrzavanja i zapljene, uglavnom postoji mogućnost anticipirane prodaje. I u pogledu trajnoga oduzimanja postoje različita rješenja. Većina analiziranih država predviđa mogućnost prodaje, koja može biti organizirana i putem interneta i drugih savremenih medija. Također se kao opcija pojavljuje i ponovna upotreba, bilo direktno (poklonom, transferom, predajom na korištenje i sl. imovine koja predstavlja korist stečenu izvršenjem krivičnog djela), bilo indirektno (uspostavljanjem posebnih fondova koji novac dobiven prodajom ili uplatom protuvrijednosti koristi ostvarene krivičnim djelima preusmjeravaju u humanitarne, socijalne ili svrhe suzbijanja kriminaliteta).

Bosanskohercegovački pravni okvir za upravljanje oduzetom imovinom koja potječe iz krivičnih djela, naročito onaj u entitetima i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine, dosta je solidan. Ako je evropski i svjetski trend u raspolaganju sa trajno oduzetom imovinom ponovna upotreba u javnom i sličnom interesu i uspostava takvoga sistema koji osigurava transparentnost i objektivnost u dodjeli sredstava dobivenih od prodaje, najma, uplate ili drugih načina postupanja sa oduzetom imovinom, onda su osnove takvoga sistema uspostavljene i u izvjesnoj mjeri već se koriste. Treba nastaviti dorađivati pravni okvir u gore opisanom smislu kako bi se ostvarila svrha ove krivičnopravne mjere: da niko ne zadrži korist ostvarenu činjenjem krivičnih djela i da sredstva od njihova oduzimanja budu na raspolaganju zajednici.

POPIS KORIŠTENE LITERATURE

Knjige i članci

1. Alldridge, P. (2002), Smuggling, Confiscation and Forfeiture. *The Modern Law Review*, 65, str. 781-791.
2. Basel Institute on Governance. (2012). *The Need for New EU Legislation Allowing the Assets Confiscated from Criminal Organisations to be Used for Civil Society and in Particular for Social Purposes*. Brussels: European Parliament.
3. Bayer, V. (1995). *Kazneno procesno pravo-odabrana poglavlja. Knjiga II-Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
4. Boucht, J. (2017). *The Limits of Asset Confiscation: On the Legitimacy of Extended Appropriation of Criminal Proceeds*. Oxford; Portland: Hart Publishing.
5. Brun, J.-P., Gray, L., Scott, C., & Stephenson, K. M. (2011). *Asset Recovery Handbook. A Guide for Practitioners*. Washington DC: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
6. Bulatović, A. (2011). Italijanska iskustva u borbi protiv organizovanog kriminala. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, XXX (1-2), 279-290.
7. Council of Europe. (1990). *Explanatory Report to the Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime*. Strasbourg: Autor.
8. Council of Europe. (2005). *Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism*. Warsaw: Autor.
9. Datzler, D. (2017). Teorijski aspekti normiranja posebnih oblika oduzimanja imovinske koristi. U E. Mujanović, & D. Datzler, *Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima* (str. 15-36). Sarajevo: Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu.
10. Derenčinović, D. (1999). Pravna priroda instituta oduzimanja imovinske koristi i njegovo značenje u prevenciji organiziranog kriminala. *Policija i sigurnost*, 8 (3-4), str. 161-170.

11. Derenčinović, D. (2005). *Komentar Konvencije Ujedinjenih nacija protiv korupcije*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta.
12. Dickson, D. J. (2009). Towards more effective asset recovery in Member States—the UK example. *ERA Forum*, 10, 435–451.
13. European Police Office (Europol). (2016). *Does crime still pay? Criminal Asset Recovery in the EU*. The Hague: Autor.
14. Financial Action Task Force (FATF). (2012). *Best practices on confiscation (Recommendations 4 and 38) and a framework for ongoing work on asset recovery*. Paris: FATF/OECD.
15. Forsaith, J., Irving, B., Nanopoulos, E., & Fazekas, M. (2012). *Study for an impact assessment on a proposal for a new legal framework on the confiscation and recovery of criminal assets*. Cambridge: RAND Europe.
16. G8 Lyon/Roma Group. Criminal Legal Affairs Subgroup. (2005). *G8 Best Practices for the Administration of Seized Assets*. Dohvaćeno iz https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/Web_ressources/G8_BPAssetManagement.pdf.
17. Glušević, J. (2015). *Oduzimanje imovine stečene krivičnim djelom (doktorska disertacija)*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu.
18. House of Commons. Home Affairs Committee. (2016). *Proceeds of crime. Fifth Report of Session 2016–17*. London: House of Commons.
19. Ilić, G. (2008). Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela- osvrt na predložena zakonska rješenja. *Revija za bezbednost, II (10)*, str. 16-21.
20. Ivičević Karas, E. (2011). *Komentar Zakona o postupku oduzimanja imovinske koristi ostvarene kaznenim djelom i prekršajem*. Zagreb: Narodne novine.
21. Ivičević, E. (2004). Utvrđivanje imovinske koristi stečene kaznenim djelom u hrvatskom pravu i sudskoj praksi. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 11 (1), str. 217-238.
22. Kilchling, M. (2001). Tracing, Seizing and Confiscating Proceeds from Corruption (and other Illegal Conduct) Within or Outside the Criminal Justice System. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 9/4, 264–280.
23. Krapac, D. (1995). *Engleski kazneni postupak*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta.
24. Krapac, D. (2014). *Kazneno procesno pravo. Prva knjiga: Institucije*. Zagreb: Narodne novine d.d.
25. La Spina, A. (2008). Recent Anti-Mafia Strategies: The Italian Experience. U D. Siegel, & H. Nelen, *Organized Crime: Culture, Markets and Policies* (str. 195-206). New York: Springer Science + Business Media, LLC.
26. Lajić, O. (2012). Usporedni pregled sistema za istraživanje i oduzimanje imovine stečene kriminalom. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 46 (2), str. 207-222.
27. Meyer-Goßner, L. (2007). *Strafprozessordnung*. München: C.H. Beck.
28. Mujanović, E. (2017). Algoritmi za prikaz postupaka za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom. U E. Mujanović, *Smjernice za postupanje nadležnih institucija u postupku za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom* (str. 112-130). Sarajevo: Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu.

29. Mujanović, E., & Sarajlija, S. (2014). Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom u Bosni i Hercegovini-između ideala i stvarnosti. U *Međunarodna naučno-stručna konferencija "Izgradnja modernog pravnog sistema"*. Zbornik radova (str. 871-896). Sarajevo: International Burch University.
30. Paoli, L. (1997). Seizure and Confiscation Measures in Italy: An Evaluation of their Effectiveness and Constitutionality. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 5/3, 256-272.
31. Paoli, L. (2002). Implementation: Concepts and Actors. U H.-J. Albrecht, & C. Fijnaut, *The Containment of Transnational Organized Crime. Comments of the UN Convention of December 2000* (str. 207-234). Freiburg i. Br.: Max-Planck- Institut für ausländisches und internationales Strafrecht.
32. Pavišić, B., & Kunštek, E. (2010). *Zakon o postupku oduzimanja imovinske koristi ostvarene kaznenim djelom i prekršajem. S bilješkama, stvarnim kazalom i priložima*. Rijeka: Dušević & Kršovnik.
33. Podolsky, J., & Brenner, T. (2012). *Vermögensabschöpfung im Straf- und Ordnungswidrigkeitenverfahren*. Stuttgart: Richard Boorberg Verlag.
34. Savini, P. (2011). *Handbuch zur Vermögensabschöpfung im Ermittlungsverfahren und Verfall und Einziehung*. Peggitz: Juristischer Verlag Peggitz GmbH.
35. Schmidt, W. (2006). *Gewinnabschöpfung im Straf- und Bußgeldverfahren: Handbuch für die Praxis*. München: Verlag C. H. Beck.
36. Stojanović, Z., & Kolarić, D. (2010). *Krivičnopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
37. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2004). *Legislative Guide for the United Nations Convention against Transnational Organized Crime*. New York: Autor.
38. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2009). *Technical Guide to the United Nations Convention against Corruption*. Vienna: Autor.
39. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2017). *Effective management and disposal of seized and confiscated assets*. Vienna: Autor.
40. United Nations Office on Drugs and Crime. Open-ended Intergovernmental Working Group on Asset Recovery. (2014). *The Italian experience in the management, use and disposal of frozen, seized and confiscated assets*. Vienna: Author.
41. Vettori, B. (2006). *Tough on Criminal Wealth*. Dordrecht: Springer.
42. Vettori, B., Kolarov, T., & Rusev, A. (2014). *Disposal of confiscated assets in the EU member states. Laws and practices*. Sofia: Center for the Study of Democracy.

Pravni akti

- Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime, Council of Europe Committee of Ministers, ETS No. 141.
- Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, 2005, Committee of Ministers, CETS No. 198.

- Decreto legislativo 6 settembre 2011, n. 159. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana n. 226.
- Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union.
- Legge 13 settembre 1982, n. 646. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana n. 253.
- Legge 17 ottobre 2017, n. 161. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana n. 258.
- Legge 31 maggio 1965, n. 575. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana n. 138.
- Legge 31 marzo 2010, n. 50. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana n. 78.
- Proceeds of Crime Act 2002, c. 29 (2002).
- Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 30. Oktober 2017 (BGBl. I S. 3618) geändert worden ist (2017).
- Strafvollstreckungsordnung (StVollstrO) vom 1. August 2011 (BAnz. Nr. 112a vom 28. Juli 2011), geändert am 10. August 2017 (BAnz AT 18.08.2017 B6).
- United Nations Convention Against Corruption, 2003, UN General Assembly, A/58/422.
- United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, 2000, UN General Assembly, 55/25.
- Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela. Službeni glasnik Republike Srbije 97/08.
- Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela. Službeni glasnik Republike Srbije 32/13.
- Zakon o izmenama i dopunama zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela. Službeni glasnik Republike Srbije 94/16.

MANAGEMENT OF PROCEEDS OF CRIME IN INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW

Review Paper

ABSTRACT

Reason(s) for writing and research problem(s): Confiscation of the proceeds of crime is a long-term existing measure in national legislations, reflecting a principle that no one should profit from crime. Although recently progress has been made, there are difficulties in its implementation. In order to have effective criminal confiscation, it is quintessential to develop a comprehensive legal framework regulating all important procedural aspects, from identification, provisional and permanent deprivation of crime assets, to management of proceeds of crime. Part of the problem rests in inadequate and fragmented legal framework governing management of proceeds of crime. This paper reviews relevant matters associated with the management of confiscated assets in international and comparative law.

Aims of the paper (scientific and/or social): Review of provisions stipulated in relevant international conventions and other documents in the field of management of proceeds of crime can provide insight into standards, and identify similarities and dissimilarities in reviewed legal systems as well.

Methodology/Design: Analyses in this paper utilize comparative and hermeneutical legal approach in description of stipulations in selected international conventions and national legislations. International conventions and other legal documents are selected based on their importance and relevance for the area of management of criminal assets. National legislations are selected based on legal tradition, experience in criminal assets confiscation, and similarities with the Bosnian-Herzegovinian legal mechanisms.

Research/paper limitations: The volume of the paper limits the quantity of legal documents and approaches that could be analysed in detail. Conclusions about the approaches are limited to publicly available legal material. It is rather likely that details in the matters of management of criminal assets are regulated by books of rules or similar supporting acts, usually not publicly available.

Results/Findings: International conventions usually do not impose any mandatory requirements related to management of confiscated proceeds, but state parties should enable a comprehensive system on identification, tracing, freezing or seizure of any property for the purpose of confiscation. Approaches taken in reviewed national jurisdictions enable freezing and seizure as typical measures of provisional securing the proceeds from crime, and sale as most common form of disposal.

General conclusion: Appropriate and relevant legal framework is an important factor in both judicial order and enforcement of criminal confiscation, which includes

harmonisation of regulations in criminal, civil and other branches of law. For the purpose of strengthening public's confidence in justice system, it is important to demonstrate effectiveness of confiscation mechanisms, particularly by re-use of property by individuals and communities from which they were illegally taken.

Research/paper validity: An analysis of legal framework disciplining seizure and disposal of the proceeds of crime is a valuable effort in domestic legal theory. The resulting analysis and review could serve as reference point for improvement of national legal framework.

Key words: proceeds of crime, freezing, seizure, disposal of confiscated assets

Podaci o autorima

Eldan Mujanović je doktor kriminalističkih nauka, profesor na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

Autor je i učesnik više stručnih i znanstvenih istraživačkih projekata o korupcijskoj delinkvenciji i oduzimanju imovinske koristi ostvarene krivičnim djelima.

E-mail: emujanovic@fkn.unsa.ba.

Darko Datzer je doktor kriminalističkih nauka, profesor na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

Autor je i učesnik više stručnih i znanstvenih istraživačkih projekata o korupcijskoj delinkvenciji i oduzimanju imovinske koristi ostvarene kaznenim djelima.

E-mail: ddatzer@fkn.unsa.ba.

Nermin Kadribašić je magistar kriminalistike- smjer privredni kriminalitet, zaposlen kao konsultant u konsultantskoj tvrtci Lucid Linx Sarajevo.

Autor je i učesnik u više stručnih i razvojnih projekata o korupcijskoj delinkvenciji i unaprjeđenju kapaciteta pravosudnih institucija u otkrivanju i suzbijanju krivičnih djela korupcije, privrednog i organiziranog kriminaliteta.

E-mail: nermin@lucid.ba.

PRAVNI POLOŽAJ I ZAŠTITA PRIJAVITELJA KORUPCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Stručni članak

Ena KAZIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Primarna inspiracija za rad se nalazi u činjenici da je važnost uloge prijavljiivača korupcije u otkrivanju i prevenciji korupcije, kao i potreba za njihovom zaštitom nedovoljno problematizirana od strane šire stručne i naučne javnosti.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Glavni cilj rada je utvrđivanje pravnog položaja prijavljiivača korupcije u Bosni i Hercegovini, kao i utvrđivanje da li je njihov pravni položaj ujednačen u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine.

Metodologija/Dizajn: U radu su korištene komparativna i normativna naučna metoda. Prije analize relevantnih odredbi pozitivnih zakona koji se odnose na zaštitu prijavitelja korupcije, izvršena je opća pravna analiza problematike prijavljiivača korupcije, predstavljeni su međunarodni dokumenti koji se bave njihovom zaštitom, te je ukratko izložen način pravne regulacije zaštite prijavitelja korupcije u nekoliko država. Potom je primjenom normativne naučne metode, izvršena analiza relevantnih zakonskih odredbi o zaštiti prijavljiivača korupcije, koje se primjenjuju u Bosni i Hercegovini.

Ograničenja istraživanja/rada: Tajna priroda predmeta u kojima je odlučeno po zahtjevima za pružanje zaštite prijavitelja korupcije, onemogućila nas je da detaljno analiziramo predmete, tako da su informacije o stanju u praksi samo deskriptivne prirode.

Rezultati/Nalazi: Međunarodni dokumenti stvaraju obavezu državama članicama za donošenje zakona i pružanje adekvatne zaštite licima koja u dobroj volji prijave korupciju. Primjeri iz nekoliko državama nam ukazuju da postoji praksa država za pružanjem zaštite prijavitelja korupcije, pa i *post festum* – kada šteta nastupi. Nadalje, u odnosu na domaće pravo, predmetno istraživanje je pokazalo da postoji neujednačena pravna regulacija zaštite prijavitelja korupcije u Bosni i Hercegovini. Dok je na nivou Bosne i Hercegovine i Republike Srpske ova tematika regulisana posebnim zakonima, ona nije predmet regulacije posebnim zakonima u Federaciji BiH i Brčko Distriktu BiH. Osim toga, komparirana dva zakona pokazuju neujednačenost u pogledu obima i sadržaja zaštite prijavitelja korupcije. Stanje u praksi

pokazuje relativno mali broj slučajeva u kojima je zaštita prijavitelja korupcije i dodjeljena.

Generalni zaključak: Neujednačnost pravne regulacije i obima zaštite prijavitelja korupcije u Bosni i Hercegovini stvara pravnu nejednakost njenih građana. Potrebno je uspostaviti široku zaštitu svih lica koja mogu da prijave korupciju, bez obzira na instuciju u kojoj rade, te ovu tematiku podići ili na državni nivo ili donijeti i harmonizirane zakone na entitskom nivou. Osim toga, potrebno je razviti svijest kod građana o važnosti prijavitelja korupcije na planu otkrivanja slučajeva koruptivnih krivičnih djela, o njihovoj eventualnoj ugroženosti, te o uslovima, obimu i sadržaju zaštite koju im nadležni organi mogu da pruže.

Opravdanost istraživanja/rada: Članak ukazuje na važnost zaštite prijavitelja korupcije i poteškoće sa kojima se oni susreću.

Ključne riječi

korupcija, prijavljivanje korupcije, zvizdači, zaštita, krivično djelo

UVOD

Korupcija predstavlja izražajno negativnu društvenu pojavu, koja ne samo da je “odraz nemovalnog ponašanja pojedinca” (Maljević, Vujović i Martinović, 2017), već su njene radnje i oblici propisani kao krivična djela. Ona nema svoje jasne teritorijalne granice, već je prisutna svugdje u svijetu i države nastoje na razne načine da joj se suprotstave. Ona ugrožava državu u njenim najvažnijim stubovima: obrazovanju, pravosuđu, privredi, zdravstvu i ostavlja ozbiljne ekonomske, pravne i političke posljedice (Korunić Križarić, Kolednjak i Patričević, 2011). Dio je mehanizma organiziranog kriminala, pomoću koje on postaje novi oslonac društveno-ekonomskog funkcionisanja države.

Malo je koji oblik kriminaliteta pomogao dokazati tvrdnju da je sudbina krivičnog prava da uvijek kasni u sprečavanju kriminala, kao što je to korupcija. Zbog njene prirode i zatvorenosti, ona se često nalazi u tamnoj cifri kriminaliteta - zbog neznanja o kritičnim događajima nije moguće krivično goniti njene učinitelje, niti ih sankcionisati, pa je time niti generalno i/ili specijalno prevenirati. Zbog toga su krivičnom pravu izvori saznanja o ovoj vrsti krivičnih djela jako dragocijeni. Neki od vidova saznanja su i prijave slučajeva korupcije, koje mogu da podnesu ili neposredni sudionici u tim radnjama ili lica koja su na neki drugi način o njoj informisana.

Iako je prijavljivanje krivičnih djela moralna, građanska i zakonska dužnost, veliki broj krivičnih djela ostane neotkriven zato što organi krivičnog gonjenja nikada nisu imali saznanja o njima. Takav je slučaj posebno prisutan kod krivičnih djela u kojima naročit odnos učinioca i žrtve (npr. seksualni delikti, krivična djela protiv porodice), kao i strah zbog “posljedica” prijavljivanja često opredjeljuje žrtvu ili osobe koje imaju znanja o krivičnim djelima, da ne prijave krivično djelo. Kod koruptivnih krivičnih djela, činjenica da je neko lice primilo dar ili neke druge vidove koristi obično ostaje poznata samo osobama koje su sudionici takvog odnosa. Činjenica je da je

davanje dara krivično djelo, ali strah od osvete, osude u društvu, stigmatizacije najčešće rezultiraju neprijavlivanjem tog krivičnog djela. Nadalje, kod lica koja bi mogla da prijave korupciju, razlozi za neprijavlivanje se nalaze u nepovjerenju u pravosudne organe, kao i u strahu od osvetničkog odnosa prema njima, u slučajevima kada su učinioci njima nadređena lica. Osim toga, u nekim društvima, pojedinci korupciju doživljavaju kao *model de vivre*, uobičajeni način postupanja u cilju sticanja i/ili ostvarivanju prava, pa je uopće i ne percipiraju kao nešto loše, a kamoli kao krivično djelo.

Korupciju je teško prevenirati, bez da se otklone razlozi koji navode na neprijavlivanje korupcije, odnosno bez da se pruži zaštita lica koja ova krivična djela prijavljuju. Predmet ovog rada je utvrđivanje pravnog statusa prijavitelja korupcije. Cilj je utvrditi postojanje, sadržaj i obim nacionalnog okvira zaštite prijavitelja korupcije, uz naznake o međunarodnim standardima i uporednopravnim rješenjima. Osim toga, imajući u vidu sve specifičnosti pravnog poretka Bosne i Hercegovine, kao i raspodjelu nadležnosti između države i entiteta u pogledu regulacije predmetne tematike, koristeći dogmatsku i komparativnu naučnu metodu, bit će utvrđeno da li postoji ujednačnost pravnog statusa prijavitelja korupcije na teritoriji Bosne i Hercegovine. Nakon kratkog osvrta na poimanje prijavlivača korupcije, bit će ukazano na poteškoće sa kojima se oni u vezi sa prijavljivanjem susreću, kao i na opći pravni okvir njihove zaštite. Nastavak rada će biti posvećen i utvrđivanju pravnog položaja prijavlivača korupcije u BiH, kroz pravnu analizu relevantnih zakonskih odredbi i osvrst na stanje u praksi.

KO SU PRIJAVITELJI KORUPCIJE I KAKO IH ZAŠTITI?

Lica koja prijavljuju korupciju, u širem smislu riječi, nazivaju se *prijavitelji korupcije*. Dakle, riječ o bilo kojoj osobi koja nadležnim organima prijavljuje kriminalni čin, bez obzira na izvor saznanja o njemu. Ako se ima u vidu da je prijavljivanje krivičnog djela građanska dužnost, priroda odnosa prijavitelja korupcije sa učiniocem koruptivne radnje nije relevantan za prijavljivanje. Dakle, riječi može biti o bilo kojem građaninu koji ima saznanja o spornoj radnji.

U užem smislu riječi, prema Habazin (2010) uposlenici, bivši zaposlenici ili članovi organizacija, koji prijave nedolično ponašanje kolegama ili institucijama, nazivaju se "zviždačima. Pritom, uopće nije relevantno da li je riječ o nedoličnom ponašanju unutar državnog ili privatnog sektora. Osim ovog ustaljenog pojma, koji svoje porijeklo nosi iz anglosanksonskog pravnog sistema, tzv. *Whistleblowers*, koristi se i sinonim "uzbunjivač"¹.

Zašto (neka) koruptivna krivična djela ne budu prijavljena?

Iako postupaju u najboljoj namjeri da zaštite ustanovu u kojoj rade ili pak temeljne društvene vrijednosti koje korupcija ugrožava, nerijetko su *prijavitelji korupcije u širem smislu* riječi shvaćani pogrešno. Interes za zaštitu općeg dobra, kojeg po pravilu zastupaju, suprotstavlja se interesu zaštite podataka ustanove u vezi sa kojom prijavljujući korupciju odaje, tako da su u radnom ambijentu često shvaćani *žbirovima*, *denuncijatorima* ili *izdajicama*, odnosno nelojalnim osobama. Prijavlivače korupcije nipošto ne treba shvatiti u negativnom kontekstu, već,

¹ Tvorcem pojma se smatra Ralf Nejder, koji ga prvi put koristi u svojoj knjizi „Whistleblowing“ iz 1972. godine. Prema Oxfordskom riječniku engleskog jezika „whistleblower“ ili uzbunjivač je „lice koje prijavljuje nezakonitu radnju drugog lica ili ustanove“ (English Oxford Living Dictionary, 2018).

kako je to obrazloženo i u *Vodiču o dobrim primjerima zaštite lica koja prijavljuju* (2016), kao "osobe koje imaju hrabrost i koje preferiraju da preduzmu mjere protiv zloupotreba".

Razlozi zbog kojih lica ne prijavljuju korupciju su brojni. Ako je riječ o tzv. zviždačima, njihovo nastojanje da obezbijede pravdu i uklone nepravilnosti rada u ustanovi u kojoj rade, može da rezultira nizom negativnih posljedica po prijavljivača. Neke od posljedica su direktno u vezi sa ostvarivanjem prava na rad, pa nerijetko budu otpušteni, suspendovani, bude im otežan ili onemogućen postupak napredovanja ili naprosto budu na „crnoj listi“ (Conference report: Whistleblowing for Change - Leveraging Whistleblower Protection Laws to Promote Whistleblowing in the Public Interest, 2013) poslodavca usljed čega tim licima uslovi rada postaju nepodnošljivi. Istraživanja koja su provedena na ovu temu, prema Patrick (2010), pokazuju da čak u 74% slučajeva „zviždači“ budu otpušteni, a u 55% slučajeva izgube parnicu kojom se bore za povratak na radno mjesto.²

Kada je riječ o prijavljivačima korupcije u širem smislu riječi, prijavljivanjem koruptivnih radnji nedovoljno stručnim ili profesionalnim ovlaštenim osobama, otvara se mogućnost da podaci o prijavitelju budu poznati prijavljenoj osobi, a samim time se stvara osjećaj nesigurnosti. Lica mogu biti predmetom prijetnji nasiljem koje može da bude usmjereno na njih ili njima bliske osobe. S tim u vezi, u literaturi se navodi da je strah ugrožavanja njihovih temeljnih prava, poput prava na život, prava na slobodu mišljenja i izražavanja može biti prepreka za prijavljivanje kriminalnih radnji (Fond za otvoreno društvo, 2010). Pored toga, čak i u državama koje posjeduju institucionalni i pravni okvir zaštite prijavitelja korupcije, moguće je naići na problem neprijavlivanja korupcije, jer titulari prava na zaštitu nisu upoznati o svojim pravima i zaštititi, pa u strahu i ne prijavljuju korupciju. Osim straha, koji može biti razlog neprijavlivanja, u društvima u kojima je korupcija *model de vivre*, u kojem se koruptivne radnje čine svakodnevno, bez da budu učinkovito sankcionisane, građani gube vjeru u pravnu državu, pa se osjećaju nezaštićenim da prijave svoje saznanja o predmetnim krivičnim djelima i skeptični su po pitanju mogućnosti preveniranja i borbe protiv korupcije uopće.

Osim toga, u većini krivičnih zakonodavstava je propisano krivično djelo odavanja službene/profesionalne tajne.³ Iako prema odredbi člana 228. st. (1) ZKP FBiH (2014), postoji obaveza službene i odgovorne osobe u svim organima vlasti u Federaciji, javnim preduzećima i ustanovama i drugim pravnim licima da prijave krivična djela o kojima su obaviještene ili za koja saznanju na koji drugi način, lica koja raspolažu znanjima o kritičnim događajima, zbog nedorečenosti zakonodavca i nedovoljne pravne upućenosti, strahuju da bi odavanjem podataka o korupciji, otkrili profesionalnu tajnu⁴ i time ispunili bitna obilježja bića krivičnog djela odavanja službene/

² Razlog za gubitak parnice je najčešće nemogućnost dokazivanja uzročno-posljedične veze između otpuštanja i činjenice da je otpušteno lice prijavilo korupciju.

³ Primjera radi, prema Krivičnom zakonu FBiH (2017), odredbom člana 388. st. 1., propisano je ovo krivično djelo u svom osnovnom obliku. Ono postoji kada „službena ili odgovorna osoba u Federaciji koja neovlašćeno drugome saopći, preda ili na drugi način učini dostupnim podatke koji su službena tajna, ili koja pribavlja takve podatke s ciljem da ih preda neovlašćenoj osobi“. Zapriječena kazna za ovo krivično djelo je zatvor od šest mjeseci do pet godina.

⁴ Prema odredbi člana 2. (28.) KZ FBiH (2017), profesionalna tajna je podatak o osobnom ili obiteljskom životu stranaka koji saznanju odvjetnici, branitelji, notari, doktori medicine, doktori stomatologije, primalje ili drugi zdravstveni djelatnici, psiholozi, djelatnici staranja, vjerski ispovjednici i druge osobe u obavljanju svog zvanja.

profesionalne tajne i sami sebe inkriminirali. Međutim, u isto vrijeme, u slučaju neprijavlivanja krivičnog djela od strane službene ili ovlaštene osobe koja je za krivično djelo saznala prilikom obavljanja svoje dužnosti, a riječ je o krivičnom djelu za koje se može kazniti zatvorom od pet godina ili težom kaznom (KZ FBiH, 2017, čl. 345. st. 2.), bit će ispunjeni uslovi za postojanje krivičnog djela neprijavlivanja krivičnog djela ili učinitelja. Uspostavljanje ravnoteže u ovakvoj situaciji, a samim time i podsticaj za prijavljivanje može biti napravljen na način da se *lex specialisom* omogući isključenje kažnjivosti za prethodno navedena krivična djela za lica koja prijave korupciju.

Da je potrebno ohrabriti lica koja posjeduju saznanja o korupciji na prijavljivanje, kao i pružiti im odgovarajuću zaštitu u slučaju prijavljivanja, govori nam i podatak iz *Vodiča UN o dobrim primjerima zaštite lica koja prijavljuju* (United Nations Office on Drugs and Crime, 2016), da čak u 18% slučajeva korupcija bude otkrivena zahvaljujući njima, s tim što taj postotak ima tendenciju opadanja. U istom izvoru se ističe, da je prema istraživanjima globalnog ekonomskog kriminala, za 2005. godinu, 31% slučajeva korupcije otkriven pomoću prijavlivača, a 2008. godine, taj broj je pao na 18% (UNODC, 2016). Ovaj podatak dodatno naglašava važnost država da preduzmu mjere zaštite lica koja prijavljuju korupciju.

Osvrt na neke relevantne pravne osnove zaštite prijavlivača korupcije – međunarodni standardi

Mehanizmi zaštite prijavitelja korupcije su najranije uspostavljeni u državama anglosaksonskog pravnog sistema. Najstariji zakon koji se između ostalog bavio problematikom zaštite prijavitelja korupcije datira iz 1863. godine, potiče iz SAD i nosi naziv "False Claims Act" (Habazin, 2010)⁵. Taj zakon je garantovao pravo na naknadu u iznosu od 15-25% u odnosu na ukupnu štetu licima koja su prijavila korupciju. Osim Sjedinjenih Američkih Država, ovom problematikom se odavno bave i Kanada, Velika Britanija⁶, Južnoafrička Republika, Japan i Koreja (Habazin, 2010). Neke države svijeta se zaštitom prijavitelja korupcije bave na posredan način, kroz propisivanje relevantnih odredbi u općim zakonima (npr. zakone kojima se uređuje zapošljavanje javnih službenika, zakone o radu), a neke se njome uopće ne bave. Svijest o važnosti ove teme je prisutna i u državama kontinentalnog pravnog sistema, a zakoni koji se bave ovom problematikom su pod velikim uticajem anglosaksonskog prava.

Najvažniji međunarodni pravni okviri za propisivanje i implementaciju zaštite zviždača su: Građanskopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji⁷ (dalje u tekstu: GKK), Krivičnopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji⁸ (dalje u tekstu: KKK), Konvencija UN protiv korupcije (dalje u

⁵ U SAD je na snazi Whistleblower Protection Enhancement Act (2012), koji se smatra naznačajnijim pravnim aktom na planu zaštite „zviždača“ koji rade u civilnoj ili međunarodnoj službi. Bilo koja radnja preduzeta prema zviždaču, od strane nadređenih, je strogo zabranjena radnja, te može biti predmetom disciplinskog postupka.

⁶ U Velikoj Britaniji je u novije doba donesen Public Interest Disclosure Act (1998), u kojem je u najširem smislu riječi regulisano pitanje zaštite zviždača, kako u privatnom, tako u javnom sektoru.

⁷ Donesena je u Strasbourgu, od strane Vijeća Europe, 04.11.1999. godine.

⁸ Donesena je u Strasbourgu, od strane Vijeća Europe, 27. januara 1999. godine.

tekstu: Konvencija)⁹, Rezolucija VE o zaštiti uzbunjivača 1729/2010 (Vijeće Evrope, 2010) [dalje u tekstu: Rezolucija], te Preporuke VE o zaštiti uzbunjivača CM/REC 2014 (dalje u tekstu: Preporuke).

- Odredbom stava 9. GKK, propisana je obaveza država članica ove Konvencije da problematiku zaštite lica koja prijave korupciju regulišu nacionalnim zakonodavstvom. Konvencijom se štite prijavitelji korupcije u užem smislu, a da bi bili obuhvaćeni zaštitom potrebno je da se ispune dva alternativno propisana uslova: 1. da je zvizdač imao opravdan razlog za sumnju na korupciju; 2. da je zvizdač postupao *bona fidae*. Utvrđivanje opravdanog razloga, odnosno postupanja *bona fidae* se vrši u svakom konkretnom slučaju. Sam sadržaj zaštite nije definisan, već je ostavljeno državama članicama ove Konvencije da to pitanje regulišu nacionalnim zakonima.
- Zaštita lica koja prijavljuju krivično djelo ili na drugi način sarađuju sa istražiteljima ili pravosudnim tijelima, odnosno svjedoka koji daju izjavu, propisana je odredbom člana 22. KKK (1999), kao obaveza njenih članica. Ova Konvencija pruža osnov za širu zaštitu, nego li prethodno navedena Konvencija, obzirom da štiti sve prijavitelje korupcije (u širem smislu), mada ni ona ne definiše pojedine mehanizme zaštite.
- Nadalje, široku zaštitu propisuje i Konvencija UN protiv korupcije (Generalna skupština UN, 2005). Prema odredbi člana 33. Konvencije, sve njene države potpisnice su dužne da u svom domaćem pravnom poretku primjenjuju mjere kojima se pruža zaštita prijavitelja korupcije. Objekt zaštite je svako neopravdano ophođenje prema njima, dok su subjekti zaštite sve osobe koje u dobroj vjeri i na temelju razumne sumnje prijavi nadležnim tijelima bilo kakve činjenice koje se tiču krivičnih djela iz predmetne Konvencije.
- Značaj *Rezolucije Vijeća Evrope iz 2010. godine* ogleda se u uspostavi temeljnih principa u vezi sa zaštitom prijavljivača korupcije, a koje bi države članice trebale da inkorporiraju u svoje zakone. Riječ je o sljedećim principima: princip sveobuhvatnosti (zaštita se odnosi kako na lica iz javnog, tako i iz privatnog sektora, kao i na pripadnike oružanih snaga i službi bezbjednosti); inkorporacija problematike zaštite uzbunjivača u radno, krivično, medijsko pravo, kao i uspostava konkretnih mjera; uspostava bezbjedne alternative ćutanju, podsticanje donosilaca odluka u državnim organima i privrednim subjektima o uspostavi internih procedura o uzbunjivanju; zaštita svakoga ko *bona fidae* koristi interne kanale za uzbunjivanje od odmazde; pružanje pouzdane zaštite prijavljivačima koji postupaju *bona fidae*; unapređenje opće kulture prema uzbunjivanju na način da ono nema veze sa nelojalnosti i izdajom; priznavanje značajne uloge nevladinim organizacijama u unapređenju općeg stava o uzbunjivanju.
- Vijeće Evrope je 2014. godine izdalo *Preporuke*. One su od posebnog značaja, obzirom da je u njima istaknuto da je potrebna zaštita prijavitelja korupcije, bez obzira da li se to lice nalazi u javnom ili privatnom sektoru (član 3. Preporuke). Između ostalog, preporučeno je da se nacionalnim zakonodavstvom osigura efikasnost pri postupanju sa prijavama korupcije, kao i da se zaposlenici osiguraju od odmazde na radnom mjestu od poslodavca, u slučaju prijavljivanja koruptivnih radnji (član 21. Preporuke). U članu 10. je jasno navedeno da svaka osoba, koja je na direktan ili indirektan način

⁹ Konvencija je donesena 31. oktobra 2003., od strane Ujedinjenih naroda, astupila je na snagu 14. decembra 2005. godine.

diskriminirana zbog prijavljivanja korupcije, treba da uživa zaštitu u skladu sa općim pravom. Državama se preporučuje i da stvore takav nacionalni zakonski okvir, koji će podstaći javnost i stručnjake iz ove oblasti, da olakšaju razmjenu informacija o koruptivnim krivičnim djelima (član 27. Preporuke).

Najzad, od velikog je značaja slučaj *Guja vs. Moldavija* (2008.), koji je vođen pred Europskim sudom za ljudska prava. Presudom je Sud utvrdio da je upozorenje na nezakonitosti ili na nepravilnosti na radnom mjestu odraz slobode govora i da ono treba uživati zaštitu.¹⁰

Primjeri zaštite prijavitelja korupcije u uporednom pravu

Kada je riječ o formi i sadržini mehanizama zaštite prijavitelja, prema Palicarsky (2011) mehanizmi se sastoje iz reforme pravosuđa, djelovanja na svijest o postojanju zaštite i uspostavi praktičnih i pristupačnih metoda prijavljivanja korupcije. Kada je o pravosudnim mjerama riječ, efikasna borba protiv korupcije jača vjeru građana u pravdu, učinkovitost organa krivičnog gonjenja, ali i vjeru da je taj isti pravosudni sistem u stanju zaštititi prijavitelja korupcije od eventualne štete i nepravde koja mu može biti nanešena prijavljivanjem krivičnog djela. Mjere razvoja svijesti o zaštiti su divergentne, odnose se kako na prijavitelja, tako i lica koja postupaju u vezi sa njegovom zaštitom. Tako se sprovode edukacije ovlaštenih službenih lica i državnih službenika u vezi sa postupanjem sa licima koja prijavljuju korupciju¹¹. Nadalje, neke od mjera su i uvođenje *online* sistema i telefonskih linija za prijavu korupcije. One mogu doprinijeti lakšem odlučivanju prijavitelja korupcije na čin prijavljivanja. Ako se ima na umu teza Howarda Whittona da korupcija nastaje kada postoji prilika, a nema osobnih etičkih normi i profesionalnog integriteta (Palicarsky, 2011), onda je samim time sasvim jasno da edukativni rad o etici predstavlja značajnu kariku kako u prevenciji korupcije, tako i u zaštiti prijavitelja korupcije. Visoko etički orijentisana radna okruženja će osuditi eventualne koruptivne radnje, prijavitelje nagraditi, a ne im prijetiti ili ih degradirati.

Imajući u vidu prethodno spomenute međunarodne standarde i u njima utvrđene obaveze država potpisnica, mnoge od njih su, bilo kroz opće, bilo kroz posebne zakone propisale mjere za zaštitu prijavitelja korupcije. Neke države (*Slovenija, Srbija*) su donijele zakone za zaštitu prijavitelja korupcije, međutim već u samom početku njihove primjene ukazale su se poteškoće u njegovoj provedbi, posebno na planu prikupljanja dokaza i dužine trajanja postupaka.

Za *Veliku Britaniju* se smatra da ima najbolje regulisano pitanje zaštite prijavitelja korupcije u Europi (National Whistleblower Center, 2018). Od 1998. godine je na snazi *Akt o zaštiti javnog interesa*, koji štiti zaposlenike svih sektora, čak i zaposlenike koji borave van Velike Britanije, od radnji kojima se mogu povrijediti njihova prava. U slučaju da je zaposlenik otpušten iz službe

¹⁰ Aplikant, g. Guja, je bio na čelu Odsjeka za štampu pri Uredu glavnog tužitelja Moldavije. Otpušten je jer je dao u objavu dva pisma, bez da se konsultovao sa šefovima drugih odsjeka. Takvo ponašanje je tetirano kao kršenje internih propisa Ureda. Guja je smatrao da pisma nisu tajna, te da je postupao u skladu sa predsjedničkim antikorupcionim sistemom, jer su pisma ukazivala na politički pritisak koji je vršen na Ured tužioca od strane člana parlamenta. V. u: Presuda Europskog suda za ljudska prava GUJA vs. MOLDAVIJA od 12.02.2008., aplikacija broj 14277/04.

¹¹ Tako je prema Prvom izvještaju monitoringa provođenja strategije za borbu protiv korupcije 2015-2019. i akcionog plana za provođenje strategije za borbu protiv korupcije 2015-2019.(2016b), kao jedna od mjera koje se trebaju sprovesti na planu zaštite prijavitelja korupcije i jačanje svijesti državnih službenika o obavezama za postupanje po prijavama za korupciju i zaštitu lica koja prijavljuju korupciju.

zbog prijave korupcije, ima pravo da tužbom potražuje naknadu štete (National Whistleblower Center, 2018). Također, postoje *službe za zaštitu lica kojima prijeti opasnost* i njima se omogućava smještaj na sigurnu lokaciju (Antikorupcija, 2017).

U *Švedskoj* je utvrđena najniža stopa korupcije u Europi (Marcusson, 2017), a imaju uspostavljene agencije koje prate rizik od korupcije u pojedinim ustanovama. Agenti su neovisni i samim time zaštićeni od posljedica prijavljivanja. Praktične mjere koje su utvrđene na planu sprečavanja korupcije, prema Marcusson (2017) su:

- a) Rad policajaca u paru, kako bi se spriječilo primanje mita;
- b) Rotacija pozicija na radnom mjestu nakon određenog vremenskog perioda;
- c) Periodični treninzi o temeljnim vrijednostima;
- d) Sistem bliskog liderstva, prema kojem šefovi nadziru zaposlenike i prate njihove postupke;
- e) Otvorenost odnosa.

U *Holandiji* se na ovom planu država oslanja na udruženja poslodavaca koji nadziru zaposlenike i sprečavaju negativne posljedice prijavljivanja korupcije, dok neke države anagažuju ombudsmene (*Novi Zeland*) da zaprimaju prijave i preuzimaju rad na slučaju na anonimnan način.

Osim kroz propisivanje relevantnih zakonskih odredbi koje se bave ovom problematikom, i u pravnoj doktrini je probuđena svijest o važnosti zaštite prijavljivača korupcije. Tako nerijetko možemo naići na preporuke naučnika o tome kako zaštititi prijavljivače. Tako se prema Kramer (2017), prijavljivačima korupcije može pomoći i na način da im se zagarantuje anonimnost, odnosno da im se zaštititi radni odnos kroz propisivanje zabrane suspenzija ili otkaza zbog prijavljivanja nepravilnosti rada ustanova.

U *Vodiču o dobrim primjerima zaštite lica koja prijavljuju*, ističe se važnost edukacije javnog mnijenja o predradnjama koje osobe trebaju da preduzmu, odnosno da se osvrnu, prije nego što prijave korupciju (UNODC, 2016):

- a) Koliko je informacija vrijedna prijavljivanja?
- b) Koga treba prijaviti i da li postoje druge opcije?
- c) Kakvu vrstu zaštite možemo očekivati?
- d) Kako će informacija biti shvaćena?
- e) Ko može pružiti zaštitu?

Najzad, *Vodič o dobrim primjerima zaštite lica koja prijavljuju*, predviđa niz mjera podsticaja na prijavljivanje lica koja imaju saznanja o korupciji (UNODC, 2016). Navedene mjere bi mogle da otklone uobičajene strahove i pruže potrebnu zaštitu prijaviteljima.

Riječ je o sljedećim mjerama:

- a) Utvrđivanje jasnog pravnog okvira zaštite
- b) Omogućavanje alternativnih puteva prijavljivanja
- c) Prihvatanje anonimnih prijava
- d) Savjetovanje
- e) Garantovanje povjerljivosti
- f) Javne pohvale
- g) Fizička zaštita prijavljivača
- h) Zaštita od krivične i građanske odgovornosti za prijavljivanje korupcije

Šta ako je šteta već nastupila?

Prethodno navedene inicijative i mjere država na planu zaštite prijavitelja korupcije se načelno primjenjuju nakon prijavljivanja i to prije nego li predviđena šteta po prijavitelja nastupi. Međutim, slučaj otežava okolnost ako po prijavljivača šteta nastupi, a država zakasni u pružanju adekvatne zaštite. Navedena Upustva predviđaju rješenja i za takve slučajeve. Postoji niz naknadnih mjera zaštite koje bi se mogle primjeniti prema prijavljivačima. Primjera radi, prema *Vodiču o dobrim primjerima zaštite lica koja prijavljuju* (2016, s. 46) moguće je:

- a) Naložiti promjenu nadređenog ili alocirati prijavljivača na drugo radno mjesto;
- b) Omogućiti slobodan pristup prijavljivača savjetovalištim;
- c) Sudskom odlukom vratiti prijavljivača na stari posao;
- d) Konvalidacija ugovora o radu;
- e) Sankcionisati lica koja su vršila pritisak ili prijetila prijavljivaču;
- f) Pretpostavljati dobru volju prijavljivača i uvesti je kao načelo u postupku;
- g) Uspostaviti fond koji će prikupljati sredstva za kompenziranje materijalne štete prijavitelju korupcije.

Dakle, iz navedenog, možemo zaključiti da postoji niz pozitivnih primjera mjera u svijetu, koje se mogu preduzeti kako prije nastupanja štete, kao i *post festum*, a koje se odnose na zaštitu prijavitelja korupcije.

PRAVNI POLOŽAJ PRIJAVLJIVAČA KORUPCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Problematika zaštite prijavljivača korupcije u Bosni i Hercegovini regulisana je na dva nivoa vlasti. Kao *lex specialis* na državnom nivou je donesen *Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama Bosne i Hercegovine* (dalje: ZZPK BiH), dok je na entitetskom nivou, i to samo u Republici Srpskoj donesen *Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju* (dalje: ZZPK RS). Ovakav specijalni zakon još uvijek nije donesen u Federaciji Bosne i Hercegovine niti u Brčko distriktu BiH (gdje je u fazi nacrt)¹². Na federalnom nivou je spomena vrijedna odredba člana 98. *Zakona o radu* (ZR FBiH, 2016), prema kojoj je kao jedan od neopravdanih razloga za otkaz, utvrđeno "obraćanje radnika zbog opravdane sumnje na korupciju ili u dobroj vjeri podnošenje prijave o toj sumnji odgovornim licima ili nadležnim organima državne vlasti" (ZR FBiH, 2016, član 98., tač. c). Na taj način su zvizdači zaštićeni od otkaza zbog predmetnog prijavljivanja, mada je ovakav vid zaštite, bez donošenja *lex specialis*-a parcijalan i nepotpun. Ovakva odredba je izostala u Zakonu o radu Brčko Distrikta BiH, što ukazuje na dodatnu potrebu regulisanja zaštite prijavitelja korupcije u ovom dijelu Bosne i Hercegovine.

¹² Prema podacima sa službene stranice Skupštine Brčko Distrikta, 01.02.2017. godine, Nacrt zakona o zaštiti prijavitelja korupcije je bio na dnevnom redu za drugo čitanje, međutim, taj zakon još uvijek nije usvojen i stupio na snagu (Skupština Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, 2017).

Pravni položaj prijavljiivača korupcije prema Zakonu o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama Bosne i Hercegovine

Subjekti zaštite

Ovaj Zakon štiti samo lica koja su zaposlena u institucijama BiH i pravnim licima koja osnivaju institucije Bosne i Hercegovine. Ta lica Zakon (2013, čl. 2., tač. b) naziva "uzbunjivačima". Zakonom je jasno definisan status osoba koje prijavljuju korupciju, postupak prijavljivanja, obaveze institucija u vezi sa prijavljivanjem, postupak zaštite prijavitelja, kao i sankcije za povredu odredbi ovog zakona. Temeljem navedenog, može se izvući zaključak da je zaštita koju ovaj Zakon pruža izuzetno uska, obzirom da obuhvaća samo lica koja su zaposlena u gore navedenim institucijama. Time bez zaštite ostaje veliki broj lica koja su zaposlena u privatnom sektoru ili pak u institucijama koje nisu na državnom nivou (npr. federalnom ili kantonalnom, a u ovom dijelu BiH nema donesenog sličnog zakona o zaštiti prijavljiivača korupcije). Osim toga, značajan je broj lica koja uopće nisu zaposlenici ustanove, a ipak raspolažu saznanjima o korupciji i prijavljuju je. Oni će uživati status svjedoka u eventualnom krivičnom postupku, međutim, ipak je bolje rješenje da lica koja prijavljuju ovu, posebnu, vrstu krivičnih djela, uživaju dodatnu, specijalnu zaštitu zakonom koji štiti lica koja prijavljuju korupciju, posebno zbog beneficija koje ovakvi zakoni nude i nemogućnosti samoinkriminiranja. Osim toga, vrijedi napomenuti da i KKK (1999) i Konvencija UN protiv korupcije (Generalna skupština UN, 2005) nalažu državama članicama donošenje zakona, koji pružaju široku zaštitu.

Da bi uzbunjivač mogao da prijavi korupciju u navedenim institucijama, neophodno je da ima opravdanu sumnju ili okolnosti na postojanje korupcije u institucijama, s tim što treba da postupi u dobroj vjeri. Postojanje *dobre vjere*¹³ je pravna pretpostavka, a u slučaju da *dobra vjera* izostane, mjere zaštite koje se mogu odrediti prijavitelju će biti obustavljene (ZZPK BiH, 2013, čl. 9, st. 1.). Osim toga, vodeći se prirodom ljudi da nerijetko svoja prava zloupotrebljavaju ili iskorištavaju u nedozvoljene svrhe, Zakonom je regulisano da zloupotreba prava prijavljivanja bude utvrđena kao teška povreda radne dužnosti (ZZPK, 2013, čl. 3. st. 1.). Nadalje, eliminisan je jedan od osnova za strah kod lica koja prijavljuju korupciju, a to je otkrivanje poslovne tajne. Tako je odredbom člana 7. st. 3. ZZPK BiH (2013) isključena materijalna, krivična ili disciplinska odgovornost za otkrivanje poslovne tajne u slučaju prijavljivanja korupcije nadležnom autoritetu. Ovakvom zakonskom odredbom, formalno je uklonjena najčešća prepreka pri donošenju odluke o prijavljivanju korupcije i na taj način je dat podstrek licima koja imaju saznanja o koruptivnim krivičnim djelima da ista prijave, bez da budu materijalno, krivično ili disciplinski kažnjena. Razlog što koruptivna krivična djela usprkos takvoj zakonskoj regulaciji ne prijavljuju *in concreto*, može se nalaziti u nedovoljnoj informisanosti o tome. Zbog toga je jako bitno preduzeti sve potrebne informativne (i obrazovne) mjere, za jačanje svijesti o pravima prijavitelja korupcije.

Vrste zaštite

Zakonom su predviđene dvije vrste zaštićenog prijavljivanja korupcije: interno i eksterno. Osnovna razlika između ove dvije vrste prijavljivanja se ogleda u licima kojima se korupcija prijavljuje. Tako, interno prijavljivanje korupcije može preduzeti bilo koji zaposlenik institucija BiH, a prijava

¹³ Dobra vjera je prema odredbi člana 2 (h) ZZPK BiH (2013, bilj 23) „stav uzbunjivača koji se zasniva na činjenicama i okolnostima o kojima on vlastita saznanja i koji smatra istinitim“.

se podnosi nadređenom ili drugom licu koje je zaposleno u instituciji, a odgovorno je za njen zakonit rad; ili licu ili rukovodiocu institucije, odnosno licu ili organu koji obavlja poslove nadzora ili revizije u institucijama BiH (ZZPK BiH, 2013, čl. 5. st.1.). U slučaju da postupak prijavljivanja nije poznat, odnosno da ne postoji interni akt koji reguliše pitanje prijavljivanja, kao i u slučajevima kada uzbunjivač ima razloga da vjeruje da se ovlašteno lice kojem se podnosi prijava može dovesti u vezu sa korupcijom, onda prijava može da bude podnesena neposredno rukovodiocu institucije (ZZPK BiH, 2013, čl. 5. st. 3.). Osim toga, uzbunjivači mogu da se obrate Agenciji za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije za dodjeljivanje statusa uzbunjivača.

Kao što je prethodno navedeno, osim interne postoji i eksterna prijava, čije je postojanje direktno u vezi sa uspjehom interne prijave. Naime, u slučaju da postupak po internom prijavljivanju traje duže od 15 dana, odnosno ukoliko uzbunjivač smatra da je postupak interne prijave bio nepravilan ili da se ovlašteno lice kojem se podnosi prijava može dovesti u vezu sa korupcijom, uzbunjivač može da pokrene postupak eksterne prijave korupcije (ZZPK BiH, 2013, čl. 6. st 2.). Kada je eksterna prijava u pitanju, krug lica kojima se ona podnosi je širi i nije u vezi sa radnim mjestom. Tako se eksterno korupcija može prijaviti organu nadležnom za provođenje krivične istrage i gonjenje počinilaca krivičnih djela, odnosno Agenciji za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije (dalje: Agencija), kao i javnosti (ZZPK BiH, 2013, čl. 6. st. 1.).

Agencija dodjeljuje status uzbunjivača, u roku od trideset dana od podnošenja prijave. Za takvo djelovanje Agencije, nije od značaja da li je šteta nastupila ili pak postoji samo sumnja da bi ona mogla da nastupi (ZZPK BiH, 2013, čl. 7.). U slučaju da štetna radnja nastupi po prijavljivača, Agencija donosi instrukciju rukovodiocu institucije, pri čemu je njen sadržaj ukidanje štetne radnje i vraćanje u prethodno stanje. Rok za preduzimanje takve korektivne radnje je tri dana od dana zaprimanja instrukcije. Nisu rijetki slučajevi kada rukovodilac tvrdi da bi "štetnu radnju" prijavitelj pretrpio bez obzira na prijavu, međutim, shodno odredbama ovog Zakona, tu tvrdnju je dužan da dokaže (ZZPK BiH, 2013, čl. 8).

Najzad, Zakonom su propisane i kaznene odredbe za prekršaje, od kojih se neke odnose na rukovodioca institucije, a neke i na samog prijavitelja. Tako je propisana novčana kazna u iznosu od 10 000 – 20 000 konvertibilnih maraka za rukovodioca institucije, koji ne izvrši prethodno spomenutu korektivnu mjeru (ZZPK BiH, 2013, čl. 12. st. 1.). Kažnjivo je i nedonošenje internih akata koji se bave tematikom prijavljivanja korupcije, za koji prekršaj se istom novčanom kaznom kažnjava rukovodilac institucije.

Iako je ovim Zakonom pružena zaštita prijaviteljima korupcije, pa čak isključena i krivična, građanska i disciplinska odgovornost za odavanje profesionalne tajne zbog prijavljivanja, u Zakonu se vodi računa i o sasvim mogućim situacijama zloupotrebe prava na prijavu korupcije i uživanja zaštite propisane Zakonom, od strane samog prijavljivača. Tako je propisana novčana kazna od 1 000 – 10 000 konvertibilnih maraka za uzbunjivača, koji svjesno lažno prijavi korupciju (ZZPK BiH, 2013, čl. 12. st. 3.).

Osvrt na primjenu Zakona u praksi

Nakon kratkog osvrta na stanje u zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini, na planu stvaranja pravnog okvira za zaštitu lica koja prijavljuju korupciju, od posebnog je značaja utvrditi implementaciju tih zakonskih odredbi na lica koja su titulari zaštite i koji tu zaštitu traže. Prema podacima dobijenim iz Izvještaja o radu Agencije za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe

protiv korupcije za period 01.01.-31.12.2016. godine (2016a), u periodu od 2014. godine (kada je zakon stupio na snagu), do decembra 2016. godine, Agencija je ukupno zaprimila 16 zahtjeva za dodjeljivanje zaštite prijavljiivaču korupcije. Od navedenog broja zahtjeva, pozitivno je riješeno samo u tri slučaja, jedan predmet je u fazi obrade, dok su ostali zahtjevi odbijeni kao neosnovani¹⁴. Zahtjeve za zaštitu su podnijeli zaposlenici sljedećih institucija:

- Centralne banke BiH;
- Državne agencije za istrage i zaštitu;
- Ureda za razmatranje žalbi u BiH;
- Uprave za indirektno oporezivanje BiH;
- Ministarstva komunikacija i transporta BiH;
- Granične policije BiH;
- Ministarstva inostranih poslova BiH;
- Okružnog suda u Doboju;
- Zavoda za vaspitanje muške djece i omladine Sarajevo.

Mali je broj slučajeva dodijeljene zaštite, a u predmetnom Izvještaju (Agencija za prevenciju i koordinaciju borbe protiv korupcije, 2016a) se navodi da je načešći razlog za odbijanje zahtjeva za zaštitu činjenica da zahtjeve podnose lica koja nisu uposlenici ustanova, odnosno lica koja nisu titulari zaštite prema Zakonu o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama Bosne i Hercegovine. Ta konstatacija potvrđuje prethodno navedeni nedostatak Zakona, jer pruža usku zaštitu, obzirom da se odnosi samo na lica koja su zaposlenici institucija BiH. Rješenje takve situacije bi bilo donošenje jedinstvenog državnog zakona o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju, bez obzira na mjesto zaposlenja, obzirom da se koruptivna krivična djela mogu počinuti bez obzira na privatni ili državni status ustanove, a prijavljiivači mogu da pretrpe štetu.

Osim malog broja prijava i dodijeljene zaštite, postoje i neki drugi problemi na planu zaštite prijavitelja korupcije u praksi, a koji su istaknuti u Izvještaju o monitoringu primjene ZZPK BiH. U njemu se ističe da 27% ustanove nema interni akt koji se obavi zaštitom prijavitelja, a koji bi trebao biti poznat zaposlenicima, kao ni kontrolna tijela. (Bećirović, 2017, s. 2). U Izvještaju se nadalje ističe da u 91% slučajeva, u institucijama Bosne i Hercegovine nema transparentno objavljenih odluka o uspostavi tijela kojima se moguće prijave mogu da dostave (Bećirović, 2017, s. 2). Osim toga, u sprovedenoj anketi na 176 državnih službenika, utvrđeno je da bi čak 83% njih prijavilo korupciju (Bećirović, 2017, s. 8). Generalni zaključak proizašao iz predmetnog monitoringa je da bi se situacija na planu prijavljivanja korupcije, kao i na planu zaštite prijavitelja korupcije znatno poboljšala, kad bi se ojačalo povjerenje u pravosudne ustanove, kroz primjere procesuiranja slučajeva koruptivnih krivičnih djela.

¹⁴ Primjera radi, jedna osoba je podnijela zahtjev za zaštitu, pri čemu je navela da je, nakon što je prijavila korupciju u ustanovi u kojoj radi, rukovodilac protiv nje pokrenuo disciplinski postupak. Agencija je zahtjev za zaštitu dostavila nadležnom inspektoratu, temeljem čijeg izvještaja je Agencija zaključila da nisu učinjene štetne radnje po prijavitelja korupcije, te je zahtjev odbila kao neosnovan.

Pravni položaj prijavlivača korupcije prema Zakonu o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju (Republika Srpska)

Subjekti zaštite

Lex specialis koji se bavi zaštitom prijavitelja korupcije u RS, za svoj cilj ima suzbijanje korupcije i obezbjeđenje efikasnog mehanizma zaštite prava lica koja u dobroj vjeri prijavljuju korupciju, od bilo kojeg oblika ugrožavanja ili povrede tih prava (ZZK RS, 2017, čl. 2). Lica koja prijavljuju korupciju, prema odredbama ovog Zakona, mogu da budu fizička ili pravna lica koja u dobroj namjeri prijave korupciju u javnom ili privatnom sektoru. Iz navedenog proističe da ovaj Zakon zagovara shvatanje prijavitelja korupcije u širem smislu, što je dobro rješenje, jer se samim time i zaštita koju omogućava ovaj Zakon, obuhvata više lica. Osim toga, ovaj zakon se ne odnosi samo na lica koja rade u institucijama, već na bilo koja lica koja postupaju u dobroj vjeri. Postupanje u dobroj vjeri/namjeri je, prema članu 8., jedno o temeljnih načela ovog Zakona (2017) i ono se odnosi na prijavu činjenica o korupciji, prema saznanjima kojima prijavitelj raspolaže i koja smatra istinitim, pri čemu on ima obavezu od suzdržavanja od zloupotrebe prijavljivanja. Za očekivati je da će se pri primjeni ove odredbe, nadležna lica susresti sa poteškoćama pri utvrđivanju dobre vjere prijavitelja. U svakom slučaju, dobra vjera je pravni standard koji će se utvrđivati u svakom pojedinom slučaju.

Zakon propisuje i niz drugih načela koja imaju za cilj posticanje prijavljivanja, ali i sprečavanja zloupotrebe korištenja tog prava.

Riječ je o sljedećim načelima (ZZK RS, 2017, čl. 3.-10.):

- a) Načelo društvene odgovornosti;
- b) Načelo zabrane sprečavanja prijavljivanja korupcije;
- c) Načelo zaštite prijavioca korupcije;
- d) Načelo zabrane zloupotrebe prijavljivanja korupcije;
- e) Načelo obaveznosti postupanja po prijavi;
- f) Načelo ekonomičnosti.

Vrste prijavljivanja

Zakonom je jasno definisan pojam „prijavljivanja“. Prema odredbi člana 13. ZZK RS (2017), prijavljivanje korupcije je „pismeno ili usmeno obavještenje koje sadrži podatke o činjenju ili nečinjenju odgovornog lica ili lica koje je radno angažovano, zloupotrebom službenih ovlašćenja ili službenog položaja u privatne svrhe, u cilju sticanja protivpravne imovinske ili bilo koje druge koristi za sebe ili drugoga“. I ovaj zakon propisuje dvije vrste prijave korupcije: internu i eksternu (ZZK RS, 2017, čl. 14). Interna prijava je ona koja se vrši prema odgovornom licu koji rukovodi ustanovom u kojoj subjekt prijave radi. Eksterna je ona u kojoj prijavitelj obavještava organe unutrašnjih poslova, tužilaštvo ili organizacije civilnog društva koje se bave zaštitom ljudskih prava i borbom protiv korupcije. Dakle, temeljna razlika između ove dvije vrste prijave se ogleda u svojstvu lica koja zaprimaju prijavu. Iz navedenog proizilazi da je su u pogledu vrsta prijavljivanja, odredbe državnog i republičkog zakona ujednačene.

Štetne posljedice prijavljivanja

Od posebnog je značaja odredba člana 16., u kojoj su jasno definisane štetne posljedice koje mogu zadesiti prijavitelja korupcije, u vezi sa prijavom. Jedna od najčešćih je mobing, kao i uznemiravanje ili prijetnje na radnom mjestu. Osim mobinga, moguće je da usljed prijavljivanja korupcije na radnom mjestu budu stvoreni loši međuljudski odnosi ili uslovi koji čine da se prijavitelj nalazi u lošijoj poziciji u odnosu na druge. Dok se navedene posljedice mogu najčešće dovesti u vezu sa situacijom kada je prijavitelj zaposlenik ustanove u kojoj prijavljuje korupciju, pobrojane su i posljedice koje mogu da nastupe po bilo koje lice koje prijavi korupciju (nevezano za radni odnos), poput (ZZK RS, 2017, čl. 16, st. 3):

- a) Dovođenja prijavitelja u nezakonit, nepovoljan, neravnopravan ili nepravičan položaj u vezi sa ostvarivanjem prava na obrazovanje (dodjeljivanje stipendije, upis u obrazovnu ustanovu, ocjenjvanje i sl.);
- b) Dovođenja prijavitelja u nezakonit, nepovoljan, neravnopravan ili nepravičan položaj u vezi sa ostvarivanjem prava na zdravstvenu zaštitu (pregled, boravak u ustanovi, liječenje, rehabilitaciju i sl.);
- c) Dovođenja prijavitelja u nezakonit, nepovoljan, neravnopravan ili nepravičan položaj u vezi sa ostvarivanjem prava na penzijsko i invalidsko osiguranje (ostvarivanje starosne, invalidske ili porodične penzije, raspoređivanje na drugo radno mjesto i sl.);
- d) Dovođenja prijavitelja u nezakonit, nepovoljan, neravnopravan ili nepravičan položaj u vezi sa ostvarivanjem prava na socijalnu zaštitu;
- e) Dovođenja prijavitelja u nezakonit, nepovoljan, neravnopravan ili nepravičan položaj u vezi sa ostvarivanjem prava na korištenje usluga javnih organa i ustanova;
- f) Dovođenja prijavitelja u nezakonit, nepovoljan, neravnopravan ili nepravičan položaj u vezi sa ostvarivanjem prava na radno angažovanje (pri zapošljavanju, osposobljavanju ili stručnom usavršavanju, napredovanju, sticanju ili gubitku zvanja, uslove rada, prestanak radnog angažmana i sl.);
- g) Dovođenja prijavitelja u nezakonit, nepovoljan, neravnopravan ili nepravičan položaj u vezi sa ostvarivanjem prava na učešće u javnim nabavkama;
- h) Dovođenja prijavitelja u nezakonit, nepovoljan, neravnopravan ili nepravičan položaj u vezi sa ostvarivanjem prava na sport, nauku ili kulturu (organizovanje takmičenja, dodjeljivanje nagrada, stipendija i sl.).

Osim ovih mogućih posljedica, Zakon štiti i od svakog drugog oblika ugrožavanja ili povrede Ustavom i zakonom zagwarantovanih prava prijavioca, koji su u vezi sa korupcijom. Korištenjem termina „svaki drugi oblik...“, obim zaštite je znatno proširen, jer se primjena zakona širi i na sve one slučajeve koji imaju za posledicu ugrožavanje ili povredu Ustavom i zakonom zagwarantovanih prava. Pohvale je vrijedno decidno i jasno izdvajanje štetnih radnji i širenje obima zaštite i na druge radnje sa navedenim posljedicama.

Najzad, Zakon taksativno propisuje prava prijavioca korupcije. Da bi lice moglo da ostvari ta prava, potrebno je da se kumulativno ispune dva uslova: da je prijava izvršena u dobroj namjeri, da je štetna posljedica u uzročno-posljedičnoj vezi sa korupcijom. Vidimo da se naglašava važnost postupanja u dobroj volji (koje je istaknuto i u državnom Zakonu), ali se racionalno zahtjeva i utvrđivanje kauzalne veze između štetne radnje i prijave. Prava koja se garantuju prijavitelju korupcije su sljedeća (ZZK RS, 2017, čl. 17):

Pravo na internu zaštitu – postupak se pokreće na zahtjev prijavitelja, odgovornom licu, u roku od 30 dana od dana saznanja za štetnu posljedicu (subjektivni rok), odnosno u roku od godine dana od dana nastanka štetne posljedice (objektivni rok). Odgovorno lice odlučuje po zahtjevu u roku od 30 dana od dana njegovog podnošenja (ZKK RS, 2017, čl. 20). Rok od 30 dana za odlučivanje je jako dug rok za slučajeve koji su obično hitni, kao što su ovi koji se odnose na zaštitu od štetnih radnji i trebao bi se zbog prirode postupka skratiti, posebno vodeći računa i o činjenici da je jedno od temeljnih načela Zakona - načelo ekonomičnosti.

- a) Pravo na eksternu zaštitu – postupak se pokreće od strane lica koje trpi štetne posljedice, u roku od 30 dana od dana saznanja za štetnu posljedicu, odnosno u roku od godinu dana od dana nastanka štetne posljedice, i to tužbom nadležnom sudu¹⁵. Ovakva zaštita se može tražiti i kad nije pokrenut postupak za internu zaštitu, međutim u slučaju da je taj postupak pokrenut, onda tužba nije dopuštena. Tužbeni zahtjev glasi na utvrđivanje ugrožavanja ili povrede prava tužioca, odnosno stavljanja u nepovoljniji položaj, koje je nastalo u vezi sa korupcijom ili prijavom korupcijom. Tužilac može postaviti jedan ili više tužbenih zahtjeva: da sud poništi konkretan akt, naknadu materijalne i nematerijalne štete, te objavljivanje presude u sredstvima javnog informisanja (ZKK RS, 2017. čl. 26). Teret dokazivanja je na tuženom.
- b) Pravno na besplatnu pravnu pomoć organa nadležnog za pružanje te pomoći
- c) Pravo na obezbjeđenje i zaštitu anonimnosti i zaštitu ličnih podataka kod odgovornog lica i nadležnih organa kojima prijavljuje korupciju;
- d) Pravo na obavještenje o aktivnostima i mjerama preduzetim po prijavi;
- e) Pravo na obavještenje o ishodu postupka po prijavi;
- f) Pravo na naknadu štete po pravilima o odgovornosti za naknadu štete.

Na kraju, vrijedi istaći da je zloupotreba prijavljivanja korupcije prekršaj. Naime, osim kaznenih odredbi koje se odnose na odgovorno lice, propisane su kaznene odredbe i za prijavitelja korupcije koji svoje pravo zloupotrebljava. Ukoliko se utvrdi da prijavitelj podnosi prijavu korupcije, a zna da informacije koje dostavlja nisu istinite ili traži imovinsku korist kao nagradu, kaznit će se novčanom kaznom od 5 000 do 15 000 KM. Iz navedenog proizlazi zaključak da je propisana strožija kazna negoli u Zakonu o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama BiH.

Komparirajući ovaj Zakon¹⁶ sa Zakonom o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama BiH, može se zaključiti da je obim njegove zaštite širi, broj subjekata na koja se zaštita odnosi je veći, sankcija koja se predviđa za lica koje podnose lažnu prijavu strožija, nomotehnički i metodološki je jasnije uređen. Međutim, vrste prijavljivanja, rokovi zaštite i odlučivanja, te opće štetne radnje koje su propisane su istovjetne.

¹⁵ Prema članu 23 ZKK RS (2017), mjesno je nadležan sud prema mjestu nastanka štetne posljedice, odnosno prema mjestu boravišta/prebivališta tužioca.

¹⁶ Nisu nam bile dostupne informacije o primjeni ovog Zakona u praksi.

ZAKLJUČAK

Iz prethodnih izlaganja može se zaključiti da je pred zakonodavstvima svih država složen izazov, koji se sastoji u adekvatnoj regulaciji zaštite lica koja prijavljuju korupciju, a od njihove zaštite u velikoj mjeri zavisi izlazak koruptivnih krivičnih djela iz tamne cifre kriminala. Taj izazov su najprije prihvatile države anglosaksonskog pravnog sistema, a u novije vrijeme i one koje pripadaju kontinentalnom pravnom sistemu. U uporednom pravu su propisane brojne preventivne mjere, koje su dobar primjer nastojanja država na planu zaštite prijavitelja korupcije, ali i prevencije korupcije.

U Bosni i Hercegovini se takva zaštita ostvaruje na parcijalan način. Državni *Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama Bosne i Hercegovine* se bavi primarno zaštitom prijavitelja korupcije u institucijama BiH, čime pruža usku zaštitu, jer se ograničava samo na institucije BiH, pri čemu privatni sektor, kao i lica koja nisu nužno zaposlenici ustanova u odnosu na koje prijavljuju korupciju, nisu zaštićeni. Na entitetskom nivou je samo u Republici Srpskoj donesen *lex specialis* koji se bavi zaštitom lica koja prijavljuju korupciju. On pruža znatno širu zaštitu, a osim toga jasno navodi temeljna načela postupanja, kao i vidove zaštite koji se imaju omogućiti prijaviteljima korupcije.

Na nivou Federacije BiH, ovo pitanje je još uvijek regulisano kroz *leges generales*: Zakon o radu, Zakon o državnoj službi i sl. Imajući u vidu značaj garantiranja prava i zaštite licima koja mogu biti od ključnog značaja za raskrinkavanje korupcije, smatramo neprimjerenim to što na nivou Federacije BiH nije donesen *lex specialis* koji se bavi predmetnom problematikom. Takav je slučaj i sa Brčko Distriktom BiH. Na taj način se stvara pravna nesigurnost i nejednakost građana na teritoriji jedne države. Dok državni zakon pruža parcijalnu zaštitu, entitetska zaštita je omogućena samo u jednom entitetu, a nedovoljna razrađenost odredbi općeg prava u Federaciji BiH i Brčko Distriktu BiH ostavlja moguće prijavitelje korupcije nezaštićene. Takvo stanje ukazuje da na čitavoj teritoriji BiH nema harmonizacije pravnih akata, niti ujednačavanja prava prijavitelja korupcije, što dovodi do nejednakosti građana jedne države.

Zbog toga, Federacija BiH i Brčko Distrikt BiH trebaju žurnim korakom da preduzmu sve potrebne zakonodavne mjere na planu zaštite prijavitelja korupcije, kako u javnom, tako i privatnom sektoru. Osim toga, imajući u vidu eventualne poteškoće pri primjeni predmetnih zakona, posebno pri razmatranju i vrednovanja dokaza u procesu odlučivanju po zahtjevima za zaštitu, bitno je obezbjediti edukaciju lica koja provode zakone, kako bi im se dale jasne smjernice kojima treba da se vode pri odlučivanju. Najzad, potrebno je razviti svijest kod građana o važnosti prijavljivanja korupcije, samom procesu prijave, pravima prijavitelja, kao i obimu i vrsti zaštite čiji su potencijalni titulari, kako bi se postakli na prijavljivanje, ali i kako bi blagovremeno podnijeli zahtjev za zaštitu, obzirom da su u ostvarivanju svojih prava ograničeni relativno kratkim rokovima.

LITERATURA

- Agencija za borbu protiv korupcije i koordinacije borbe protiv korupcije (2016b). *Prvi izvještaj monitoringa provođenja strategije za borbu protiv korupcije 2015-2019. i akcionog plana za provođenje strategije za borbu protiv korupcije 2015-2019*. Sarajevo: Agencija za borbu protiv korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije.
- Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije BiH (2016a). *Izvještaj Agencije za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije, za period 01.01.-31.12.2016*. Istočno Sarajevo: Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije, 2016, (1-70);
- Antikorupcija (2017). *Alati koje imamo na raspolaganju u borbi protiv korupcije, a Vlada ih ne koristi*. Dostupno na: <http://antikorupcija.hr/alati-koje-imamo-na-raspolaganju-u-borbi-protiv-korupcije-a-vlada-ih-ne-koristi/>, preuzeto 12.09.2017.
- Bećirović, E. (2017). *Izvještaj o monitoringu Zakona o zaštiti prijavitelja korupcije u institucijama BiH*. Dostupno na: https://www.account.ba/upload/documents/MT%20Zvzdaci_Monitoring_Zakon%20o%20zastiti%20prijavitelja%20korupcije%20u%20institucijama%20BiH.pdf, preuzeto 17.05.2018.
- *Conference report: Whistleblowing for Change. Leveraging Whistleblower Protection Laws to Promote Whistleblowing in the Public Interest*. (2013). Berlin
- English Oxford Living Dictionary (2018). *Whistle-blower*. Dostupno na: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/whistle-blower>, preuzeto 03.11.2017.
- Fond za otvoreno društvo (2010). *Korupcija i ljudska prava: uspostavljanje veze*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- Generalna skupština UN (2005). *Konvencija UN protiv korupcije*. Dostupna na: <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>, preuzeto 03.11.2017.
- Građanskopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji, *Narodne novine - Službeni list Republike Hrvatske*, (1999). Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2003_03_6_30.html, preuzeto 03.11.2017.
- Habazin, M. (2010). Zaštita “zviždača”. *Hrvatska javna uprava*, 2, 331-348.
- Korunić Križarić, L., Kolednjak, M. i Petričević, A. (2011). Korupcija i suzbijanje korupcije u RH. *Tehnički glasnik*, 1, 143.
- Krivični zakon FBiH, *Službene novine FBiH*, 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16; 75/17 (2017).
- Krivičnopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji, *Evropski ugovori*, 173 (1999). Dostupno na: www.apik.ba/zakoni-i-.../medjunarodni-dokumenti-i-konvencije/?id, preuzeto 03.11.2017.;
- Maljević A., Vujović S. i Martinović A. (2017). *Suprostavlanje korupciji i jačanje integriteta organa javne službe/uprave u Bosni i Hercegovini – priručnik za zaposlene*. Sarajevo: “ZAMM MediaConsulting” d.o.o Sarajevo.
- Marcusson, L. (2017). *A Culture That Counteracts Corruption*. Dostupno na: <https://www.government.se/contentassets/b32568dc6d5c4d17abfab8c9cb8d2e84/a-culture-that-counteracts-corruption.pdf>, preuzeto 03.11.2017.

- Palicarsky, C. (2011). *Korupcija – uzroci, posljedice, prevencija*. Zagreb: Ministarstvo pravosuđa RH.
- Presuda Europskog suda za ljudska prava u slučaju GUJA vs. MOLDAVIJA od 12.02.2008., aplikacija broj 14277/04. Dostupno na: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22guja%20vs.%20moldova%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-85016%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22guja%20vs.%20moldova%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-85016%22]}), preuzeto 03.11.2017;
- United Nations Office on Drugs and Crime (2016). *The United Nations Convention against Corruption: Resource Guide on Good Practices in the protection of Reporting Persons*. New York: United Nations.
- Vijeće Evrope (2010). *Rezolucija Vijeća Evrope o zaštiti izvodača*, 1729/2010.
- Vijeće Evrope (2014). *Preporuke Vijeća Evrope o zaštiti uzbunjivača*, CM/REC 2014.
- Zakon o radu FBiH, *Službene novine FBiH*, 26/16 (2016).
- Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik BiH*, 100/13 (2013);
- Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 62/17 (2017);

LEGAL STATUS AND PROTECTION OF CORRUPTION REPORTERS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Professional Paper

Summary

Reason(s) for writing and research problem(s): Primary inspiration for this article is based in the fact that the importance of the role of corruption reporters in determination and prevention of corruption, as well as the need for their prevention hadn't been problematized from experts.

Aims of the paper (scientific and/or social): The main aim of this paper is to establish legal status of corruption reporters in Bosnia and Herzegovina and to determine whether their legal status is homogenized in legal system of Bosnia and Herzegovina.

Methodology/Design: In this paper comparative and normative scientific methods had been used. Before relevant provisions of positive codes that refer to protection of corruption reporters have been analysed, general legal analysis of corruption reporters issues had been made, international documents that refer to their protection had been presented and briefly, legal regulation of protection of corruption reporters in several countries had been presented. Afterwards, by using normative scientific method, analysis of relevant provisions of codes in force in Bosnia and Herzegovina had been made.

Research/paper limitations: Secret nature of files in which had been decided upon protection request, disabled us to analyse these files detailously, so the informations of the state in practice are of descriptive nature.

Results/Findings: Analysed international documents entitle state members to create a code and to provide protection to people who in good will report corruption. Examples from several states show us that there is practice of counties to protect corruption reporter even post festum (when the damage occurs). Related to domestic law, this research shows that there is unharmonized legal regulation of protection of corruption reporters in Bosnia and Herzegovina. While in the level of Bosnia and Herzegovina and in Republic of Srpska this issue had been regulated by special law, it is not object of code regulation in Federation of Bosnia and Herzegovina and Brčko District BH. Furthermore, two codes that had been analysed show disproportionality in content and volume of protection in the same country. State in practice shows low number of cases where the protection to corruption reporters had been allowed.

General conclusion: Inequality in legal regulation and volume of protection of corruption reporters in Bosnia and Herzegovina causes legal inequity of its citizens. It is necessary to establish wide protection of people who can report corruption no matter where they work, and to regulate this issue either in state level or in entity level as well but through harmonized codes. Finally, it is important to develop awareness of importance of corruption reporting in its prevention, of possible harm reporters can face with and of conditions, volume and content of their protection.

Research/paper validity: This paper shows importance of protection of corruption reporters and difficulties that they are facing with.

Keywords: corruption, corruption report, whistleblowers, protection, criminal act.

Podaci o autoru

Ena Kazić je magistrica prava, doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i zaposlena je kao viša asistentica na Pravnom fakultetu Internacionalnog univerziteta u Sarajevu. E-mail adresa: e.kazic12@gmail.com.

ZIMSKA ŠKOLA "DIGITALNA FORENZIKA I INFORMACIJSKA SIGURNOST"

Prikaz

WINTER SCHOOL "DIGITAL FORENSICS AND INFORMATION SECURITY"

Review

Renata KLAČAR

Uvod

Na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, u saradnji sa Microsoft-om Bosne i Hercegovine, u periodu od 19. januara do 10. februara 2018. godine održana je zimska škola pod nazivom „*Digitalna forenzika i informacijska sigurnost*“. Pored Microsoft-a Bosne i Hercegovine, partneri u realizaciji ovog projekta su Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, Državna agencija za istrage i zaštitu - SIPA, te Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH.

U ovom akademskom programu cjeloživotnog učenja učestvovalo je više od 50 polaznika, i to stručnjaci iz IT sektora, agencija za provedbu zakona u Bosni i Hercegovini, te studenti Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Elektrotehničkog fakulteta, Fakulteta političkih nauka, te sa drugih visokoškolskih ustanova. Akademsko osoblje Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije i najeminentniji stručnjaci iz prakse, delegirani od strane Microsoft-a, sprovodili su intenzivnu obuku polaznika u cilju savladavanja programa iz oblasti digitalne forenzike i informacijske sigurnosti.

Treba napomenuti da ovo nije jedini program cjeloživotnog učenja koji je održan na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije – Korporativna sigurnost i zaštita, Smjernice za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, Upravljanje kriznim situacijama, Obrada lica mjesta krivičnog djela, Sigurnost u odgojno-obrazovnim ustanovama. Ohrabreni iskustvima iz prethodnih godina, organizatori su nastavili sa izborom izuzetno stručnih i kvalitetnih predavača, te interesantnih i aktuelnih tema. Ono što je važno napomenuti jeste da su svi ovi programi cjeloživotnog učenja realizovani i podržani od strane Ministarstva za obrazovanje, nauku i kulturu Kantona Sarajevo.

Cilj ove edukacije usmjeren je na unaprijeđenje postojećih i usvajanje novih znanja iz oblasti forenzike digitalnih uređaja i informacijske sigurnosti, a polaznici su trebali spoznati koji su to izazovi i prijetnje koje možemo očekivati u digitalnom i informacijskom okruženju, te kako se protiv njih boriti.

U okviru ove zimske škole kroz interaktivni nastavni proces obrađene su sledeće tematske cjeeline: Sigurnost digitalne transformacije, Sigurnosna provjera i sigurnosna kultura u kibernetič-

kom prostoru, Forenzika mreže, Uvod u pravo informacijske sigurnosti, Sigurnost informacionih sistema, Baze podataka, Windows forenzika, Windows sigurnost i forenzika, Forenzička analiza digitalnih dokaza, Metodika istraživanja krivičnih djela iz područja cyber kriminaliteta, Nasilje nad djecom u digitalnom okruženju, Digitalna forenzika, General Data Protection Regulation, i najzad, Pravni okvir istraživanja i dokazivanja krivičnih djela u digitalnom okruženju. U nastavku ovog rada biće prikazana pojedina izlaganja predavača.

Tematska cjelina pod nazivom „*Sigurnosna provjera i sigurnosna kultura u kibernetičkom prostoru*“ bila je usmjerena na pitanje sigurnosnih provjera i sigurnosne kulture u kibernetičkom prostoru. U okviru ove tematske cjeline predstavljene su savremene koncepcije poimanja termina bezbjednost i sigurnost, te su iznijeta različita stajališta u pogledu podjela sigurnosti prema vrstama, oblicima, prema subjektima i objektima zaštite, prema uzrocima i ishodištima ugroženosti, te je zaključeno da individualna, pravna i društvena sigurnost zadiru i da su sastavni dio kibernetičke sigurnosti.

U okviru osnovnih kategorija ove nastavne cjeline podcrtano je da su područja informacijske sigurnosti navedena u većini zakona o informacijskoj sigurnosti, a obuhvataju pitanja sigurnosnih provjera, sigurnosti podataka, fizičku sigurnost, sigurnost informacijskih sistema i sigurnost poslovne saradnje. Na kraju, naglašeno je da informacijska sigurnost obuhvata puno šire područje od informatičke sigurnosti koja uglavnom pokriva samo tehničke dijelove sigurnosti.

Naredna tematska cjelina „*Digitalna forenzika*“ obuhvatala je obradu nekoliko povezanih pitanja, a to su digitalna forenzika, digitalni dokazi, podjela, vrste i izvori digitalnih dokaza, te pripremu i postupke prikupljanja digitalnih dokaza. U prvom djelu prezentacije navedena je definicija digitalne forenzike i digitalnog dokaza, te je istaknuto da je Federalni istražni biro (*e. Federal Bureau of Investigation, FBI*) prvi put oformio jedinicu za kompjuterske analize i tim za odgovor još davne 1984. godine. U okviru ove tematske cjeline pobrojane su i pojašnjene osnovne podjele digitalne forenzike, vrste i izvori digitalnih dokaza, pri čemu je poseban akcenat stavljen na principe digitalne forenzike – odnosno nepromjenljivost, dokumentovanje, provjerljivost, zakonitost.

Kao epilog u realizaciji nastavnog procesa pod ovom temom navedena je pažnja prilikom planiranja mjera, pri čemu je bitno voditi računa o informacijama koje su prikupljene u toku izrade kako bi se na osnovu njih mogla izvršiti procjena u kojem obliku bi se mogli pronaći digitalni dokazi i koje vrste. Nadalje, vrlo su značajne informacije o osumnjičenim radi planiranja pretresa, informacije o lokacijama, procjena ljudskih kapaciteta i potrebne opreme, te naredba za pretres pokretnih stvari. Druga faza koja je naglašena jeste prepoznavanje i obezbjeđenje lica mjesta, zatim prikupljanje predmeta koji sadrže digitalne dokaze ili samih digitalnih dokaza. Treća faza odnosila se na radnje koje se smiju poduzimati kada je uređaj upaljen, koje kada je ugašen, a četvrta faza je bila pakovanje, transport i skladištenje digitalnih dokaza.

Naredna nastavna cjelina koja se ovim prikazom prezentuje jeste „*Nasilje nad djecom u digitalnom okruženju*“. Kroz ovu tematsku cjelinu predstavljana su teorijska stajališta kao i rezultati empirijskih istraživanja koja se odnose na pitanja edukacije, prevencije u zaštiti djece od nasilja u digitalnom okruženju, te neodvojivih kriminoloških pitanja etiološke i fenomenološke dimenzije ovog problema, bez čijeg sagledavanja nije moguće voditi uspješno suprotstavljanje ovom teškom obliku pritivpravnog ponašanja. U okviru ove tematske cjeline izdvojene su osnovne informacije o međunarodnom kao i domaćem pravnom okviru kojim se propisuju kako materijalno pravne, tako i procesno pravne odredbe koje se tiču nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.

U drugom dijelu prezentacije više se govorilo o fenomenologiji, tj. pojavnim oblicima nasilja nad djecom, pri čemu su istaknuti rezultati brojnih referentnih studija koji ukazuju da osobe koje traže svoje seksualno zadovoljstvo u djeci vrlo često imaju malo svijesti, što je često posljedica rano doživljene traume, a nerijetko su i sami kao djeca bili zlostavljani. Tako, kao najčešća protivpravna djela koje se pojavljuju kao oblik nasilja nad djecom u digitalnom okruženju su *grooming, cyberbullying, sexting, sextorsion* i *livestream*.

Obradom ove teme, posebnu važnost dobija teza koju su iznijeli Beran i Li (2007) po kojima se online nasilje nad djecom može smatrati jednim od indirektnih oblika agresivnog postupanja koja se ne odvijaju u interakciji „licem u lice“ (kao što je slučaj kod klasičnog relacijskog nasilja), već posredstvom online medija.

Poslednji segment ove tematske cjeline bio je predstavljanje sadržaja i elemenata smjernica kako prijaviti nasilje koje se dogodilo u odgojno-obrazovnim institucijama, van odgojno-obrazovnih institucija, a koje je prepoznato u njima, te kako trebaju postupiti organi starateljstva, policija, te zdravstvene ustanove. Tako, istaknuto je da se viši nivo uspješnosti kako u preventivnom tako i u represivnom smislu može ostvariti kroz saradnju škola, organa javne bezbjednosti, medija i nevladinih organizacija koje se bave zaštitom djece od nasilja putem informaciono-komunikacijskih tehnologija (IKT). U tom smislu mjere koje se preporučuju odnose se na podizanje svijesti javnosti o opasnostima i nasilju nad djecom putem IKT-a; osiguravanjem tehničke podrške za nevladine organizacije koje administriraju i upravljaju „online“ linijama za prijavu i podršku u slučajevima nasilja nad djecom putem IKT-a; Motivisanjem privrednih subjekta i korporacija da podrže aktivnosti zaštite djece od nasilja putem IKT, kroz korištenje raspoloživih resursa, sponzorstva i sl.; Posebnim edukacijama, vođenim od strane specijalizovanih psihologa, izvršiti senzibilizaciju tužilaca i sudija u radu sa djecom žrtvama nasilja putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija, te provođenjem posebnih specijalističkih i zajedničkih obuka iz oblasti nasilja nad djecom putem IKT za policijske agencije i pravosudne organe.

“Pravni okvir istraživanja i dokazivanja krivičnih djela u digitalnom okruženju” je centralna kategorija naredne tematske cjeline koja se predstavlja ovim prikazom. U okviru izlaganja iznijeti su osnovni elementi pravnog okvira istraživanja krivičnih djela u digitalnom okruženju, dok su na početku istaknuti osnovni elementi koji čine dokaz, te različita poimanja kategorije dokaza. Tako, izdvojeno je tumačenje Pavšića (2013:415), prema kojem je digitalni dokaz svaki podatak koji je kao dokaz u elektronskom (digitalnom) obliku pribavljen u skladu sa zakonom, kao i stav Protrke (2011:2) koji navodi da je to računarski podatak koji može potvrditi da je počinjeno krivično djelo ili može ukazati na povezanost između zločina i žrtve.

Kada su u pitanju digitalni dokazi i Zakon o krivičnom postupku BiH, kroz izlaganja je pojašnjeno da su “kompjuterski podaci” svako iskazivanje činjenica, informacija ili koncepata u obliku prikladnom za obradu u kompjuterskom sistemu, uključujući i program koji je u stanju prouzrokovati da kompjuterski sistem izvrši određenu funkciju. Navedene su i radnje dokazivanja koje su od značaja za pribavljanje digitalnih podataka i njihovu transformaciju u digitalne dokaze, i to: privremeno oduzimanje predmeta i imovine, pretres stana, prostorija, osoba i pokretnih stvari, te vještačenje. Za kraj, naglašeno je da za krivični postupak mogu biti relevantne i neke druge posebne istražne radnje, posebno nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija, i pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka, a kao posebno važno pravilo u korištenju digitalnih dokaza u okvirima *Common Law*-a izdvojeno je pravilo najboljeg dokaza (*e. Best evidence rule*).

Vježba

Tokom posljednjeg dana održavanja zimske škole „Digitalna forenzika i informacijska sigurnost“ učesnicima je zadana vježba pod nazivom „Kreiranje forenzičke kopije podataka i vještačenje korištenjem programa Autopsy“. Učesnici su bili podijeljeni u pet grupa koje su se sastojale od 10 osoba. Svaki tim je imao vođu koji je usmjeravao ostatak ekipe.

U okviru ove vježbe bilo je potrebno izvršiti 8 koraka kako bi vježba bila uspješno završena. Prvi korak se odnosio na instaliranje programa FTK Imager i programa Autopsy koji omogućava efikasnu analizu hard drajva i pametnih telefona. Svaki tim je morao spojiti USB na laptop, te izbrisati fajl koji se nalazio na njemu. Korištenjem programa FTK Imager bilo je potrebno kreirati forenzičku kopiju (tip EO1) USB stika, a nakon kreiranja forenzičke kopije otvoriti TXT fajl koji je kreirao FTK Imager. Sledeći korak je bio pokretanje Autopsy programa, te učitavanje kreirane forenzičke kopije. Učesnici su morali izvršiti analizu dostupnih podataka i zabilježiti detalje koje su smatrali bitnim, poput datuma pristupa, naziva dokumenta i sl. Na kraju, svaki tim je morao prezentovati rezultate vježbe. Na ovaj način učesnici, koji i nisu najbolje upoznati sa IT svijetom, su utvrdili da se fajl, koji je obrisan sa USB stika, može ponovo povratiti i učiniti vidljivim.

Vježba pokazala uspješnom, jer su svi timovi bez problema obavili zadatak. Iz ovoga se može zaključiti da se polaznici zimske škole mogli praktično primjeniti sve ono što su naučili tokom predavanja.

Zaključak

S obzirom na digitalizaciju i modernizaciju tehnologije, ključno je stalno unaprijeđivanje kadrova. Nemoguće je usavršavati spoznaje o nekoj pojavi, a pri tome da se o istoj ne razmjenjuju iskustva, diskutuje, promišlja. Jedan od izvora saznanja jesu svakako programi cjeloživotnog učenja, kursevi, edukacije.

Program cjeloživotnog učenja „Digitalna forenzika i informacijska sigurnost“ je uspješno implementirao zadatke i ciljeve, te postavio kvalitetan temelj za dalji razvoj novih oblika svrhovite edukacije u naučnim okvirima ove forenzičke discipline. O tome najbolje govori anketa koju su popunili učesnici ovog programa. Anketa je bila percipirana na način da sadrži pitanja koja su se odnosila na ocjenu predavača, tj. njihovog prezentovanja, programa, te cijele organizacije.

Jedno od postavljenih pitanja je bilo da li su polaznici zadovoljni organizacijom rada zimske škole. 58,1% učesnika je dalo ocjenu 5, 32,6% ocjenu 4, a 9,3% ocjenu 3. Također, na pitanje da li su sadržaji modula cjeloživotnog učenja adekvatno odabrani i da li odražavaju potrebe polaznika, 44,2% je odgovorilo pozitivno i dalo ocjenu 5, 41,9% ocjenu 4, a 14% ocjenu 3.

Naravno, učesnicima je ostavljeno prostora i za sugestije kako bi ovakva vrsta programa bila još uspješnija. Naime, polaznici su skrenuli pažnju da se više vremena trebalo izdvojiti na pravni okvir, jer upravo većina njih dolazi iz IT sektora, te nisu najbolje upućeni u regulisanje krivičnih djela počinjenih u digitalnom svijetu. Isto tako, istaknuto je da je potrebno više praktičnih vježbi.

Za kraj važno je pomenuti i izjavu James Comey-a, bivšeg direktora FBI-a, koja ukazuje od kolikog značaja su znanja iz oblasti digitalne forenzike i informacijske sigurnosti: „Postoje samo dvije vrste kompanija na svijetu - one koje su hakovane i one koje još to ne znaju.“

Podaci o autoru

Renata Klačar, diplomirala na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu i magistrirala na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Dobitnica Povelje za najboljeg studenta prvog ciklusa pomenutog fakulteta. Učestvovala u organizaciji Evropske kriminološke konferencije koja je održana u Sarajevu. Također, pristustvovala edukaciji iz područja upravljanja kriznim situacijama, te područja digitalne forenzike i informacijske sigurnosti. Trenutno stažira na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.

E-mail: renataklacar@fkn.unsa.ba.

